

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

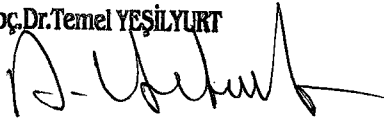
MEVLANÂ CELÂLEDDİN-İ RUMÎ'NİN
MESNEVİSİNDEKİ DİNİ MOTİFLERİN TESBİTİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez 08. 07. 2002 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Doç.Dr.Temel YEŞİLYURT

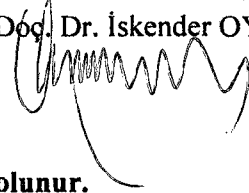
Üye

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Üye

Yrd. Doç. Dr. İskender OYMAK

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet BURAN

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

122040

122040

MEVLANA CELALEDDİN-İ RUMİ'NİN
MESNEVİSİNDEKİ DİNİ MOTİFLERİN TESPİTİ
VE DEĞERLENDİRİLMESİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. DAVUT KILIÇ

HAZIRLAYAN

GÜL ÖZER

ELAZIĞ-2002

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANASYON MERKEZİ

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİNLER TARİHİ BİLİM DALI)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEVLÂNÂ ÇELEDDİN-İ RUMİ'NİN
MESNEVİSİNDEKİ DİNİ MOTİFLERİN TESBİTİ
VE
DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET

Mevlânâ Celaleddin Rumi ve Mesnevi adlı eseri Türk – İslam kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Mevlânâ devrinde var olan Budizm, Hıristiyanlık, Yahudilik, Eski Türk Gök Tanrı inancı gibi dini akımların yanında Eflatun, Yeni Eflatuncu fikirler, Sühreverdilik ve İsmaili-Batini akımlardan da etkilenmiştir.

İnanç motiflerinde genellikle Vahdet'i Vücut ve İnsan-ı Kâmil doktrinlerinin etkisi görülür. İnanç motiflerinde şekilden yola çıkarak öze ulaşmaya çalışan Mevlânâ biçimden çok içeriğe önem vermiştir. Batını felsefe inanç motiflerinin yorumlanmasında etkili olmuştur. Ayrıca dini motiflerde yukarıda saydığımız din ve felsefe sistemlerinin etkileri de görülmektedir.

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİNLER TARİHİ BİLİM DALI)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEVLÂNÂ CELALEDDİN-İ RUMÎ'NİN
MESNEVİSİNDEKİ DİNİ MOTİFLERİN TESBİTİ
VE
DEĞERLENDİRİLMESİ

SUMMARY

Mevlana Celaleddin Rumi and his book called as Mesnevi are very important for Turkish-Islam Culture history. Mevlana was affected by not only Budism, Christianity, Quality of a jew and old Turkish Gök Tanrı belief, but also Eflatun, new Eflatun ideas, Suhrever dilik and İsmaili Batını movements.

The effects of Vahdet-i Vucud and İnsan-ı Kamil doctrine are seen in his belief motifs. Mevlana who wanted to reach essential by means of belief motifs gave important to content rather than shape. Batın philosophy affected the interpretation of belief motifs. Moreover the effects of religion and philosophy systems are seen in the religion motifs.

İÇİNDEKİLER

ÖZET / SUMMARY

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM MEVLANANIN HAYATI

A)AİLESİ VE GENÇLİĞİ.....	3
B)YETİŞTİĞİ ÇEVRE	5
C)ŞAHSİYETİ.....	9
D)ESERLERİ.....	11
1)MESNEVİ-İ ŞERİF	11
2)FİHİ MAFİH.....	15
3)MEVAİZ-İ MECALİS-İ SEB'A	18
4)MEKTUBAT	19
5)DİVAN-I KEBİR.....	20
E)MEVLANA DÖNEMİNDEKİ FİKRİ VE İLMİ CEREYANLAR.....	21
1)KÛBREVİLİK	22
2)MUYYİDDİN ARABİ VE VAHDET-İ VUCUD	23
3)MELAMET ,MELAMATİLİK VE KALENDERİLİK.....	27
4)BEKTAŞİLİK VE ESKİ TÜRK İNANÇLARI	33
5)İSMAİLİYYE VE BATİNİLİK	40
6)FELSEFİ AKIMLAR	43

II. BÖLÜM

MESNEVİDEKİ DİNİ MOTİFLERİN TESPİTİ VE TAHLİLİ

A)ALLAH İNANCI.....	48
B)PEYGAMBER İNANCI.....	71
C)KİTAP İNANCI.....	81
D)AHİRET İNANCI.....	87
E)MELEK İNANCI.....	91
F)İNSAN SEVGİSİ VE HOŞGÖRÜ.....	96
G)İBADET İNANCI.....	101
SONUÇ.....	110
BİBLİYOGRAFYA.....	112

ÖNSÖZ

Mevlânâ Celaleddin Rumi ve Mesnevi adlı eseri, Türk kültür ve din tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Mevlânâ'nın " Ne olursan ol yine gel" sözü, dini, siyasi, felsefi görüşü ne olursa olsun bütün insanlar tarafından sevilmiş ve saygı duyulmuştur. Mevlânâ sadece Müslümanlar tarafından değil, Müslüman olmayanlar tarafından da sevilen ve saygı duyulan bir şahsiyet olmuştur. Mevlânâ'nın insan sevgisi ve hoşgörü anlayışı onun etki alanının çok geniş olmasının en önemli sebeplerinden biridir.

Biz bu çalışmamızda Mevlânânın Mesnevi adlı eseri üzerinde durarak, devrindeki dini, siyasi, ekonomik, felsefi yapıyı inceleyip, Mevlânâ'nın fikirlerinin kaynağı ve önemi üzerinde tahlil yapmaya çalıştık. Dinler Tarihinin son yıllarda çok gelişen fenomonoloji disiplini açısından önemli fikirlerin, Mevlana döneminde ortaya çıktığını görüyoruz. Ayrıca Mevlânâ'nın uzlaşmacı, dinler konusunda senkretik bir yapıya sahip olması da Dinler tarihi açısından önemli olan bir konudur.

Birinci bölümde Mevlânânın hayatı, şahsiyeti ve o devirdeki ilmi, fikri., dini akımlar konusunda bilgi verdik. O devirdeki İslami ve Gayri Müslim düşünce ekolleri, fikirleri, kaynakları ve etki alanlarını ayrıntılı bir şekilde birinci bölümde incelemeye çalıştık

İkinci bölümde birinci bölüme bağlı olarak Mevlânân'ın Mesnevi adlı eserindeki dini motiflerinin tesbitini ve bunların değerlendirmesini yaptık.

Çalışmam sırasında bilgi ve deneyimlerinden faydalandığım, sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ Beye teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale.
a.g.md.	: Adı geçen madde
Fak.	: Fakültesi
h.z.	:Hazreti
İ.A.	:İslam Ansiklopedisi (M.E.B.)
İ.F.A.V.	:Marmara Ünüv. İlh. Fak. Vakfi.
İ.L.H.	:İlahiyat
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mevlânâ	: Mevlânâ Celaaeddin-i Rumi
S.	: Sayı
s	: sayfa
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet vakfi İslam Ansiklopedisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfi
Vd.	: Ve devamı
?	: Tarihsiz

GİRİŞ

Onüçüncü yüzyıl, Anadolu, Horasan, İnan, Bağdat gibi pek çok bölgenin farklı kültürlerin ve dinlerin beraber yaşadığı bir dönemdir. Özellikle Tasavvuf ve Felsefe konusunda devrin niteliğinde gelişmeler meydana gelmektedir. Sistemleşen Vahdet-i Vücut anlayışı geniş taraftar toplamanın yanında tepkilere de sebep olmaktadır. Bunun dışında Şii- Batını anlayışın en önemli temsilcilerinden biri olan İsmaili felsefenin, zahir-batın tartışmaları da İslam dünyasını etkilemektedir. Kuran-ı Kerimi ve Hadisleri batını felsefenin ışığında yorumlama çabaları farklı inanç ve düşünelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her gurubun kendi fikrine uygun olarak yorumlanan İslami esaslar, uygulamada çeşitlilik ve farklılıkların oluşmasında etkili olmuştur..

Anadoluda da Eski Türk inancının etkisiyle, oluşan İslami gelenekte Yahudi ve Hristiyan etkilere de rastlanmaktadır.

Budist ve Hinduist Rahiplerin özellikle Horasan bölgesinde dolaştığı, insanları etkilediği de bilinmektedir. Kalenteri dervişler ile bu Rahipler arasındaki şairtıcı benzerlik buna örnektir.

O dönemde Felsefe konusunda da önemli gelişmeler olmaktadır. Gazali, İbni Sina, Sühreverdi gibi şahıslar tarafından felsefileşen İslam anlayışı dönemin en çok tartışılan olaylarından biridir. Eski Yunan felsefesinin özellikle Eflatun ve Yeni Eflatuncu felsefenin etkisiyle felsefe ve Tasavvuf anlayışları gelişmiştir.

O dönemde Horasan, Maveraünnehir, ve Anadolu bölgeleri Siyasi yönden de zor dönemler geçirmektedir. Moğol istilaları, halkı canından bezdirmiş, bir çoğunun vatanını terk etmesine sebep olmuştur. Anadoluda Selçukular hakimiyet mücadelesi vermektedir. Ayrıca Moğol istilasından kaçan pek çok insan Anadoluya yerleşmişti. Ekonomik, siyasi, dini yönden karmaşa içinde olan insanların psikolojileri bozulmakta, karamsar, mutsuz ve bireylerden oluşan bir toplum ortaya çıkmaktadır.

İşte bu zor şartlarda moral değerlerini yükseltecek insanlara ve fikirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Sevgiyi, barışı, kardeşliği, hoşgörüyü esas alan fikirler ve insanlar büyük sempati kazanmaktadır. Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Ahmet Yesevi gibi şahıslar bunlardan bazılarıdır. Bu şahıslar hem yaşadıkları dönemde hem de ölümlerinden sonra insanlar tarafından sevilmiş ve saygı duyulmuştur.

Mevlânâ Celâddin, bu şahısların en etkili olanlarından biridir. Tasavvuf anlayışına bağlı olan Mevlânâ, Vahdet-i Vücut prensibini kabul etmesine rağmen İbni Arabi veya Hallac gibi tepki çekmemiştir. Bunun sebebi çok aşırı fikirlere uzak durarak, halkın kültürüne bağlı kalmasıdır. Mevlânâ şiir yazmasının sebebinin, Anadolu insanının bu tarza alışkın olduğunu söyleyerek sanatı halk için yaptığını belirtmiştir.

Mevlânâ eserlerinde aşkı ve sevgiyi esas alarak kainatı ve insanları bu prensip ışığında yorumlamıştır. Her şeyinin Allah' tan olduğu anlayışına bağlı kalarak tüm yaratıklara karşı sevgi ve saygı ile yaklaşmıştır.

Mevlânâ'nın bir diğer özelliği de kullandığı halk hikayeleri, ayet ve hadisleri kendi prensiplerine göre yorumlamasıdır. Anlattığı bütün olaylardan Tasavvufi dersler çıkararak farklı teviller yapmaktadır. Bütün bunlar ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde inceleneceği için şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.

I. BÖLÜM

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RUMİ'NİN HAYATI

A) AİLESİ VE GENÇLİĞİ.

Anadolunun yetiştirmiş olduğu en büyük mutasavvıflardan biri olan Mevlânâ Celaleddin hakkında pek çok eser yazılmıştır. Bu eserlerin bir kısmında Mevlânânın doğum tarihi hakkında da çeşitli ihtilaflar vardır. Çocukluğunda bile mucizelerle karşılaştığını, büyük bir ilme sahip olduğunu söyleyen Ahmet Eflâki gibi yazarlar onun doğum tarihinin 30 Eylül 1207 olduğunu söylerler¹. Ancak Ahmet Kabaklı bu tarihin doğru olmadığını; bizzat Mevlânâ'nın Fihi Mâfih, isimli eserinde Harzemşahlıların Semerkandı kuşatmalarına şahit olduğunu anlattığını söyler. Mevlânâ eserinde bu kuşatma sırasında buradan bulunan bir kızın güzelliğini hatırladığına göre 1207 yılında yapılan bu kuşatma sırasında en az 7 yaşında olması gerekmektedir².

Mevlânâ o dönemin ilim, ticaret ve kültür merkezlerinden biri olan Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Asıl adı, Muhammed Celâleddin Hüdâvendigâr dır. Mevlânâ lakabını daha sonra Konyada almıştır. Efendimiz veya hazret anlamına gelen Mevlânâ lakabı ilim adamları için kullanılırdı. Daha sonra Celâleddin Rumi'ye ait bir lâkab haline gelmiştir. Rumi lâkabı ise Anadoluya yerleşip hayatını burada sürdürmesinden dolayı verilmiştir³.

Mevlânâ'nın babası Harzemşah'ın en ünlü alimlerinden biri olan Muhammed Bahaddin Veledir. "Sultanu'l Ulama" lakabıyla tanınmıştır. Vaaz ve eğitimle uğraşır, meclisinde pek çok ünlü kişiler bulunurdu. Hatta bazen padişahın

¹ Ahmet Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri I*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Ankara 1953, s.77

² Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ*, İstanbul 1991, s.10

³ Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rumi*, Ankara 1997, s.1

da sohbetlerinde bulunduğu söylenmektedir⁴. Bahaddin Veled'in sohbetleri çevrede geniş yankı uyandırmıştır. Özellikle felsefe ve felsefeciler hakkında yapmış olduğu ağır eleştiriler Filozofları rahatsız etmişti. Devrin tanınmış filozoflarından biri olan Fahreddin Razi'nin fikirlerini kabul eden kişiler çok rahatsız olmuşlardı. Bu tartışmalara sultan da katılınca Bahaddin Veled ailesi ile birlikte Horosandan göç etmeye karar verir⁵. Bu sebeplerin dışında Moğol istilasının yaklaşması da Bahaddin Veled'in göç etmesine sebep olmuştur. Mevlânâ ve ailesi Horasandan Hicaz'a gidip Hac görevlerini yerine getirdikten sonra Nişaburda Feridüddin Attar ile karşılaşmışlardır. Mevlânâ'nın Mesnevide bir çok defa örnekler verdiği Attar o'na, Esrarnâme isimli eserini hediye etmiştir. Bu zatın Mevlânâ üzerinde büyük etkisi vardır. Buradan Bağdada gelen Mevlâna ve ailesi Halep, Malatya, Erzince, Sivas, Kayseri ve Niğde yoluyla Larende'ye yani bu günkü Karamana gelmişlerdir⁶.

Karamanda yedi yıl kalan Mevlânâ burada Semerkandlı Hoca Şerafettin Lala'nın kızı Gevher Hatunla evlenmiş ve oğlu Sultan Veled burada dünyaya gelmiştir⁷. Mevlânânın annesi Harzem Şah ailesine mensup Mü'mine Hatun da Karamanda yatmaktadır⁸.

O dönemin Selçuklu Sultanı olan Alaaddin Keykubat, askeri başarısının yanında ilim adamlarına verdiği değerle de ünlüydü. Alaaddin Keykubat, Bahaddin Velede Konyaya daveta etmiş ,Mevlânâ ve ailesi bu davet üzerine 3 Mayıs 1228'de Konya'ya gelerek buraya yerleşmişlerdir. Bahaddin Veled burada Altunapa Medresesine yerleşerek vaaz ve irşada devam etmiştir⁹. Bahaddin Veled'in burada vermiş olduğu dersler başta Alaaddin Keykubat olmak üzere

⁴ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s. 217.

⁵ Bediüzzaman Fütüzanfer, *Mevlânâ Celaleddin*, İstanbul 1997, s. 78 vd.

⁶ Şefik Can, *Mevlânâ*, İstanbul 1997, s. 37.

⁷ H.Ritter, "Celaleddin Rumi,M.E.B.İslam Ansiklopedisi İstanbul 1997, s. 78 vd.

⁸ Ertuğrul Yaman, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, Ankara 1998 s. 51

⁹ E. Yeniterzti, a.g.e., s. 5

saray çevresinde ve halk arasında büyük ilgi görmüştür¹⁰. Bahaddin Veled 85 yaşında 1231 yılının kış mevsiminde aniden hastalanır ve vefat eder¹¹. Bu tarihten sonra Mevlânâ babasının yerine geçerek Altunapa medresesinde vaaz ve eğitime başlar¹².

B) YETİŞTİĞİ ÇEVRE

Mevlânâ'nın doğduğu ve en az 5-6 yaşına kadar yaşamış olduğu Belh şehri Onüçüncü yüzyılda Horosan'ın en önemli ilim, sanat felsefe ve özellikle de tasavvuf tarikatlerinin merkezlerinden biriydi. Aral gölüne dökülen Amuderya nehrinin yanında, ipek yolu üzerinde bulunan bu şehirde Türkçe ve Farsça beraber konuşulurdu. Dağlık bölgelerde daha çok Türkçe, şehirde ve sanat çevresinde Farsça konuşulur ve kullanılırdı. İpek yolu üzerinde bulunan bu şehir ticaret merkezi olmanın yanında dinlerin de buluştuğu bir mekandı. Horasanda Zerdüştilik, Mecusilik, Hristiyanlık, Budizm gibi dinlerin yayıldığı bir şehirdi. 1200 yıllarında da İslam tasavvufunun doruk noktaya ulaştığı bir merkez konumundaydı. Büyük Selçuklular döneminde Şehir onarılmış medreseler, camiler, dergahlar ve tekkeler açılmıştı. Bu şehirde alimler, ünlü sufiler, sanatçılar ve filozoflar mevcuttu¹³. Çocukluğu ilmi yönden çok hareketli bir bölgede geçen Mevlânâ ilk eğitimini babasından almıştır. Babasının ölümünden sonra çeşitli alimlerden ders almıştır. Konya eski zamanlardan beri çok önemli kültür merkezlerinden biridir. Şehrin güneyinde Hititlerden kalma "Bilge Eflatun Manastırı" da denilen çok önemli bir mabed vardır. Bu mabedin şehir üzerinde önemli etkilerinin olduğuna inanılır. Konya o dönemki Hristiyanlığın önemli

¹⁰ Nihat Sami Banarlı , *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, İstanbul 1998 , s. 309

¹¹ Ş: Can, a.g.e., s. 41

¹² F. Köprülü, a.g.e., s. 218

¹³ A. Kabaklı, a.g.e., s. 13

merkezlerinden biridir. Hıristiyan halkın yanında şehirde mistik Rahiplere de sıkça rastlanmaktadır¹⁴.

Babasının ölümünden sonra onun en iyi arkadaşlarından olan Seyyid Burhaneddin Konya'ya gelerek Mevlânâ'ya ders verir. Daha sonra beraber Halep'e giderler ve Mevlâna, Kemalledin bin Adim'den ders alır. Buradan Şam'a giden Mevlânâ, Muhiyiddin Arabi, Sadreddin Konevi, Seyh Osman Rumî, Evhadüddin Kirmanî, Sadeddin el Hamavi gibi alimlerden dersler alır ve bunların sohbetlerinde bulunur¹⁵.

Mevlânâ, babasından sonra ilk hocası olan Seyyid Burhaneddin Tirmiziden çok etkililenmiştir . Kübreviyye Tarikatına Mensup olan bu alim Mevlana'ya bu tarikatin tesbihlerini çektiriyor ve inzivaya çekilmesini istiyordu. Ayrıca sık sık oruç tutarak nefsini terbiye etmesini öğütlüyordu¹⁶. Burhaneddin Tirmizin'in 1241 yılında ölmesinden sonra Mevlânâ medreselerde ders vermeye başlamış.. Tasavvuf alanında ilerlemeye devam etti. Halk Mevlânâ'yı ibadetlerine bağlılığı, mütevazî olması, iyilik severliği, dünya malını sevmeyişi gibi özellikleri dolayısıyla büyük bir hayranlıkla izliyordu¹⁷.

Mevlânâ bu şekilde ilim öğrenmeye ve öğretmeye devam ederken, bütün hayatını değiştirecek Tebrizli Şems ile karşılaştı. 1224 yılının Kasım ayında gerçekleşen bu olay Mevlânâ'nın hayatında adete bir devrim meydana getirdi. Mevlânâ gibi bir alimi bu derece etkileyen Şems'in hakkında bir çok iddia bulunmaktadır. Tasavvuf erbabından sayılır. Öğretmenlik , sepetçilik gibi bir çok meslekle uğraşmıştır. Hiç bir yerde uzun süre kalmamıştır. Sürekli seyahat etmiş, bir çok alimin sohbetinde bulunmuş hiç kimseyi beğenmemiştir. Seyahatleri

¹⁴ Annamarie Schimmel, *Ben Rûzgarım Sen Ateş*, İstanbul. 2000, s. 15

¹⁵ E. Yeniterzi, a.g.e., s. 43

¹⁶ Ş.Can, a.g.e., s. 43

¹⁷ Ş. Can, a.g.e., s. 47

sırasında Mevlâna'nın ününü duymuş onu görmek için Konya ya gelmiştir. Mevlânâ Altunapa Medresesinden evine dönerken Şekerciler Hanı önünde Şems Mevlânâ'nın karşısına çıkarak ona şu soruyu sormuştur:

- H.z. Muhammed mi büyük? Beyazıd-ı Bestami mi?

Beyazıd-ı Bestami; "Enal Hak" diyecek kadar coşkulu bir mutasavvıfı Mevlânâ ona şu cevabı verdi:

- Bu nasıl soru elbetteki h.z. Muhammed daha üstündür.

Şems tekrar sordu:

- H.z. Muhammed: "Ya Rabbi seni tenzih ederim. Biz seni layık olduğun şekilde bilemedik" der. Beyazıd ise: Ben kendimi tenzih ederim. Benim şanıım yücedir. Zira vücudumun her zerresinde Allah'tan başkası yok" demekte buna ne dersiniz!

Mevlânâ şöyle cevap verir :

- H.Z. Muhammed mânâ alimende her an sayısız makamlar aşıyor her makamı aşınca önceki bilgilerine tövbe ediyordu. Beyazıd ise ulaşabildiği ilk makamın etkisiyle kendisinden geçti. O makamda kaldı ve o sözü söyledi¹⁸.

İşte bu cevap üzerine Şems kendisinden geçerek bayıldı. Bu olay Mevlânâ ve Şems'in dostluklarının başlangıcı oldu. Beraber sohbet ve ibadete başladılar. Şems önce Mevlânâ'nın okuduğu kitapları yok etti. Mevlânâ o güne kadar sadece okumuş hiç bir şey yazmamıştı. Bu birikimini ve duygularını ifade edebilmek

¹⁸ Mehmet Önder, "Mevlânâ ve Şems'in Konya da Buluştuğu Yer", 8. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1996, s. 65 vd.

için bir değişikliğe ihtiyaç vardı belki de büyük bir acı bekliyordu. İşte Şems'in gelmesi ve kaybolmasıyla bu gerçekleşmiş oldu¹⁹.

Şems'in hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Onun daha sonra geniş bir şekilde açıklayacağımız Kalenderiler'e mensup olduğu Mevlânâ'ya da bu tarikatın fikirlerini öğrettiği ona inabe ve irşad verdiği söylenir. Kalenderilerin inabelerinin sohbet olduğu²⁰ söyleyenlerin yanında onun bir İsmaili daisi olduğunu da söyleyenler vardır²¹.

Mevlânâ ve Şems sohbetlerine devam ederken halk bundan rahatsız olmaya başladı ve dedikodular hızla yayıldı. Sürekli halka vaaz ve nasihatle meşgul olan bir alimin Şemsle riyazâta çekilmesi, kimseyle ilgilenmesi, kendisini Tasavvufi hayata adanması halkı rahatsız etmişti. Çıkan dedikodulardan rahatsız olan Şems bu söylenenleri engellemek için iki yıl devam eden bu arkadaşlığı bitirerek adeti olduğu üzere gizlice şehri terk etmişti. Şems'in Şam'a gitmesiyle büyük bir üzüntü yaşayan Mevlânâ kendisini Farsça şiir yazmaya ve Sema'ya verdi²². Şems bir buçuk yıla yakın Şam'da kaldıktan sonra Mevlânâ'nın ısrarlarına dayanamayarak tekrar Konya'ya gelir. Mevlânâ onu evlatlığı Kira Hatunla evlendirir. Bu evlilikten altı ay sonra Şems'in çok sevdiği ve kıskandığı Kira Hatun ölür. Konya'daki dedikodular yine yoğunlaşınca Şems ikinci defa bir daha dönmek üzere kaybolur. Öldürüldüğü hakkında görüşler olsada bunun doğru olup olmadığı şüphelidir. Çünkü Mevlânâ onun ikinci kayboluşundan sonra aramaya devam etmiştir. Öldürülmüş olsaydı, Mevlânâ'nın bunu bilmesi gerekirdi²³. Nitekim Şems kaybolduktan sonra iki defa Şam'a giderek onu arar. Ancak başarılı olamayınca çöşkünü daha çok artarak devam eder. Semeya ve

¹⁹ Semih Sergen, "H.Z. Şems'in Gerçekleştirmek İsteddiği" 4. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1990, s. 77.

²⁰ Muhuddin Celâl Duru, *Tarihi Simalardan Mevlânâ*, İstanbul 1952 s. 29

²¹ Hayrani Altıntaş, *Mevlânâ Celaleddin Rumî*, Ankara 1986 s. 110 vd.

²² A. Sahimmel, a.g.e., s. 20

²³ A. Kabaklı, a.g.e. s. 35

Raksa daha fazla önem verir²⁴. Şemsten sonra Mevlânâ; Şeyh Selahaddin Zerkubi ile dost olur. Adından da anlaşılacağı gibi bu zatın mesleği kuyumculuktur. Medrese eğitimi görmeyip Seyyid Burhaneddin ve Şems'in sohbetlerinde bulunmuştu. Mevlânâ müridlerinin eğitimi için onu halifesi ilan etti. Dostluklarını kuvvetlendirmek için kızı Fatma Hatun'u Selahaddin Zerkubinin oğlu Sultan Veledele evlendirdi²⁵. Mevlânâ'nın kuyumcu Selahaddin ve diğer esnafla olan münasebetleri bize, mistik duygularını en yoğun olarak yaşadığı dönemlerde bile halktan ayrı olmadığını göstermektedir²⁶.

Mevlânâ bu olaydan sonra Çelebi Hüsameddin ile dost olur ve o'nu yerine halife tain eder. Çelebi Hüsametdin Mesnevide sıkça vurgulandığı gibi, bu eserin en büyük teşvik edicisidir²⁷.

Mevlânâ'nın çağında yaşayan ailmelerden ileriki bölümlerde bahsedeceğiz. şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.

Mevlânâ 17 Aralık 1273'de Pazar günü geçirdiği ağır bir hastalık sonucunda vefat etmiştir. Kendi tabiriyle: "Şeb-i Aruz" dediği kavuşma ümidiyle yaşadığı Rabbine kavuşmuştur. Mevlânâ'nın cenazesine Yahudi, Hristiyan pek çok gayri müslim katılmış. Görkemli bir törenle defnedilmiştir²⁸.

C) MEVLÂNÂNIN ŞAHSİYETİ

Mevlânâ çocukluğundan itibaren aldığı islami ve tasavvufi terbiye nedeniyle; kinden, nefretten ve benlikten uzak bir hayat yaşamaya çalışırdı. Bütün insanlara ve dinlere hoşgörü ile yaklaşırdı. İslamın son din olduğunu kabul

²⁴ B. Fütüzafer, a.g.e., s. 226

²⁵ E. Yeniterzi, a.g.e., s. 10 vd.

²⁶ İsmet Kayaoğlu, "Mevlânâ'nın Konya'daki Sosyal Muhiti" , 4. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1989, s. 58

²⁷ A. Kabaklı, a.g.e., s. 63

²⁸ Ş. Can, a.g.e., s. 86

etmekle birlikte bütün insanların Allah'ın yaratması dolayısıyla sever ve onlara saygı duyardı²⁹.

Zamanında yaygın olarak var olan dilencilik uygulamasına karşı çıkardı. Kendisi bu işi kabul etmediği gibi müritlerini de bu tür davranışlardan men ederdi. Çalışmalarını ve hayatlarını bu şekilde devam etmelerini öğütledi. Nefis terbiyesi için maddi işlerde çalışmanın da bir yol olduğunu belirtirdi³⁰.

Mevlânâ kibir ve gururdan uzak yaşardı. Kadınlara, çocuklara, gayri müslimlere kısacası bütün insanlara karşı çok mütevazi davranırdı. Kimseyi incitmez ve başkaları tarafından inciltmelerine de müsaade etmezdi. Bu tür hareketlerde bulunan müridlerini uyarırdı. Bir gün Sema yaparken bir Hristiyan ayağına basmış, bu hareketinden dolayı Hristiyanı azarlayan miridlerine engel olmuş, onları uyarmıştır³¹.

Mevlânâ çok cömert bir insandı. Medresede ders veren kişilere yeterli maaş verir kimseye muhtaç etmezdi. İhtiyacı olan insanlara yardım eder bunu da gizli yapırdı. Örneğin müridlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar parayı minderlerinin altına bırakır onlar minderlerini silkelemek için kaldırdıklarında parayı bulup ihtiyaçlarını karşılardı³². Mevlânâ kötülüğün geçici olduğuna inanırdı. İyi işlerde bulunmak, samimiyet, Allahtan başkasına kul olmamak, sadece Allah'ın rızasını kazanmak, ibadet etmek gibi genel ahlâk kurallarına riayet ederdi³³.

Mevlânâ batıl inanç ve hurafelere karşı mücadele etmiştir. Allahtan başka hiç kimsenin bir başkasına zarar vermiyeceğini bu nedenle sadece Allah'a

²⁹ Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi III., s. 1324, İstanbul ?.

³⁰ B. Fütüzanfer, a.g.e., s. 24

³¹ E. Yeniterzi, a.g.e., s. 24

³² Ş. Can, "H.z. Mevlananın Sureti ve Sireti" 6. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1992, s. 44

³³ Abdulkadir Karahan, "Mevlânânın Mümtaz Şahsiyeti ve Tükenmez Enerjisi", 7. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1993, s. 13

dayanılıp güvenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Halkın bu tür batıl inanç ve hurafelerini onları incitmeden güzel bir dille düzeltmeye çalışmıştır.

Bu konuda da onun hoşgörü ve yumuşak huyluluğunun tesirlerini görmek mümkündür. Konumuzu şu örnekle bitirelim:

O dönemde insanların üzerlerinde elbise dikilmesini uğursuzluk olarak kabul edilirdi. Böyle davranılırsa iftira gibi bir takım uğursuzluklara uğranacağına inanılırdı. Bu uğursuzluktan kurtulmak için de insanlara ağızlarına herhangi bir şey alırlardı. Mevlânâ'nın Hanımı bir gün cübbesini o'nun üzerinde dikmek zorunda kahr. Bu nedenle Mevlânâya ağızına bir şey almasını ve uğursuzluktan kurtulmasını söyler. Mevlânâ bu batıl inanca mizahla karışık şu cevabı verir:

“Bunun önemi yok. Sen adamakıllı dik. İşte ben ağızıma “Kul hu vallahu Ehad”ı aldım ve sınıksız tutuyorum”³⁴

D) ESERLERİ

1- MESNEVİ- İ ŞERİF

Mevlânâ'nın en önemli eseri Mesnevidir. Mesnevi; edebiyatta iki mısra birbiriyle kafiyeli, uzun meseleleri anlatmak için kullanılan nazım şeklidir. Her beyit kendi mısrasıyla kafiyelidir. Bu nedenle aşk hikâyeleri, destanlar, tasavvufi bahisler bu şekilde yazılmıştır. Mevlânâ'dan önce mesnevi terimi bu şekilde kullanılırken Mevlânâ'dan sonra özellikle Anadolu'da , Mesnevi derken Mevlânâ'nın 6 ciltlik eseri akla gelmektedir.

Mevlânâ Şems'ten önce sadece okumakla yetiniyordu. Özellikle Hakim Senai'nin, “Hadikası” ve Fertiddin Altarın, “Esrar nama” ile “ Mantıkut Tayr”, isimli eserlerini okuyordu. Bu eserlerden Mesnevi de sıkça örnekler verilmiştir.

³⁴ E. Yeniterzi, a.g.e., s. 27

12. yüzyılda sembolik hikayelerle gerçekleri anlatma geleneği yaygındı. Simurg ve Anka, kuşlarının sıkça anıldığı bu tür eserlere, İbni Sina'nın "Risaletü't Tayr", Necm Razi'nin "Risaletür Tuyur", Gâzâlinin Risaletü Tuyur ve nihayet Altar'ın, "Mantuku't Tayr'ını" örnek verebiliriz³⁵.

Şimdi Mevlânâ'yı çok etkileyen Altar'ın Mantıkut-Tayr'ından biraz bahsedelim. Bu eserde Attar kuşların diliyle tasavvufi hakikatlerden bahsetmektedir. Meselâ kuşların kanatları; bu dünyadan uçuşu, maddi isteklerden sıyrılıp, miraca yükselişe geçmeyi sembolize eder. Kuşların yolculuklarıyla seyr-i suluk'a değinen Attar vahdet konusunda muazzam bir mistik tecrübeye ulaşır. Öyle bir makama ulaşır ki nefis fena bulur. Ve Zat-ı ilahide var olmaya başlar. Her bir kuş burada kim olduğunu bilir. Simurgu müşahade ederken kuşlar sadece onun güzelliğini görmekle kalmazlar, kendilerinin de kaynağı olan mutlak beyin aynasında yansıtılmış olarak kendilerini tanırlar³⁶.

Mevlânâ 1260 lı yıllara kadar yukarıda tanıttığımız eserler gibi Tasavvuf konusunda Klasik sayılan eserleri okumuş ve kafasında kendine ait bir görüş meydana getirmişti. Şems'in kayboluşundan dolayı hissetmiş olduğu acı ve hüzünde onun Şiir yazmasındaki alt yapısını oluşturan sebeplerden birisi olmuştur. Çelebi Hüsameddin'in de Mevlânâ Mesnevi adlı eseri yazmaya başlamıştır. Mevlânâ daha önce yazmış olduğu 18 beyti çıkarıp Hüsameddin'e vermiş ve daha sonra Hüsameddin Çelebi Mesnevinin yazılmasını üstlenmiştir³⁷.

³⁵ Muhammed Emin-i Reyahî, "Necm-i Razi ve Risaletü't Tuyur"; **İslam Felsefesinde Sembolik Hikâyeler**, (Çev. Derya Öz), İstanbul 1997, s. 206

³⁶ Seyyid Hüseyin Nasr, "Kuşların Vahdete Uçuşu Attar'ın Mantıkut – Tayr'I Üzerine Düşünceler", **İslam Felsefesinde Sembolik Hikâyeler**, (Çev. İbrahim Kalın), İstanbul.1997, s. 230 vd.

³⁷ B. Fürüzanfer, a.g.e., s. 331

Mesnevi 6 ciltten oluşmuştur. Yaklaşık 1260 yıllarında yazılan Birinci cildin ardından yazmaya ara verilmiş ve iki yıl sonra diğer ciltler de yazılmıştır. Mesnevi Mevlânâ'nın vefatından bir veya iki yıl önce tamamlanmıştır³⁸.

Mesnevîde kısa ve sembolik hikâyeler anlatılır. Anlatılan hikayelerin arasına ayet ve hadisler yerleştirilerek geniş yorumlar yapılır.

Bazen hadisler üzerinde tasarruflar yapılarak Tasavvufî hakikatler açıklanır. Beyit sayısı konusunda da ihtilaflar vardır. 25.700 veya 26.000 beyit olduğu söylenir³⁹.

Daha sonra geniş bir şekilde değineceğimiz Mesnevi hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz. Bu eserde Mevlânâ; insanlara, sevgiyi, aşkı, örnek insan olmayı, güzel ahlâkı, müteviziliği, doğruluğu, sabrı, şükürü ve ibadeti anlatmıştır. Eserinde sık sık Kuran-ı Kerim'e ve Hadislere atıfta bulunduğu için onu Tefsir kabul edenler de olmuştur. Hatta "Magz-ı Kur'an" yani Kuran'ın özü adıyla anılıp, medrese ve camilerde ders olarak okutulmuştur. Mesnevî'de; tefsir, hadis'in yanında fıkıh kelâm, tasavvuf, tarih, dinler tarihi, tıp, felsefe gibi konular da yer alır. Zamanın örf ve adetlerinden bahsedilir. Anlatılan hikâyeler genellikle Kelile ve Dimne'den; Attar'ın; Esrar Name ve ilahi Namasinden; Selebi'nin, Kıyasul Enbiyasından; Gazalînin, İhya-yı Ulumuddininden; Şems'in, Makâlatından seçilir. Ayrıca halk arasında söylenen anonim halk hikâyeleri de kullanılır⁴⁰.

Kuran-ı Kerim'de de kullanılan kıssacılık yani bazı olayların hikayecikler şeklinde anlatılması çok kullanılmıştır. Mevlânâ'nın çağdaşı "Bostan ve Gülîstan" isimli eserin yazarı Sadi Şirazi bu konuya örnektir⁴¹. Mevlânâ'ya hayran olduğu,

³⁸ A. Kabaklı, a.g.e., s. 202

³⁹ Saadettin Kocatürk, "Mevlana'nın Mesnevîde İnsanlara Mesajı" 1. Milli Mevlana Kongresi, Konya 1987 s. 77.

⁴⁰ E. Yeniterzi, a.g.e., s. 37

⁴¹ Gönül Ayan, "Mesnevî ve Kısa Hikayecilik", 5. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1991, s. 58

onun tanışma ve görüşme fırsatını bulduğu hatta Mevlânâ'nın eserlerini kullandığı söylenir⁴².

Mevlânâ yukarıda saydığımız şahsiyetlerden etkilenmekle birlikte onlardan daha ileriye gitmiştir. Mevlânâ bir meseleyi anlatırken problemi ortaya koyar buna bağlı olarak farklı ahlâki kurallardan bahsedilir. okuyucunun ilgisi dağılmasın diye farklı konulara değinilir. Hikaye bittikten sonra Mevlânâ bu hikâye'yi yorumlar ve hayat düsturlarını çıkararak insanlara aktarır⁴³. Mesela Mesnevinin ilk hikayesi olan Padişah ile Cariye olayından sonra bu bizim halimizi anlatır diyerek bu olayın insan nefsinde nasıl meydana geldiğinden bahseder⁴⁴.

Mevlânâ'nın bu anlatış şeklini Meddahların hikâyelerine benzetenler olmuştur. Mevlânâ insanların dikkatini farklı noktalara çeker özellikle halkın bildiği şahıslar üzerinde odaklanmaz; hikâyeyi belli fikirleri daha kolay vermek için kullanır. Normal hikâyelerin kuruluşunu şiir yolunu seçerek gidermeye çalışır; kolay anlaşılır, süssüz benzetmelerle hikâyeyi canlı bir hale getirir. Halk arasından seçtiği hikâyeler genellikle Türkmen yaşayışından örneklerdir⁴⁵.

Mesnevide genel olarak aşk konusu işlenir.(İlahi aşkın işlendiği eserde beşeri aşk da yerilmeyerek ilahi aşka ulaşmanın bir vasıtası olarak görülür). Mesnevi duygu yüklü bir kitaptır⁴⁶. Bunun yanında zaman zaman karamsarlık da vardır. Şemsin ayrılığı bunun en önemli etkenidir. Ancak bu karamsarlık da insanın olgunlaşmasını sağlayan iç alemine dalmasına sebep olan yani ilahi aşkın vasıtasıdır⁴⁷.

⁴² İ. Kayaoğlu, a.g.m. , s. 60

⁴³ G. Ayan, a.g. m. , s. 59

⁴⁴ Mevlânâ, Mesnevi I., s. 50

⁴⁵ Mustafa Necati Şerbetçioğlu, "Mevlânâ Celaleddin Rumi'de Hikâye", 2. Milli Mevlânâ Kongresi , Konya. 1988, s. 35

⁴⁶ Enver Mahmut "Mevlâna'nın Duygusal Şiir Sanatı Hakkında Bazı Düşünceler" 2. Milli Mevlâna Kongresi, Konya. 1988, s. 40

⁴⁷ E. Mahmut, a.g.m. , s. 42

Mesnevîde her zaman tasavvufî esaslar yer almaz komik nüktelere de yer verilir. Farsça kullanılmasına rağmen halk arasında kullanılan Türkçe, Rumca, Arapça kelimeler ve ifadeler sıkça kullanılır⁴⁸.

Mevlânâ, Mesnevîde kullandığı dil daha önce de belirttiğimiz gibi Farsçadır. Bunun sebebi de şehirde konuşulan dilin bu olmasıdır. Ayrıca Resmi ve edebi dil olan Farsça alimler arasında kullanılan dildi⁴⁹.

2. FİHİ MÂFİH

Mevlânâ'nın sözlerinden oluşan bu eser o'nun hayatı hakkında da önemli bilgiler vermektedir⁵⁰. Fihî Mafih Mevlânâ'nın ölümünden sonra toplanmış 76 sohbetinden oluşur. Oğlu Sultan Veled tarafından toplandığı söylenmektedir. 1247-1273 yılları arasında yapmış olduğu sohbetlerini kapsar⁵¹.

Bu kitabın isminin anlamı anlamı; içinde olması gereken her şey buradadır demektir. Eserin isminin kolay anlaşılmasının yanında içindeki konular anlaşılır ve açık bir tarzdadır. Bu eserinde Mevlânâ bir ayet veya hadisi konu olarak, hayatımızdan örneklerle açıklamaya çalışır. Bu eserinde de bazen hikayeler anlatılmış fakat sonunda açıklama yapılmayarak herkesin kendine göre hisse alması istenmiştir⁵².

Mevlânâ bu eserinde fikirleri hakkında ipuçları verir demiştik örneğin biçim – içerik ayrımı yapmadan biçimden anlam çıkardığını görmekteyiz. Bu konuya 38. bölümde şöyle bir örnek olay anlatılır.

⁴⁸ A. Schimmel, a.g.e., s. 67

⁴⁹ M.C. Duru., a.g.e., s. 41

⁵⁰ H. Ritter "Celaleddin Rumi", İ.A. III.Eskişehir1997, S. 58

⁵¹ Nilgün Çelebi, "Fihî Mafih'i Okumak", 2. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1988, s. 125

⁵² G. Ayan, "Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin Fihî Mafih İsimli Eseri ve Mevlananın Günümüze Aktarılması", 8. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1996, s. 136

Müritlerin elpençe divan durdukları Şeyhi: “Bu adet derviş adeti değil beylerin adetidir” diye eleştiren kişilere o şeyh şöyle cevap verir. “Biçim özün adıdır”. Mevlânâ da bu cevabı onaylayarak biçim ve içerik aslı ayrı olan fakat somut yaşamda biri diğerinin varolmasıyla ortaya çıkan bir gerçektir. Biri diğeriyle varolur. Biri olmazsa diğeri olmaz veya eksik varolur. Biri olmazsa diğeri olmaz veya eksik olur⁵³. Mesela namazın ruhu namazdan efdaldır diyen Mevlânâ namaz ve diğer ibadetler de asıl olanın mana olduğunu vurgular. Suretler insanı dinin özüne götüren vasıtalarlardır. Meâric Suresinde; “Onlar namazlarında devamlıdır” ayetini sadece suretinin devamı olarak değil bütün hallerde Allah’ı hatırlamak olduğu şeklinde yorumlar⁵⁴.

Mevlânâ bu eserinde Vahdet-i Vucud hakkın da da önemli açıklamalarda bulunur. Bütün mevcudatta ikiliğin değil birliğin olduğunu söyler. Ayrıca “Enel Hak” tabirini hareketler Allah’tandır şeklinde açıklar⁵⁵.

Mevlânâ bu eserde sözcük ve obje arasındaki ilişkiyi de açıklar. Buna göre söz gerçeğin örtüsüdür; yorumlanması gerekir. Aynı gerçek farklı adlarla anılabilir çünkü söz insana aittir ve gerçeğin parça buçuğudur. Biçim ve içerik, realite ve görüntü insana ait değildir⁵⁶. İnsan realite olan bir dünyaya gelir ve seçilmiş sözcükleri kullanır. Her insan hazır olan şeylerden bazılarını seçer ve kendine göre yorumlar. Bu konuyu da eserin ilk fasılasında geçen “Alim – Emir” münasebetini açıklayan bir hadisi delil getirerek açıklar. Peygamber Efendimiz (S.A.V) şöyle buyurmuştur: “Ulemanın şerlisi Umera ziyaretine giderler ve Umeranın (Emirlerin) hayırlısı Ulemâyı ziyarete gidenlerdir. Fakirin kapısına giden emir ne güzel Emirdir ve Emir’in kapısına giden fakir ne fena fakirdir.” Halk bunun görünen kısmını yani zahirini alıp Alimlerin şerlilerinden olmamak için

⁵³ G. Ayan, a.g.m. , s. 127

⁵⁴ Mevlânâ Celaleddin, *Fihî Mafih*, (terc. Ahmet Avni Konuk,) İstanbul 1994, s. XVI

⁵⁵ Mevlânâ Celaleddin, a.g.e., s. XIX

⁵⁶ G. ayan, “Mevlânâ C. Rumi’nin Fihî Mafih İsimli Eseri ve Günümüze Aktarılması, s. 127

Emirleri zayaretinin caiz olmadığını söylemiştir. Oysa bu hadisin asıl manası şöyledir: Umeradan medet uman, ıslahı onların vasıtasıyla olan kimselerdi ve onların ziyaretteki niyetleri emirlerin kendilerine ihsan ve hürmet etmesidir⁵⁷.

Mevlânâ bu örnekten şu dersi çıkarmaktadır. Halk baktığı görüntüde gerçeği görmek yerine kendi dileklerini, özlemlerini, sempatilerini görüyor yani gerçeği kendi isteklerine göre çarpıtıyor ve bunu gerçek zannediyor. Gerçek bilimci yani ulemanın görevi halkın realiteyi görmesini sağlamaktır. Bunun yolu ise halk ve diğer kesimlerde dialog yapmaktır⁵⁸.

Mevlânâ 30. Bölümde dialogun sorulan sorulara soran kişinin anlayışıyla cevap verilmesi şeklinde olacağını söyler çünkü gerçeği kendi sözcükleriyle söylerse halk anlayamaz yavaş yavaş insanlara gerçeği anlatmak gerekir⁵⁹.

Mevlânânın bu fikirleri 18. ve 19. yüzyıllarda sistematik bir şekilde ortaya çıkan, Din Fenomolojisi çalışmalarının erken dönem uygulamaları olarak görülebilir. Görünenden yola çıkarak gerçeğe ulaşma anlamına gelen fenomonoloji çevreyi araştırarak oradaki insanların yaşadıkları tecrübeyi alanı için değerlendirmeyi esas alır⁶⁰. Fenomonoloji anlam problemleriyle uğraşır. Ritüellerden yola çıkarak onların arka planında var olan manayı ortaya çıkarmaya uğraşır. Mevlânâ'nın arktardığımız ve daha sonra geniş bir şekilde incelemeye alacağımız fikirleri de bu anlam arayışı çerçevesinde gelişmektedir.

Mevlânâ bu eserinde mutlak iyilik prensibi üzerinde durmaktadır. İkilik ona göre tefaruaattır asıl birdir.

⁵⁷ Mevlânâ, a.g.e., s. 5

⁵⁸ G. Ayan, "Mevlânâ'nın Fihî Mafih İsimli Eseri ve Günümüze Aktarılması", s. 128

⁵⁹ G. ayan, a.g.m., s. 129

⁶⁰ Müstafa Ünal, Din Fenomonolojisi, Kayseri 1999, s. 175

Nasıl rüzgar esince çöpi havaya kaldırır, ağaçların yapraklarını sallar, kilimi kaldırır ve bunlar farklı hareketler gibi görünseler de aslında hepsi birdir. Hepsini hareket ettiren rüzgardır

İnsanın yüzlerce arzusu vardır. Tumaç börek, helva isterim der aslında bu isteğinin aslı açlıktır. Bunun gibi küfür, İslam, namazsızlık, tevhid birdir.

Bize göre ahlâksızlık, şirk kötü olsa bile Allah'a nisbetle bunların hepsi iyidir. Nasıl bir padişah için asmak, hil'at giydirmek, mal mülk, düğün, davul hepsi iyiye ve hepsi de Saltanatın kemaline delalet ederse Allah için de bütün her şey o'nun kemalinin neticesidir⁶¹.

Mevlânâ'ya göre iyilik ve kötülük birbirinden ayrılmaz çünkü iyilik kötülüğü bırakmaktır. Demek ki kötülük olmadan iyilik olmaz ve dolayısıyla fail iki değil birdir. Bunun gibi küfür olamdan din olmaz⁶².

3- MEVAİZ MECALES-İ SEB'A

Mevlânâ'nın arapça ve Farsça söylemiş olduğu 7 vaazden veya hutbeden oluşan bir eserdir. Vaazlarında yapmış olduğu nasihatler, ayet ve hadis yorumları not edilerek daha sonra bir kitap halin gelmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Mevlânâ Şems'ten sonra vaazı bırakmış yoğun ısrarlara dayanamayınca zaman zaman bu tür istekleri kabul ederek vaaz etmiştir. Ancak bu eserde belirtilen vaazların Şems'ten öncemi yoksa daha sonra mı yapıldıkları bilinmemektedir⁶³. Bu eserde de halk dili kullanılmıştır. Ayet ve hadisleri yorumlarken halkın bildiği hikâyeleri kullanmıştır. Bu hutbelerde şiir de kullanılmıştır. Bu 7 mecliste genel olarak şu konular yer alır:

⁶¹ Mehmet Demirci, "Fihri Mafih'de Tevhid," 3. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1989, s. 43

⁶² M. Demirci a.g., Makale, s. 44

⁶³ A. Kabaklı, Türk Edebiyatı II s. 287, İst. 1991

Toplumun değerden düşmesi, bozguna uğraması bozgunculuğa düşmesi yüzündendir. Bu zamanda yapılacak

- 1- Suçlardan kurtulup çekinme
- 2- İnançtaki kudret
- 3- Kendisini kulların hayrına adayan kişiler, kendisi için yaşamayanlar
- 4- Bilginin kıymeti
- 5- Gaflete dalış
- 6- Aklın önemi⁶⁴

Bu yedi mecliste asıl serhedilen hadislerle, beraber kırkbir hadis geçer. Bu meclislerde Senainin Hadiskasından, Attarın eserlerinden, Divan-ı Kebirden Mesneviden ve Fihi Mafih den beyitler de vardır⁶⁵.

4. MEKTUBAT :

Mevlânâ'nın ölümünden sonra bir araya getirilen mektuplarından oluşan bir eserdir⁶⁶. İnsanlara rehber olan alimlerin mektupları, onların fikir ve görüşlerini yansıtması açısından önemlidir. Bu mektuplar genel olarak üç kısımda inceleri. Devlet adamlarına nasihat niteliğinde olanlar, maddi ve manevi yardım ricasında bulunanlar için yazılanlar. Sorulan sorulara verilen dini ilmi cevaplara içeren mektuplar⁶⁷.

⁶⁴ Mevlânâ , *Mecalis-i Seb'a* , (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Konya 1965. s. 3

⁶⁵ Mevlânâ , a.g.e., s. 3

⁶⁶ N. S. Banarlı , a.g.e., s. 317

⁶⁷ E. Yeniterzi a.g.e., s. 41

5- DİVAN-I KEBİR :

Mevlânâ'nın en önemli eserlerinden biridir. Aruzun Yirmidört bölümündeki vezinlerle yazılmış ve her bölümdeki şiirler alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Bu yirmidört divan farklı divanlar gibi görünür. Bu eserde pek çok şiir, gazel, kaside, rubailer vardır. Bu nedenle Divan-ı Kebir denir. Bir çok şiir Şems-i Tebrizinin adını taşır. Bu nedenle Divan-ı Şems-i Tebrizi de denir⁶⁸.

Mevlânâ, Divanındaki şiirlerini büyük bir aşk ve Cezbeyle söylemektedir. Çevreye önem vermeyen, heyecanlı bir aşkla eserini dile getirir. Bu eserde de Rubailer daha sonra "Divan-ı Rubabiyat" adıyla yayımlanmıştır. Divan-ı Kebir'e Mevlâna'nın olmayan pek çok şiir katılmıştır⁶⁹.

Mevlânâ'nın, Mesnevisi ve Divan-ı Kebir arasında üslup ve ifade bakımından hiç bir fark yoktur. Hatta Divândaki pek çok şiirde Mesnevideki hikayeler özetlenir. Ancak iki eserde vezin ve tarz farkı vardır⁷⁰.

Mesnevinin pek çok tercüme ve şerhi yapılarak geniş halk kesiminin anlaması ve okuması imkanı sağlanmışken Divan-ı Kebir için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Divan-ı Kebir yeterince tanınmamıştır⁷¹. Divan-ı Kebirde hem halk için hem de seçkinler için söylenmiş şiirler yer alır ancak daha çok seçkinlere hitabeder. Mesneviyi okuyan Divan-ı Kebir'i daha iyi anlar çünkü birbirlerini tefsir eden eserlerdir⁷².

⁶⁸ N.S. Banarlı, a.g.e., s. 312

⁶⁹ N.S. Banarlı, a.g.e., s. 313

⁷⁰ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*.(Çev. A.Baki Gölpınarlı). Ankara 1993, s. VI,

⁷¹ Mevlânâ, a.g.e., s. IX

⁷² Mevlânâ, , *Divan-ı Kebirden Seçme Şiirler*.(Çev. Mithat Bahari Beytur). İstanbul 1995., s.V

Mevlânâ Divanında Allah'ı över, onun sıfatlarını ortaya koyar, ilahi kuvvete tasavvufi kuvvetlerle yaklaşır, Allah'ın insanın asıl kaynağı olduğunu açıklar. Bunu şöyle ifade eder:

Ey sen güneş ve ay olan, ey sen bal ve şeker olan

Ey anne ve baba olan, senden başka bir neseb görmedim

Ey sonsuz aşk, ey ilahi mazhar

Dayanağımız, sığınağımız sensin, sana uygun bir lakab görmedim

Biz çelikten parçayız ama senin aşkın mıknatıs⁷³.

E) MEVLÂNÂ DÖNEMİNDEKİ İLMİ VE DİNİ AKIMLAR

Mevlânâ'yı ve fikirlerini anlamak için yaşadığı dönemin dini, ilmi, siyasi ve ekonomik yapısını çok iyi tahli etmek gerekir. Bu nedenle konumuza ilk önce 5-6 yaşlarına kadar yaşadığı ve ailesinin uzun yıllar hayatını devam ettirdiği Horasan'ın Belh şehrini tanıtarak konumuza başlayacağız. "Ümmül Bilad" lakabı verilmiş bu şehir, tasavvufun yayıldığı ve tasavvufa çok elverişli bir bölgedeydi⁷⁴. Ayrıca bu şehir bir çok dinin merkezi sayılırdı. Eski Hint ve İran dinlerinin etkisinin yanında, Budizm Hristiyanlık gibi dinlerinde etkisi söz konusuydu⁷⁵. Fahreddin Razi gibi filozoflar ve felsefi fikirleri de Belh şehrinde yaygın bir şekilde vardı ve halkın konuşmalarına ve tartışmalarına konu oluyordu. Hatta Mevlânâ ve ailesinin bu şehirden ayrılmalarının sebeplerinden birisinin de bu felsefe tartışmaları olduğunu daha önce söylemiştik.

⁷³ Saadettin Kocatürk, "Mevlânâ'nın Divanında İlahi Zat ve İnsan", 3. Milli Mevlânâ Kongresi" Konya 1989, s. 218

⁷⁴ Abdulkadir Karahan, "Bir Tasavvuf Şair Olarak Mevlânâ" 6. Milli Mevlânâ Kongresi Konya 1992, s. 18

⁷⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Döneminde Marjinal Sufilik Kalenderiler", 3. Milli Mevlânâ Kongresi" Konya 1989, s. 218

Belh şehrinin siyasi ve psikolojik yapısı hiç de iç açıcı değildi. Moğol saldırısını bekleyen, savunma imkânı olmayan insanlar mutsuz ve umutsuz bir ruh halini yaşıyorlardı. Anadolu Selçuklularının ve Moğolların siyasi iktidar mücadelesi verdiği sıkıntılı ve buhranlı bir ortamdı. Mevlânâ'nın mistik anlayışında bu insanların için de buldukları durum, elem ve kederleri, hayattan beklentileri çok etkili olmuştur⁷⁶.

İşte bu kötü ortamda halka ve devlete manevi destek vermek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Dünyanın faniliği, ebedi hayatta sonsuz nimetlerin varlığı, sabrın ve tevekkülün mecburiyetini sunan tasavvuf ve tarikatler çok güçlenmiş ve yayılmıştır⁷⁷.

Onikinci yüzyılda böyle karışık ve sıkıntılı bir dönem yaşayan Mevlânâ'nın yetiştiği çevre fikri ve dini yönden de karışıklık ve çeşitlilik gösteriyordu. Mevlânâ'nın bütün bu sistemleri birleştirmek yeni bir sistem oluşturduğu söylenebilir⁷⁸.

Bu sistemleri şöyle söyleyebiliriz :

1- Kübrevilik :

Mevlânâ'nın ilk hocası olan babası Bahaddin Veled'in de mensubu olduğu söylenen bu tarikat Mevlânâ'nın fikirlerini de etkilemiştir⁷⁹. Bu tarikât Necmeddin-i Kübra tarafından kurulmuş olup insanı esas olan, sünni esaslara dayanan, Zühhd ve takvaya çok önem veren bir oluşumdur⁸⁰. Bu tarikatın görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

⁷⁶ A.Y. Ocak, "Bir XIII. Yüzyıl Sufisi Olarak Mevlânâ " s. 141

⁷⁷ A. Karahan, a.g.m. ,s. 619

⁷⁸ A.Y. Ocak, a.g.m., s. 142

⁷⁹ Ş. Can, Mevlânâ, s. 318

⁸⁰ A.Y. Ocak, a.g.m. , s. 143

Bu evren yaratılmıştır ve geçicidir. Bu nedenle dünyaya bağlanmamak gerekir. İnsanın amacı Tanrıya ulaşmaktır. İnsan derin düşünceye dalarak, sevgi ve sezgiyle Tanrı'ya ulaşabilir. Ayrıca toplumdan uzaklaşıp Allah'a ulaşmamızı engelleyen en önemli unsur tutkudur. Tutkuyu ibadetlerimizi yaparak ve bunun yanında tasavvufu meslek edinerek yenebiliriz. Tasavvufun özü Allah'a olan sevgidir. Sevgi ibadetin anlamını doğru anlamamıza ve mânâ'yı geliştirmemize sebep olur⁸¹.

Kübreviyye tarikatının amacı; insanı olgunlaştırarak, irfan yoluyla Allah'ın bilgisine ulaşmaktır. Tekkede ibadet edilir. Şeriat kurallarına uyularak zikir meclisleri düzenlenirdi. Tarikata girmek için bir aracı seçilir ve belli aşamalardan geçerek tarikata girilirdi. Kübreviyye tarikatındakiler alçak gönüllük, az mala kanaat, sadece Allah'ın rızasını düşünme, sünni esaslara uyma, başkalarına saygı duyma, kimsenin işine karışması, az konuşup az yeme gibi temel esasları vardı⁸².

2) Muhyiddin Arabi ve Vahdet-i Vucud Sistemi

İlk dönem tasavvufunun en önemli özelliği zühdü ve takvayı esas alıp maddi hayatı hiçe sayarak, dünyevi varlıklardan kurtulup Allah'a yakınlaşmaktır⁸³. İlk sufilerin bu Zahidane yaşantıları X. yüzyıla kadar devam etmiş, Hallac-İ Mansur ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu tarihlerden itibaren zühd hayatı daha mistik ve sistemli bir hale gelmiştir. Haris el Muhasibi ile aşkın

⁸¹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatler ve Mezhepler Tarihi*, İstanbul 1987, s. 231

⁸² İ.Z. Eyüboğlu, a.g.e., s. 232

⁸³ Erol Güngör, *Tasavvufun Meseleleri*, İstanbul 1984, s. 64

esas alınmasıyla tasavvufu bir dönüm noktası meydana gelmiştir⁸⁴. Yeni yüzüyle bu tasavvuf akımının en önemli temsilcileri. Zünnun-u Mısri Beyazid-i Bistami ve Cüneyd-i Bağdadidir. Bu şahıslarla beraber tasavvufu panteizm ve Yunan felsefesinin etkileri girmeye başlamıştır⁸⁵. Felsefenin dinle barışmasından sonra gelişen düşünce akımının en önemli temsilcisi Muhyiddin Arabidir. Vahdet-i Vucud. anlayışının en önemli temsilcisi olan Arabi, yeni Eflatuncu felsefe ve İsmaili doktorinlerin etkisiyle orjinal fikirler ortaya koymuştur⁸⁶. İbni Arabi Hallacın görüşlerini alarak, İhvan-ı Safa fikirlerinden de faydalanarak kendine has metafizik bir sistem oluşturmuştur. Düşünce kaynaklarından biri olan; İhvan-ı Safa, hareketi İslam rasyonalizmi ve sufülüği ve Mani dini, Zerdüştlük gibi İran dinleri ile Yunan felsefesinden de etkilenecek oluşturulmuş bir akımdır. Sunni akımın karşısında geliştirilen Şii İsmaili bir harekettir⁸⁷. İbni Arabinin Vahdet-i Vucud ve İnsan'ı Kamil. formülleriyle ortaya koyduğu yeni düşünce tarzı derin izler bırakmıştır. O güne kadar ahlâki ve psikolojik bir sistem olan tasavvuf İbni Arabinin fikirleriyle tamamen metafizik ve kozmolojik bir hale gelmiştir. Böylece Sufilik kendine has dini de içine alan fakat dinden ayrı bir sistem haline gelmiştir⁸⁸.

Muhyiddin Arabide görülen yeniliklerden birisi de; Hallac, Şibli ve Tüsteri gibi alimlerde kısmen görülen ayet ve hadislerin hatını yorumlarının zirveye ulaşmasıdır. Hallac, İsmaililer, Yunan Filozofları, Tevrat yorumcusu Filon Muhyiddin Arabinin fikirlerini aldığı kişi ve oluşumlardır. Bunlardan aldığı fikirleri ispatlamak için Kur'an ve Hadisleri tevil etme yoluna gitmiş. bazen asli manasından tamamen uzak yorumlara ulaşmıştır. Zaten o Karan-ı Kerim'e ondan mana çıkarmak için başvuramaz sadece kafasında oluşturduğu fikirlere uyduracak

⁸⁴ E. Güngör, a.g.e. s. 69

⁸⁵ E. Güngör, a.g.e., s. 71

⁸⁶ E. Güngör, a.g.e. s. 87

⁸⁷ İbrahim Sarı, *Teorik ve Paratik Açısından Tasavvuf*, İstanbul 1997 s. 186

⁸⁸ S. Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, İstanbul 1985 .s 102

şekilde ayetleri tevil eder. Ve hunun batini manalar olduğunu; bu manayı ancak velilerin görebileceğini söyler⁸⁹

İbni Arabi'nin, Vahdet-i Vücut anlayışı çerçevesinde her şeyin Allah olduğunu iddia etmesi Sünni çevrelerden bu tepki ve eleştiriler almıştır. ALiyyül Kari; İbni Arabinin: “ O beni Senâ eder bende onu. o bana ibadet eder ben de ona”, süzütün birincisinde bir mahsur olmadığını ancak ikinci kısmının küfür olduğunu söyler⁹⁰.

İbni Arabinin bu fikirlerini eleştirenlerin yanın da onu her yönüyle destekleyenler de olmuştur.

İbni Arabi'ye eleştirenlerin onu anlayamadıklarını, tasavvufu ıstılahları bilmedikleri için böyle davrandıklarını söyleyerek, onun fikirlerinin yine tevil yoluyla anlaşılacağını iddia etmişlerdir⁹¹.

Mevlânânın direk görüşüp görüşmediği hakkında kesin bir bilgi yoktur ancak İbni Arabin ile çağdaş oldukları için fikirlerinden haberdar oldukları kesindir. İbni Arabinin fikirleri Mevlânâ'yı da etkilemiştir. Ancak Mevlânâ: İbni Arabinin sisteminin ahlâkçı karakterini, İran kültürünün de etkisiyle estetikçi karaktere çevirmiştir⁹². Mevlânâ'nın açmış olduğu bu estetikçi çığır nedeniyle Vahdet-i Şuhud da daha çok estetik yön ağır basmaktadır. Mevlânâ'nın mistik estetiğinde daima aşk ön palandadır. Çünkü tasavvuf anlayışına göre aşk kainatın ruhudur, insan bu sayede varlığın kaynağına yönelebilir. Müzik ve dans, yıldızları inceleme, atomların hareketlerini tefekkür etme, yoluyla bütün varlıkların ilahi aşkla meydana geldiklerini görmek mümkündür. Buna bağlı olarak Mevlânâ aşkın

⁸⁹ E. Güngör, a.g.e, s. 91

⁹⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2001, s. 273

⁹¹ S. Eraydın, a.g.e, s. 264

⁹² A.Y. Ocak, a.g.m., s. 144

her şey olduğunu söylemektedir⁹³. İlk yurdunu yeniden bulma arzusuyla yanan ruhun arayışı olan aşk aslında Allah'ın kendisine yöneltmiş olduğu çağrıya bir cevaptır⁹⁴.

Mevlânâ'nın tasavvuf sisteminde ferdi psikoloji ana kuvvettir. Onun hedefi; ruhun kemale erişerek teskin olmasını sağlamaktır. Bunun yolu ise aşktır. Aşk ise Yeni Eflatuncu felsefeye de olduğu gibi eşyayla tüm bağları keserek insanı çokluktan birliğe götüren bir istiğrak halidir. Mevlânâ beşeri ihtirasları birer birer öldürerek, ilahi ihtirası hakim kılmak ister. Mevlânâ'nın mistik dünyası İbni Arabî'den farklıdır. Tamamen metafiziktir. Batını varlığı esas alarak, bütün hayatı onunla izah etmeye çalışır yeni Eflatuncu ve Kabbalist felsefeyle kısmen benzemektedir⁹⁵.

Mevlânâ gönül dünyası zengin, coşkulu bir insandır. İbni Arabîde ise daha çok tefekkür, muhakeme, derin bir sentez ve tahlil gücü hakimdir. Mevlânâ felsefeye çok fazla itibar etmez daha çok vecd halinde yaşamayı tercih eder. İbni Arabî ise daha çok teoriktir yani aşkın felsefesini yapar ve aşkın son gayesinin, aşk hakikatini bilmek yani Allah'ın zatı ile aynı olduğu hakikati bilmek olduğunu söyler⁹⁶.

Mevlânâ, İbni Arabînin fikirlerini onun üvey oğlu Sadreddin Konevî'den öğrenmiştir. Sadrettin Konevî, İbni Arabînin eserlerinin ve Vahdet-i Vücut doktorinin yayılmasında çok etkili olmuştur⁹⁷.

⁹³ Mehmet Aydın, "H.z. Mevlânâ ve Muhyiddin Arabîde Aşk Kavramı", 3. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1989, s. 157

⁹⁴ Eva de Vitray-Meyerovitch, Güneşin Şarkısı. (Çev. Cemal Aydın), İstanbul 2001, s. 101

⁹⁵ M. Aydın, a.g.m., s. 159

⁹⁶ M. Aydın, a.g.m., s. 160

⁹⁷ Ş. Can, Mevlânâ, s. 343

Mevlânâ dönemindeki önemli Sufilerden biri de Fahreddin-i Irakidir. Sührevardi tarikatına mensup olan bu şahıs lirik ve aşk şiirleri söylerdi. Mevlânâ'nın sema ve sohbet meclislerinde bulunurdu⁹⁸.

3- Melamet, Melâmâtîlik ve Kalenderilik :

Mevlânâ döneminde çok fazla yaygın olan bir tarikat melamâtîlik ve buna bağlı olarak gelişen Kalenderiliktir. Bu akım İslam tasavvufun'a yabancı fikirlerin nasıl etkilediğini göstermesi açısından önemli olduğu için geniş bir şekilde incelenecektir.

Melâmêt erbabı ,tarikatlerinin kökeninin her şeye baş kaldırmak olan "levm" kökünden türediğini iddia ederler⁹⁹. Bu akım tasavvufuta var olan bir takım yanlış uygulamalara karşı ortaya çıkmış bir oluşumdur. Kerametle benliğe düşen, çalışmadan geçinen kişilere karşı tepki gösterirler ve genel olarak fikirleri şöyledir. Ululuktan, kendini göstermekten, halkın teveccüh ve saygısını kazanmaktan vaz geçerek; kerameti insana benlik verdiği için kötü sayan, kendisini herkesten aşağı ve onları kendisinden üstün gören, kişiler olmak. Bu topluluk kıyafet ve zikirleriyle, tekkelerinin olmamasıyla dikkat çeker. Hiç bir zaman halktan ayrılmazlar, kendi kazançlarıyla geçinirler ve nafîle ibadetlerini gizil yaparlardı. Hiç bir zaman halkın kınamasından çekinmezler hatta kendilerini halka özellikle kötü gösterirlerdi¹⁰⁰.

Melamîlik veya melamatîlik akımı ilk olarak Irak da ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Irakiler de denir. İran ve Maveraünnehir de yayılmıştır. Moğol istilalarının ve siyasi baskıların yoğun olarak yaşandığı Horosan ve Maveraünnehir de çok gelişmiştir¹⁰¹. Siyasi etkilerin yanı sıra Horosanın dini yapısının da bu akımın

⁹⁸ Ş.Can, a.g.e., s. 345

⁹⁹ Abdülhakî Gölpmarlı, *Türkiyede Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul 1997, s. 242

¹⁰⁰ A.B. Gölpmarlı, a.g.e, s. 244

¹⁰¹ A.Y. Ocak, a.g.e., s. 5

gelişmesinde büyük etkisi vardır. Onuncu ve Onbirinci yüzyıllarda Horasan dinlerin merkezi durumundaydı. Brahmanizme tepki olarak ortaya çıkan Budist rahiplerin yaygın olarak yaşadığı bir bölgeydi. Bhikşu, denilen bu rahipler hayatlarını sürdürecekt kadar elbise ve yiyeceğin dışında hiç bir şeye sahip olmamayı, sürekli seyahat etmeyi şiar edinmişlerdi. Yanlarında dilenmek için bir kap ve saç, sakallarını tıraş etmek için ustura taşırldı. Dilenmeyi rızık için değil inançlarının gereği olarak yaparlardı. Düşüncelerini seyahat ettikleri yerlerde insanlara anlatırlardı¹⁰².

Budizmde, Sangha, denilen ve dünyanın en eski bekâr rahipler topluluğu olan grubun içinde yer alan dilenci rahip ve rahibelerin oluşturduğu ruhban grubunda şu esaslar yer alır : Bekârlık, fakirlik ve sesizlik. Guruba ilk giren kişi saç ve sakalını keser, sadece bir tane elbiseye sahip olur. Bu elbisenin şekli şöyledir. Sağ omuz açık olacak şekilde bir örtü, rahibin özel taşıdığı ustura, dilenmek için kese ve tesbih . Bu rahipler günde bir defa yemek yer, hiç bir eğlenceye katılmaz, para ve alış verişle uğraşmazlardı¹⁰³.

Buda ilk vazında şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: “Bu dünya’yı terk eden iki ifrattan kaçınmalıdır. Bunlardan birincisi; zevklere, eğlencelere, insanı alçaltan şehvi arzulara yer vermek ikincisi ise çok aşırı derecede riyazatlarla vücuda eziyet ederek faydasız bir hayata atılmaktır. Bu iki ifrattan kaçman, gözü ve gönü açan insanı, hikmeti, irfana, ilhama götüren orta yolda yürümüş olur. Bu da Nirvana’dır”¹⁰⁴.

Budist rahipler Nirvanaya ulaşmak için dünyayı terk edip şu beş şeye riayet ederlerdi:

¹⁰² A.Y. Ocak, a.g.e., s. 9

¹⁰³ A.Küçük, G.Tümer, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s.190.

¹⁰⁴ A.Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 1999, s.124.

- 1- Can taşıyan hiçbir varlığı öldürmemek
- 2- Başkalarına ait olan şeyleri almamak
- 3- Yalan söylememek
- 4- Fakir yaşamak
- 5- Hiçbir şeye malik olmamak ve Bundan sonra murakabeye dalarak şu dört dereceden geçer:

- 1- Bu dünyanın fena ve alçak olduğunun farkına vararak mezarlıkta ölüleri ve hastaları seyrederek bu dünyanın en kötü taraflarını düşünüp dünyadan çekinmek
- 2- O fena dünyadan çekildiği için derin bir sevinç duymak
- 3- Durgun ve sakin bir zevk halini yaşamak,
- 4- Ne sevinç ne üzüntü duymak, huzur ve sükûn içinde iyilik ve kötülükten uzak bir halde yaşamak¹⁰⁵.

Bidistlerin en büyük hedefi; genellikle yokluk olarak tercüme edilen, Nirvana'ya ulaşmaktır. Ancak Nirvana sadece yokluk değil; sevinçsiz, ızdırapsız huzur, en yüksek kıymet olarak ifade edilir. Buda'nın bu konudaki açıklaması şöyledir: "Nirvana gürültülü bir ummana benzeyen dünyada sakin bir adadır, ancak kelimelerle ifade edilmez. bunun için akıl on'u yokluk olarak anlatmaktadır. Nirvana ölüm de değildir"¹⁰⁶.

Abbasi İmparatorluğunun son döneminde başta Samanoğulları ve Gazneliler olmak üzere Türk zümrelerinin hakimiyet mücadelesi verdiği

¹⁰⁵ A. Schimmel, a.g.e., s.128.

¹⁰⁶ A. Schimmel, a.g.e., s. 129

dokuzuncu yüzyılda, Horosan ve Maveratünnehir bölgesinde Hint- İran kültürü zengin olarak yaşıyordu. Bu bölgede Budist rahipler tanınmaktaydı. Hatta ilk Melamati şeyhi sayılan Belhli İbrahim bin Ethem'in hayatı Buda'nın hayatına çok benzemektedir. O'nun yakın çevresine mensup Şakik-i Belhi, Budist rahiplerle irtibat halindeydi. Bunlar fakrı ve tecerrüdü esas alıyorlardı¹⁰⁷

Melamiliğin esasları kasaca şöyle sıralıyabiliriz :

1 Allah birdir, özü ve sonu yoktur. Evrenin yaratıcısıdır.

2 Allah her yerdedir. İnsanlar o'nu bütünüyle kavrayamazlar, yalnız varlığını düşünürler.

3 Ruh ölümsüzdür.

4 Ahiret günü hakır.

5 H.z. Muhammed son peygamberdir ve diğer peygamberler de Allah'ın elçisidir.

6 En yüce olgunluk derecesi melamettir. Bu derecede Allah'a çok yakın olunur. Bu yolu seçenlerin arınmış, doğru, alçak gönüllü, gösteriş erbabı, görüntüde düşkün kişiler olarak görünseler de aslında yüce kişilerdir.

7 Allah için söylenecek sözcüklerin başına, "La mevcuda illallah,La mabuda illallah ,La maksuda illallah " yani "Allah'tan başka varlık yoktur, Allah'tan başka ibadet edilecek yoktur ve Allahtan başka amaç yoktur" sözleri gelmektedir¹⁰⁸.

¹⁰⁷ A.Y. Ocak, a.g.e., s. 12

¹⁰⁸ İ.Zeki Eyüboğlu, a.g.e., s. 234

Bu tarikat mensupları, halktan gizledikleri şeylerin açığa çıkmaması için sadece farzları yaparlar, nafile ibadetleri yapmazlardı. Sema'yı ve zikri de terk ederlerdi. Zikri terketmelerinin sebebinin, açıktan zikrin gönül zikrine engel olacağına inanırlardı¹⁰⁹.

Melamilik, Türklerin Müslüman olmasında çok etkili olmuştur. 9 ve 10. yüzyıla kadar İslamiyet, yerleşik, ve sınırlı bir kesimin diniyken; Melamelikle beraber göçebe halka da hakim olmuş ve Türkistanın hemen hemen hepsi Müslüman olmuştur¹¹⁰. Özellikle Hoca Ahmet Yesevi ve Aslan Baba bu tarikatın Türkler arasında yayılmasını sağlayan en önemli kişilerdir¹¹¹.

İlk çıktığı zaman Melamilik, sufilerin çevrenin kınamasından korkarak Zühhd ve nafile ibadete tenezzül etmeyen, ilahi aşk, cezbe, insan sevgisi ve riyadan uzak saf bir İslam anlayışını hedef alan bir anlayış içinde; çarşı pazarda dolaşarak insanlarla beraber olmayı esas alan bir akımdır. Ancak bu anlayış zamanla yozlaşmaya başlamış, gizli yapılan ibadetler ihmal edilip terk edilmiştir. İbadetlerin yerini, çarşı pazarda dolaşıp topluma Allah aşkını, ilahi cezbeyi, insan sevgisini, gösterişsiz samimi sevgiyi anlatma almıştır. Bu yozlaşmış hal Kalenderilik olarak ortaya çıkmıştır¹¹².

Mevlânâ döneminde yaygın olarak var olan ve Mesnevi de de behsedilen Kalenderiliğin kurucusu Cemaluddin-i Savidir. Kazvin ve Tahran arasında Save denilen yerde yaşarken Şam'a giderek Beyazid-i bistami'nin müridi. Şeyh Osman Rumî'ye mürid olur. Ancak onun yoluna dayanamayarak zındıklığa meyleder. Şam'da, Bilal-i Habeşi mezarlığında hayatını devam ettirirken, Şirazlı Gerubet adında birisiyle karşılaşır. Onun gibi saç, sakal, kaş ve bıyığını keserek; cavlak,

¹⁰⁹ A.B. Gölpınarlı, Türkiye'de Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 247

¹¹⁰ Özkan Açıköz, "Türklerin İslama Giriş Süresinde Tasavvuf ve Melamilik Yorumu" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 130, Şubat 2001, s. 209

¹¹¹ Ö. Açıköz, a.g.m. , s. 212

¹¹² Ö. Açıköz, a.g.m. , s. 213

adlı kıldan yapılmış bir yelek giyerek hiçbir şer'i kaideye aldırış etmeden yaşar. Bunlara 4 tane mürid daha katılır. Bu müridlerden Ehubekir Niksar adlı kişi 1214-1215'li yıllarda Konya'ya gider ve oraya yerleşir¹¹³.

Kalendirilerin felsefelerini şöyle özetleyebiliriz :

1- Fakr ve tecerrüd yani iki dünyadan da uzak olmak en büyük mutluluktur. Bu inanç Budizmin Nirvana anlayışına çok benzer

2- Sürekli seyahat etmek

3 -Kalender, kelimesi tarikatın esaslarını açıklamaktadır. Kanaat , lütuf. nedemat yani pişmanlık, diyanet yani dindar olmak, riyazet demektir.

4- Çhardarb, yani saç, sakal, bıyık ve kaşların kazınması; cevlak denilen kıldan yelek giyinmeleri ki bu uygulamada da Buddist ve Maniheist rahiplerin etkisini görüyoruz¹¹⁴.

5 -Tesc'ül yani dilenerek geçinme ve nefsi alçaltma

6- Bekar hayatı yaşamak

7- Mahpubperestlik; cernalperestlik de denilen bu anlayış özellikle eski İran kültüründe çok yaygın olan genç delikanlıları mahbub ve maşuk edinmektir. Evhüddin Kirmani Allah'ın güzelliğini, güzel yüzlü insanlarda seyrettiğini söylemiş Şems. ve Mevlana onu sert bir dille eleştirmiştir¹¹⁵. Mesnevide birkaç defa bu konu ile ilgili beyitler anlatılarak eleştirilir. Bütün bunlardan da anlıyoruz ki Mevlana döneminde bu uygulama varmış.

¹¹³ A.Y. Ocak, a.g.e., s. 27

¹¹⁴ A.Y. Ocak, a.g.e., s. 34

¹¹⁵ A.Y. Ocak, a.g.e. s.81

Kalenderi felsefesinin 13. Yüzyılda Vahdet-i Vucud felsefesine büyük tesiri olmuştur.

Onbirinci yüzyıl sufilerinden Hâce Abdullah Ensari ilim ve irfanla uğraşırken bir Kalenderi dervişinin gelmesi ve bu işlerden vazgeçmesini söylemesi üzeri bu şahıs tasavufi hayata meyleder. Bu olay Mevlana ve Şems olayına çok benzemektedir¹¹⁶.

Kalenderilen ibadetleri; davul ve zil sesi, def, dümbelek gibi aletlerle ilahi söyleyerek dans etmek şeklindeydi. Bu adetler Şaman ibadetlerini hatırlatmaktadır. Bu ayinlerde vecd için esrar kullanmak da eski İran'da olduğu gibi yaygındı ayrıca Onüçüncü yüzyıl Kalenderileri, haşhaş yer, esrar ve şarap içerlerdi¹¹⁷.

4- BEKTAŞİLİK VE ESKİ TÜRK DİNİ İNANÇLARI

Mevlana ile aynı çağda yaşayan alimlerden birisi de Hacı Bektaş-ı Velidir. Hacı Bektaş nisbet edilen Bektaşilik tarikatı, Melamilğin bir koludur. Hacı Bektaş Velinin hayatı hakkında çok farklı bilgiler vardır. Bu görüşlerin bir çoğu bütün tarikat şeyhlerine yapıldığı gibi olağanüstü olaylar ve mucizeler atfetme şeklindedir. Hacı Bektaş-ı Velinin, Makâlat isimli bir eseri vardır. Bu eserin 4 kapısı yani bölümü bulunur. Bu bölümler şöyle sıralanır; Şeriat, tarikât, hakîkât ve marifet. Her kapının on makamı bulunmaktadır. Eserin genel mühtevası şöyledir: Ölüm, kalbin halleri, tasavvuf insanın yüceliği, insanın küçük kainat olduğu, on iki imamın dostunu dost bilmenin gerekliliği (tevella ve teberra). Hacı Bektaş, Batını fikirleri de eserinde kullanmaktadır. Hacı Bektaşın insanı aşırı derecede yükselten ve aşırıya kaçan görüşleri vardır. Bunlardan bir örnek verelim. O, Zahidin ibadette, arifin vilayet beklemekle yani tefekkürle, muhibbin yani aşığın

¹¹⁶ A.Y. Ocak, a.g.e., s.141

¹¹⁷ A.Y. Ocak, a.g.e., s.178 vd.

ise Allah ile meşgul olacağını, sırası gelince ibadet ve taatlerin yıkılacağını söyler¹¹⁸.

Hacı Bektaş-ı Veli 13. Yüzyılda göçebe Türkmenler arasında büyük taraftar bulan Baba İshak'ın halifelerindendir. Baba İshak riyazat hayatı yaşıyordu. Göçebe olmalarından dolayı İslamiyeti tam olarak yaşayamayan Türkmen köylülerine dini kolaylaştıracak Batını yorumlar getiriyordu. Bu Şii – Batını yorumlarla halkı Selçuklu hükümetinden koparıyor, kendisine bağlıyordu¹¹⁹.

Hacı Bektaş-ı Velinin kurduğu tarikat hür düşüncüyü esas alıyordu. Farklı görüş ve düşünceleri birleştiren senkretik bir anlayış sergiliyordu. Bu fikirlerden eski Türk dini inancı Maniheizt öğretiler, Budist inançlar çoğunluktaydı¹²⁰. İslamiyetten önceki dönemlerinde düzenledikleri, kımızlı, dini toplantıya dayandığı, Maverâünnehirdeki Göçebe Türkmenler vasıtasıyla Yeseviliğe oradan da Bektaşiliğe geçtiği söylenir¹²¹.

Hacı Bektaş hayatı boyunca seyahat etmiş Horasan'ı ziyareti sırasında Yeseviliği ve Melamiligi öğrenmiş ve Tekke eğitimi almıştı. İran'ı ziyareti sırasında Batınlık ve İsmaililik gibi şii fikirleri öğrenmişti. Karahanlılarda Türklük ülküsünü, Ahilik ve Babailigi; Selçuklularda Acem kültürünü öğrenmiştir¹²².

Bektaşilikte sohbetle dayalı bir yol izlenir. Dua ve zikirleri herkes kendi başına yapar¹²³.

¹¹⁸ A.B. Gölpınarlı, 100 soruda Tasavvuf ve Tarikatlar", s.267.

¹¹⁹ Ş. Can, Mevlana, s.351.

¹²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşilik" T.D.V. İ.A. V, İstanbul 2000 ,s.374.

¹²¹ F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 33 vd.

¹²² Baki Öz, Bektaşilik Nedir? İstanbul. 1997, s.54.

¹²³ Şeyh Baba Mehmet Süreyya, Tarikat-ı Aliyey-i Bektaşiyeye. Ankara 1995, s.22.

Şimdi de gerek Alevi-Bektaşî unsurları, gerek Mevlânâ gibi Sünnî İslamı temsil eden şahısları derinden etkileyen Eski Türk Dini olan Gök Tanrı inancından ve bunların İslamileştirilerek nasıl kullanıldığından bahsedelim.

Eski Türkler, Gök Tanrı inancına mensuptular. İslamiyete girmelerinde çok etkili olan bu inanca göre, bir tek: Kadiri mutlak Tanrıya inanılırdı. Gök Tanrı, bütün olaylara doğrudan müdahale eden bir Tanrıydı. Türklerde bu anlayışa bağlı olarak yaygın bir kutsal anlayışı vardır. Bozkurt, ağaç, dağ, geyik, hakan v.s. gibi canlılar, Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve dolayısıyla kutsal sayılırdı¹²⁴.

Eski Türk inancında, tabiat kuvvetlerine kutsiyet atfetme inancı da çok yaygın bir şekilde mevcuttu. Güneş kutsal kabul edilir; yıldızlar ve gezegenlere de kutsiyet atfedilirdi. Hunların bir işe girişmeden önce yıldızların ve ayın durumuna baktıkları bildirilir. Kırgız Türkleri; Venüs ve Satürn'ü uğurlu, Mars'ı uğursuz kabul ederlerdi. Güneş ve Ay'dan sonra en önemli yıldız, Venüs yani Zühre (Çolpan, Çoban, Sabah) yıldızıydı¹²⁵.

Bu inanç Alevi Bektaşî çevrelerde İslami bir şekle bürünerek devam etmiştir. Güneş Hz. Muhammed; Ay, Hz. Ali, Zühre ise Fatma tuz Zehra'dır¹²⁶. Mevlânâ'da da, güneş, ay ve yıldız sembolü sıkça kullanılır. Güneş Allah'ın sembolü olarak kullanılır. Mesnevide kutlu ve kutsuz yıldızlar zikredilir.

Eski Türk dinindeki; tabiat kuvvetlerinden kutsal olanlardan birisi de ateştir. Türkler ateşi kutsal ve temizleyici olarak kabul ederler. Ateş üzerinden

¹²⁴ Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul, 1997, s.41.

¹²⁵ Ü. Günay, H. Güngör, a.g.e., s.46

¹²⁶ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik – Bektaşilik*, İstanbul, 1992, s.121.

atlama veya tütsülenme yoluyla temizleneceklerine inanırlardı. Ocak, aile ocağı kelimeleri ve bunların kutsal kabul edilmesi bu inancın sonucudur¹²⁷.

Alevi – Bektaşî geleneğinde ateş ve ocak kutsal sayılır, yapılan törenlerde ateş mutlaka bulunur. Eski Türk dinindeki, Atalar Kültü ateşe saygı ve Ocak kültürünün ortaya çıkmasının bir başka etkenidir¹²⁸.

Eski Türk inancında, bir insan atalarına ne kadar çok bağlı olursa, Kam (Şaman) olma konusunda avantajlı duruma geçerdi. Baba Hakan hayattayken de kutsal kabul edilir, dini bir otoriteye sahip olurdu¹²⁹.

Atalara sıkı bağlılık ve kutsiyet anlayışı Alevi-Bektaşî gruplarda da vardır. Mezarları adeta bir çiçek bahçesi gibi temiz ve bakımlıdır. Genellikle dağ tepelerine veya yamaçlara mezarlar yapılır ve Hıdrellez gibi merasimler topluca buralara gidilerek yapılmaktadır¹³⁰.

Eski Türklerin kutsiyet atfettiği unsurlardan birisi de dağlardır. Yer-su kültürü de denen bu inanca göre dağlar Tanrı makamıdır. Mevlânâ'da da bu sembol sıkça kullanılır. Kâf dağı, Tur dağının Allah korkusundan titremesi gibi semboller kullanılır¹³¹. Özellikle Kaf dağı, Türk-İslam Yakın Doğu mitolojisinde büyük yer tutar. Hayal aleminde çok büyük bir yere sahiptir. Bu dağın sadece adı vardır. Kimse nerede olduğunu bilmez¹³².

Eski Türklerde, Beş kutsal vardır. Bunlar, Ateş, Demir, Toprak, Su ve Ağaçtır. Suyun kutsallığı, türeyişin sudan olmasındandır. Bu inanç daha sonra İslami inançlarla birleşerek, Ab-ı Hayat halini almıştır. Ab-ı Hayat Hızır ve

¹²⁷ Ü. Günay, H. Güngör, a.g.e., s.49.

¹²⁸ M. Eröz, a.g.e., s.67

¹²⁹ Harun Güngör, "Geleneksel Türk Dininde Tanrı Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi* II, Konya 1998, s.155.

¹³⁰ Eröz, a.g.e., s.67.

¹³¹ Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara 1973, s.30.

¹³² Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, İstanbul, 1992, s.177.

İlyas'ın içtiği ölümsüzlük suyu olarak bilinir. Tasavvufta da sık sık kullanılır. Aşk çeşmesi olan bu sudan içenler ebedi hayata kavuşurlar¹³³.

Yer-su inançlarından biri olan atalar ve dağ kültü ile yakından alâkâlı olan kutsal ruh ve türbe inancı ortaya çıkmıştır. Türkler başları sıkıştığı zaman bu tür kutsal mekamlara gider ve oradaki kutsal ruhtan yardım isterlerdi. İslamiyeti kabul ettikten sonra bu inanç, Türbeler ve Evliyaları Allah ile aracı kabul etme şeklinde devam ettirilmiştir¹³⁴.

Eski Türk Dininde ve daha sonra pek çok Tarikatta var olan Sema ve Samah ayini konumuz açısından önemli bir husustur. Eski Türklerde, Alevi-Bektaşî ayinlerinde olduğu gibi kadın erkek beraber ayine katılırlardı. Doğuştan şair ve ozan olan Şamanların, ayinleri belli enstürmanlar eşliğinde düzenlenen mistik törenlerdir¹³⁵. Bu törenlerin amacı ruhun bedenden çıkarak, uçmasını sağlamaktır. sema ve dans kavramları vecd halinde yükselişin mecazi bir ifadesidir. Altay Şamanları Tambur çalarak tören düzenlerlerdi. Bu tambura, At adı verirlerdi. Altaylarda: asil at, kutsal bir hayvandır. Baş döndürücü hız, uçuşun yani vecd halinin sembolü kabul edilirdi¹³⁶.

Mevlana Celaleddinin oğlu Sultan Veled'in, ibtidanamesinde Uçmak ve Tengri kelimeleri şöyle kullanılmaktadır;

Dünyanın dirliği geçer kalmaz.

Tengride kim dirilirse ölmez¹³⁷

¹³³ M. Uraz, a.g.e, s.183-184.

¹³⁴ Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, İstanbul,1995,

¹³⁵ Constantin Tacau, *Din ve Fanemonoloji*, (Çev. Havva Köser), İstanbul, 2000, s.104.

¹³⁶ C. Tacau, a.g.e., s.105.

¹³⁷ H. Tanyu, *İslamiyetten Önceki Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980, s.119.

Ayrıca Mevlevî ayinlerinin en önemli unsuru olan Sema ayinleri Şaman uygulamalarına çok benzemektedir. Şamanın içindeki vecd hali, davulun kullanılması, dansların ağır ağır başlayarak, gittikçe hızlanan bir ritimle devam etmesi, kendinden geçmeyi sağlar. Şaman dansındaki vecd halinden amaç, ruhlarla temasa geçebilmek ve kendi sınırlarının dışına çıkarak, onlarla beraber olmayı sağlayan bir basamak” haline getirmektedir. Mevlevî ve diğer tarikatlardaki dansın amacı da Tanrı ile mistik beraberliği oluşturmaktır¹³⁸.

Gök Tanrı inancında şairlik de çok önemlidir. Şamanların şair olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu inanca göre büyük şair, evrenin yaratılışına iştirak eder gibi, evreni şiirleriyle keşfeder¹³⁹.

Türkler, kadınlı erkekli toplantılar düzenleyerek, bu toplantılarda kımız içerek eğlenirler ve sema ederlerdi. Bektaşilerin, Cem ayininin esası da bu inanca dayanır. Bektaşiler bazı ayetleri tevil ederek, fikirlerine Kuran-ı Kerim’den dayanak bulmaya çalışsalar da bunun temeli Eski Türk Dinidir¹⁴⁰.

Sema ayininin, Milattan önce beşinci ve altıncı yüzyıllarda yaşayan, Dolan Türklerinde var olduğu söylenir ve Mevlevî Seması bu Türklere dayandırılır¹⁴¹.

Son olarak Eski Türk inancından çok önemli bir yere sahip olan Kamlık yani Şamanlık müessesesinden bahsedelim. Bu kişiler birer Trans ustası olup, Tanrı, insan ve ruhlar arasında birer aracıdır. Ölüm, hastalık gibi olayların kötü ruhlar tarafından meydana geldiğine inanılır ve Kamlar’ın vecd halinde yapmış olduğu törenler sayesinde bu ruhlar etkisiz hale getirilebilirdi. Bu törenler

¹³⁸ Erhan Tuna, *Şamanlık ve Oyunculuk*, İstanbul, 2000, s.184.

¹³⁹ C. Tacau, a.g.e., s.113.

¹⁴⁰ M. Eröz, a.g.e. s.56.

¹⁴¹ Mustafa Necatî Serbetçioğlu, “Eski Bir Türk Oyunu Sema”, 4. Milli Mevalana Kongresi, Konya 1990, s.39

sayesinde ateş'e hakim olunabilir, hastalar iyileştirilebilirdi. İşte bu inanç Kamları dini hayatta çok önemli bir konuma çıkarmıştır¹⁴².

Kamlar ruh yöneticisidirler. Kamlık eğitimle olmaz, babadan oğula geçerdi. Bunun dışında Kam olabilmek için belli özellikleri taşımak ve yaşlı bir Kam'ın yanında eğitim almak gerekirdi. Bu mesleğe kabiliyetin olduğunu ancak garip hallerin ortaya çıkması ile anlaşılırdı. Dalgınlık, hayal, yalnız kalma eğilimi ıssız yerlerde tek başına dolaşma, uykuda şarkı söyleme, sinirlilik, bayılma, ağaç kabuklarıyla beslenme, kendini ateşe veya suya atma gibi davranışlar Kamlık alameti sayılır ve bu haldeki kişilere; Kamlığa giriş ve hazırlık hastalığına yakalanmış denirdi¹⁴³. Bu olaylar sırasında Kam ve Şaman, ruhlar ülkesini ziyaret eder, ölüm ülkesine giderek cennet ve cehennemi ziyaret ederek geri döner. Ve bu yolculuğunda tedavi yöntemlerini öğrenirdi¹⁴⁴.

Kam veya Şaman ile Alevi-Bektaşî kültüründeki Dede ve Baba arasında büyük benzerlik vardır. Dede ve baba olmak da soy şartına bağlıdır. İsteğe bağlı şamanlık nefsinin öldürmek ve sembolik ölümle yaşamak şartına bağlıydı. Ölmeden önce ölmek veya manevi olarak kurban olmak bütün tasavvuf erbabında, özellikle de Alevi-Bektaşî kültüründe vardır¹⁴⁵.

Şamanların kıyafetleri ile Alevi-Bektaşî ve Mevlevî dervişlerinin kıyafetleri arasında dikkate değer benzerlikler vardır. Kamlar, Uzun hırka veya cübbe giyerlerdi. Bu hırkanın ruhların barınağı olduğuna inanırlardı. Bu hırkanın üzerinde demirden tokalar ve başlık bulunurdu. Bazen maske de kullanılırdı¹⁴⁶.

Şamanların aksesuarlarından birisi de davuldur. Davulun üzerine çeşitli

¹⁴² H. Güngör, Ü. Günay, a.g.e., s.83.

¹⁴³ H. Güngör, Ü. Günay, a.g.e., s.85.

¹⁴⁴ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (Çev. Ali Erbaş), İstanbul, 1997, s.261.

¹⁴⁵ M. Eröz, a.g.e., s.16.

¹⁴⁶ M. Eröz, a.g.e., s.20

hayvan figürleri özellikle de at figürleri çizerlerdi. Şaman bu atla aşağı ve yukarı dünyaları ziyaret edip geri dönerdi¹⁴⁷.

Bektaşiler de hırkaya çok büyük önem verirler. Gençlikle beyaz olan cübhenin içinde Tennure, denilen, düz, beyaz, yakasız bir elbise bulunurdu. Başta taç veya külah bulunur. Düğmesiz olan hırkanın önü elle kapatılır. Hırka ayıpları örtmeyi sembolize etmektedir. Ayrıca dünyayı terkedip başka alemlere gitmeyi de sembolize eder¹⁴⁸. Mevlevilerde de ilk ve son yaratılışı sembolize eder. Sema ayinlerinde siyah bir cübbe kullanılırdı. Bu hırka yokluğun ve karanlığın sembolüdür. Semazenler, sema başladıktan sonra siyah, cübbeyi atarak, alttaki beyaz elbiseyle semaya devam ederler. Bu hareket varlığın ve yaratılışın, Allah'ın ilminden dışarıya akışını yani tecelliye temsil eder. Sema ayininin güneş sistemini ve atomu temsil ettiği de söylenir. Bu da eski Türk dininde var olan güneş ve ayın kutsal kabul edilmesine benzetilmektedir¹⁴⁹.

5. İSLAMİLİYYE VE BATINİLİK

Mevlanâ'nın, tasavvufi hayatında çok büyük öneme sahip Şems-i Tebrizinin İsmaili Daisi olduğu yönünde görüşlerin olduğunu daha önce söylemiştik. Ayrıca o yıllarda Bütün mutasavvıfları etkileyen Batini yorum ve fikirler İsmaili anlayış tarafından kullanılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Bu nedenle İsmaili fikirlerden de bahsetmek istedik.

Aşırı fikirleri olan Şii mezhebi, İmamiyye Şiasının altıncı imanı Cafer-i Sadık'ın ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Yedinci imam olarak Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmaili kabul ederler. Bu fırkanın taraftarları, İsmailin ölümünden sonra oğlu Muhammed'in etrafına toplanmışlar ve hareketin başına Ebu'l Hattab geçmiştir.

¹⁴⁷ Nevill Drury, Şamanizm.(Çev. Erkan Şimşek), İstanbul, 1996,s. 75

¹⁴⁸ M. Eröz, a.g.e., s.22.

¹⁴⁹ Mehmet Bayraktar, Tasavvuf ve Modern Bilim, İstanbul 1989, s.101.

Bundan sonra Meymun el Kaddar hareketin başına geçerek Ortadoğunun eski dinleri ile yeni Eflatuncu felsefenin karışımından meydana gelen, Batini Felsefeyi oluşturmuşlardır. Önceleri gizli bir hareket olan bu fırka, fikirlerini Daileri aracılığıyla yaymıştır¹⁵⁰.

İsmaililik çıktığı günden itibaren hoşnutsuzluğun ve muhalefetin sembolü olmuştur. İktidar, zenginlik ve özgürlükten uzak kalan bir topluluktur. Mahrum ve nazlum olduklarına inanırlar islamiyeti yüzeysel olarak kabul etmiş halkların eski kültürlerinden kaynaklanan geleneklerini kabul etme esnekliğini göstererek onları bünyelerine almışlardır. Siyasi olan da aynı esnekliği göstererek bir başkaldırı hareket haline gelmişlerdir¹⁵¹.

İsmaililerin en belirgin özelliği zahir ve batın ayrımı yapmalarındır. Tevil metodlarını aşırı bir şekilde kullanarak, batini manayı ortaya çıkarmaya çalışırlar. Nasların zahiri ve batini yönlerinin olduğunu, önemli olanın batini yön olduğunu söylerler. Gönderilen ilahi kitaplar, peygamberlere göre değişmekle birlikte, batini hususlar kesinlikle değişmemektedir derler. Genellikle harf ve sayıların taşıdığı sırrı ve manevi özelliklere dayanılarak, bir kutsal tarih ve kozmoloji oluştururlar. Buna şu örneği verebiliriz; Allah'ın, Kaf ve nun'dan oluşan, ol emri vardır¹⁵². Bunun müennesi ve sonucu yanyana getirilirse "kuni" ve "kader" den oluşan iki prensip ortaya çıkar. Bu harfler yedi büyük peygamberi ve mesajlarını ifade eder. Peygamberler mesajın zahiri anlamını, inamlar batini anlamını ortaya koyarlar. İnsanlar manevi yönden ne kadar çok ilerlerse batini manayı anlayıp, zahir kabuğunu kırabilirler¹⁵³.

¹⁵⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Ankara 1996, s.130.

¹⁵¹ Ferhad Daftary, *Muhallif İslamın 1400 Yılı, İsmaililer (Tarih ve Kuram)*, (Çev. Ercüment Özkaya), Ankara 2001, s.12

¹⁵² Mustafa Öz, M. Muhammed Eş-Şakka, "İsmailiye", T.D.V. İ.A XXIII, İstanbul, 2001, s.132.

¹⁵³ M. Öz, M. M. Eş-Şakka,a.g.m d., s.132.

Bu akımın zahir -batın inancı; zamanla çok farklı şekiller almıştır. Zamanla zahir tamamen terkedilerek Batınî anlam ön plana çıkarılmıştır. Mesela; namazın, kalben imama yönelmek, orucun, davetin sırrını ortaya çıkarmamak yani susma orucu, haccın imamı ziyaret etmek olduğunu iddia etmişlerdir. 10. yüzyıldan itibaren Yeni Eflakuncu felsefenin etkisiyle geliştirmiş oldukları yaratılış anlayışı şöyledir; Allah her türlü sıfattan münezzehdir. Allah ilk olarak akli yaratmıştır. Allah her türlü sıfattan uzak bulunmaktadır. Akıldan da nefis sudur etmektedir.”¹⁵⁴

İsmaililer Nizari ve Mustali olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Nizari kolu İran ve Irak’ın yanı sıra Suriye ve Anadolu da görüşlerini daileri aracılığıyla yaymışlardır. Bu grup Hindistanda Hocalar, Pencapta Şemsiler Orta Asyada Mollalar veya Mevlaî olarak tanınırlardı¹⁵⁵.

Mustali grubu ise biraz daha itidalli ve saf İslam inancına yakın bir çizgide hareket ederdi. Günde üç vakit namaz kılınır ramazan orucu tutulur ve hacca giderlerdi. Kerhela ve diğer Dailerin de kabri ziyaret edilirdi. Zekat, Dailere verilirdi¹⁵⁶.

Biraz önce de belirttiğimiz gibi asıl Batınî fikirleri olan grup Nizari grubudur. Fikirlerinden bazıları şöyledir.

1-Allah’tan başka hiçbir şey yoktur. Allah ‘ı tanıma ancak imamı tanımayla olur.

2-Nasıl Ramazan ayı bin aydan üstünse, zamanın imamı da bin Peygamberden üstündür.

¹⁵⁴ M. ÖZ, M.M. Eş Şakka, a.g.m.d., s.131.

¹⁵⁵ E.R. Fiğlalı, a.g.e., s.133.

¹⁵⁶ E.R.Fiğlalı, a.g.e, s.134 vd.

3-İmamı tanımayanlar için haram ve helal ölçüsü vardır. İmamı tanıdıktan sonra şarap dahil her şey helaldir.

4-Temizlik, örf ve adetlerden vazgeçip zahire uyanlardan uzaklaşmaktır.

5-Cihad, kendini Allah'ın karşısında yok etmektir.

6-Yani nefsin fena olması esastır.

7-Takiyye ve sır esastır. Kendilerini halktan gizlerler.

8-Namazı, Cami yerine Cemaathane denilen yerlerde kılarlar. Dua şeklinde olan namaz, günde 3 defa yapılır. Saatler sabittir. Kible olarak, Kâbe yerine Kerbela seçilmiştir. Kerbela'dan gelen bir mihür üzerine secde edilir.

9-Ramazan ayında sadece Yirmibirinci gün oruç tutarlar. Kadir gecesine çok önem verirler¹⁵⁷.

6. FELSEFİ AKIMLAR

Tasavvufun, felsefeden özellikle Pisagor ve Eflatunun felsefesinden çok etkilendiği, onların görüşlerinin devamı olduğu iddia edilmiştir. Mutasavvıflar felsefecilerin söyledikleri fikir ve düşünceleri din boyasıyla yeniden yorumlayarak devam ettirmişlerdir¹⁵⁸.

Mevlana'nın yaşadığı çağda felsefe tanınmaktaydı. Hatta Mevlâna'nın Rumcayı çok iyi bildiği ve Eflatunun bütün eserlerini okuduğu söylenir. Rum Ortadoks Rahipleriyle bu konuları tartıştığı, zaman zaman Şilede de bulunan, bilge Eflatun Manastırını ziyaret ettiği söylenmektedir¹⁵⁹.

¹⁵⁷ E. R. Fiğlalı, a.g.e., s.136 vd.

¹⁵⁸ İsmail Hakkı İzmirli, *İslamda Felsefe Akımları*, İstanbul, 1995, s.31.

¹⁵⁹ Cihangir Gener, *Ezoterik, Batıni Doktrinler Tarihi*, İstanbul, 1994, s.109 vd.

Mevlana'nın ruhi eğitim unsurları daha önce anlattığımız gibi Arap, Fars ve Türk kültürünün karışımıdır. Orta Asya Türk Topluluklarının, Gök Tanrı inancı, Eski Yunan Felsefesinin idealist Yönü, Platon, Empladokle, Eflatun gibi Filozofların fikir ve görüşleri oluşturur¹⁶⁰.

Mevlana Celaleddinin, çağdaşı ve Vahdet-i Vucud fikrinin en önemli temsilcisi olan İbni Arabi, Mevlana dahil bütün mutasavvıflar üzerinde derin izler bırakmıştır. İbni Arabinin eserlerinde, İbni Sina'nın fikirleri Yeni Eflatuncu görüşler, İhvan-ı Safa risaleleri ve İsmaili fikirlerin etkileri görülür¹⁶¹.

Ayrıca İskenderiyye okulunun tabiat hakkındaki fikirleri, Stoacılar, Filon gibi filozofların fikirleri de İbni Arabi tarafından yorumlanarak kullanılmıştır¹⁶².

Eflatun varlık probleminin çözümünde, "idelar" nazariyesini kullanmıştır. Bu nazariyeye göre: varlıkta hem değişmeyen hem de değişen iki yön vardır. Çevremizde güzel olarak nitelendirdiğimiz pek çok şey mahiyet itibariyle bir birinden farklıdır. Ancak bu farklılıklara rağmen ortak olan güzelliştir. İşte ide, budur yani özdür. Diğer görünen şeyler birer hayalden ibarettir. Bütün bu idelerin de ortak bir özü vardır, bu da Tanrıdır. Zaten Eflatuna göre felsefenin asıl gayesi, olaylardan (fenomenlerden) hareketle, gerçek aleme oradan da Tanrıya ulaşmaktır. Bunu sağlamanın yolu, ilk olarak ruhu her türlü dünyevi isteklerden kurtarmaktır¹⁶³. Bu aşamadan sonra, insanı Tanrıya ulaştıracak yol, Aşk'tır. İnsan ruhu ilahi tabiyata sahip olduğu için dünyevi tabiattan sıyrılıp, eski tabiatına ulaşmak istemektedir. İşte felsefe ve diğer ilimlerin amacı insanı bu isteğine ulaştırmak olmalıdır¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Mehmed Necati Ablay, "Mevlana ve Goethe, Panteizmin İki Büyük Temsilcisi", 1. Milli Mevlâna Kogngresi, Konya 1987, s.147.

¹⁶¹ S. H. NASR, a.g.e., s.113.

¹⁶² S.H. NASR, a.g.e., s.114

¹⁶³ E. Güngör, a.g.e., s.37.

¹⁶⁴ E. Güngör, a.g.e, s.38.

Eflatunun fikirleriyle Felsefe, tamamen mistik bir havaya bürünmüştür. Mağara, örneği konumuz için çok güzel bir örnektir. Bu örnekte, bizim bu dünyada gördüğümüz her şeyin birer gölge olduğu, eşyanın hakikatının bu dünyadan farklı olduğu söylenmektedir. Mağaradakiler, gerçeği görmek için mağaradan dışarıya çıkmalıdır. İnsanlar da gerçeği görmek için en büyük realite olan Tanrı tarafından nurlandırılmalıyız. Biz bu alemi sadece güneş ışınlarının yansıması olarak görürüz. Madde gözüyle değil, gönül gözüyle baktığımız zaman, canlı ve çağıran bir gözle alemi görebilir ve böylece hakikati kavrayabiliriz¹⁶⁵.

Hint, Tantra felsefesinde de bu tür bir anlayış vardır. Bu felsefeye göre gerçek, yalancı görüntü (yanılsama) ya da maya yani efsundur. Bu efsunu anlamada çok büyük hata yaparız. Bu hata da kendimizi çevreden ayrı olarak düşünmemizdir. Gözlemci ve objektif gerçeklik aynı şeydir¹⁶⁶.

Kutsal metinlerin yorumlanması hususunda bütün mistikleri etkileyen filozof Yahudi Filondur. İskenderiyye okuluna mensup olan Filon'a göre, bütün kutsal metinler sembollerden oluşur. Bu fikirleri ışığında Tevratı tefsir eden Filon, panteizm ve mistizm konusundaki fikirlerini doğu felsefesinden almıştır¹⁶⁷.

Filon'a göre Tanrı, kendisinden sudur eden kuvvetler aracılığıyla her yerdedir. Her şeye nefuz eder. Tanrı yarattığı her şeyin içindedir yani Tanrı her şeydir¹⁶⁸. Filon'a göre, insanın amacı faziletli bir hayat yaşamak suretiyle duyular ötesi aleme ulaşmaktır. Bu yol ise Zühhd ve takvanın yanı sıra Tanrının lutfu ile sağlanacaktır. O'na göre dünya bir hapisanedir. Bu hapisaneden kurtulmak için, insanlar Tanrı ve dünya hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bilgi elde etmek yolunun en mükemmel derecesi, Vecddir. Vecd insanın mistik haller içinde Tanrı ile dünya

¹⁶⁵ Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1975, s.86.

¹⁶⁶ Michael Talbot, *Mistik Düşünce ve Yeni Fizik*, (Çev. Sabahattin Kurtay), İstanbul, 1997, s.8.

¹⁶⁷ Cemil Sena, *Tanrı Anlayışı*, İstanbul, 1978, s.137.

¹⁶⁸ E. Güngör, a.g.e. s.39.

hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Bilgi elde etme yolunun en mükemmel derecesi, Vecddir. Vecd, insanın mistika haller içinde Tanrı ile dolu olması, kendini kaybedip sadece Tanrıyı duyduğu zamandır¹⁶⁹.

İslami filozofların ve mistiklerini etkileyen en önemli filozoflardan birisi de Yeni Eflatuncu fikirlerin kurucusu Plotinustur. Plotin'e göre bu dünya gölge bir dünyadır. Ancak realite yani gerçektir. Buna, rağmen asıl gerçek ve mevcut ezeli olan Tanrıdır. Bölünmeler, bozuşma ve çatışmalar, bu dünyadadır ve dıştadır. Varlığın derinliğinde bütün bunlar kaybolur¹⁷⁰. Plotin bu fikirleriyle kendisine kadar devam eden ruh ve madde arasındaki ikilik problemini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. O zamana kadar mutlak kötülük olarak kabul edilen dünya ve madde ile ruh arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak için, südür nazariyesini geliştirmiştir. Bu nazariyeye göre: Tanrı her şeyin başıdır, her şeye gücü yeter, bütün zıtlarından münezzehtir. Bütün varlıklar Tanrıdan çıkmıştır. Ancak o bütün varlıklardan uzaktır, tarife sığmaz. Ondaki bütün varlıkların çıkması, bir kaynaktan ışığın çıkması gibidir. Işığın kaynağı kendisinden hiçbir şey kaybetmez. Işık hem onun eseri hem de ondan ayrıdır. Işığın kaynağı, ışığı yaymasına rağmen hiçbir şey kaybetmez ancak ışık kaynağından uzaklaştıkça zayıflar ve nihayet mutlak karanlığa varır¹⁷¹.

Plotin'in sudur nazariyesine göre: varlık zincirinin başında Tanrı bulunur. Daha sonra Tanrı'dan ilk sudur eden akıl gelir. Aklın yaratılmasının sebebi Tanrının kendisinin görülmesini istemesidir. Varlık mertebesinde üçüncü sırayı ruh alır. Ruhun bir tarafı ilahi yöne, bir tarafı dünyaya bakar yani maddidir. Varlık sıralamasında son sırayı madde alır. Maddenin kendi başına bir varlığı yoktur. Ruh tarafından yaratılmıştır. Ruh olmazsa madde denilen bir şey olamazdı¹⁷².

¹⁶⁹ E. Güngör, a.g.e, s.41.

¹⁷⁰ C. Sunar, *Mistizmin Ana Hatları*, Ankara 1996, s.129.

¹⁷¹ E. Güngör, a.g.e, s.41.

¹⁷² E. Güngör, a.g.e., s.45.

Plotin'e göre, evren Tanrının kendisidir. O halde Tanrının evreni yaratmasının nedeni olsa olsa Aşktır¹⁷³. Aşk vecd'i doğurur. İlahi aşk bizi birliğe götürdüğü için kuvvetlendirir. Vecdin ikinci yolu tefekkür ve iradedir¹⁷⁴.

Mevlânâ döneminde var olan fikri ve ilmi cerayanları, Mevlânâ'nın fikirlerini incelerken daha ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz için şimdilik bu kadar bilgiyi yeterli görüyoruz. İkinci bölümde daha geniş bir şekilde bu konulara değinilecektir.

¹⁷³ C. Sena, a.g.e, s.190

¹⁷⁴ E. Güngör, a.g.c. s.47.

II. BÖLÜM

MESNEVİDEKİ DİNİ MOTİFLERİN TESPİT VE TAHLİLİ

Bu bölümde Mesnevi’de yer alan Mevlânâ’nın fikirleri ana hatlarıyla tespit edildikten sonra değerlendirilmesi yapılacaktır. Araştırmamızda, Abdülbaki Gölpınarlı’nın, Kültür Bakanlığı Yayınları arasında yayınlanan 6 ciltlik Mesnevi, Tercüme ve Şerhi Esas alınmıştır. Bundan sonraki dipnotlarda bu eser sadece Mesnevi olarak belirtilecektir¹⁷⁵.

A) ALLAH İNANCI

Mesnevide ele alacağımız ilk konu Allah inancıdır. Allah inancı, Mevlânânın döneminde doruk noktaya ulaşan Vahdet-i Vucud, inancı çerçevesinde gelişmiştir. Muhiddin Arabiyle beraber sistemleşen bu inanç Mevlanada da farklı şekillerde de olsa devam etmiştir. İlahi aşk, Allah aşkı konuları da yoğun bir şekilde Mesnevide yer almaktadır.

Mevlânâ Allah’ın sıfatlarını anlatırken, onun her şeye gücünün yettiğini, hiç kimsenin onun gücüne erişemeyeceğini belirtir. Ayrıca bizim dilek ve hareketlerimizin de onun istemesiyle olacağını belirtir. Bu konu Mesnevide şöyle geçer:

- Sana göre bu dünya pek büyüktür, sonsuzdur. Ama bil ki Tanrı gücüne karşı bir zerre bile değildir¹⁷⁶.
- Bütün yaratıklar Tanrının gücüne karşı, iğne ötündeki gergese benzer, acizdir. Tanrı gücü gergese kimi şeytan resmi işler. Kimi insan, kimi sevinç nakşeder kimi gam gergefin eli yoktur ki elini oynatsın da

¹⁷⁵ Mevlâna Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi ve Şerhi*, (Şerheden Abdülbaki Gölpınarlı). T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

¹⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevi* I, s.154.

engel olsun, dili yoktur ki zarar yahut fayda için bir soluk alsın ses çıkarsın. Sen beytin izahını yine Kur'an'dan oku, Tanrı, "attığın zaman sen atmadın" dedi¹⁷⁷.

Mevlâna bu görüşlerini ifade ederken, insanın davranışlarının hiçbir öneminin olmadığını söyleyen cebirci anlayışa da karşı çıkmaktadır:

- Bu cebir değildir, Cebbarlığın manasıdır. Cebbarlığı anış da Tanrıya yalvarmak içindir. Ağlayıp inlememiz, gücümüzün olmadığına delildir. Fakat utanmamız da dileğimizle iş görmemize delil¹⁷⁸.

Mevlâna'nın Allah ile ilgili görüşlerinden birisi de O'nun dünyada görülmeceği fikridir:

- Tanrı eziyeti, gönül hoşluğu nedir? Anlaşılsın diye gönül hoşluğuna zıt olarak yarattı.
- Demek ki gizli şeyler zıddıyla bilinir. Tanrının zıddı yok bu yüzden gizli kalır. Varlık aleminde Tanrı ışığının zıddı yok ki. Zıddıyla o meydana çıksın ve görünsün.
- Hastılı gözler onu kavrayamaz, o gözleri kavrar. Bunu Musa'ya, Tur dağına bak da gör anlarsın¹⁷⁹.

Mevlânâ'ya göre Tanrıyı görmemek imtihanın bir gereğidir. Şöyleki:

- Efendi ortada görünmezken kulluk güzeldir, hoştur. Padişahı yüzüne karşı öven nerde, O yokken bile ondan utanan, çekinen nerde?

¹⁷⁷ Mevlânâ, Mesnevi I, s.154.

¹⁷⁸ Mevlânâ, Mesnevi I, s.154.

¹⁷⁹ Mevlânâ, Mesnevi I, s.154.

- Kale dizdarı, memleketin bir ucunda, padişahın padişahın gölgesinden uzak bir yerde bulunan Kaleyi düşmanlardan korur, gözetir
- . Sayısız mala karşı kaleyi satmazsa sınırın bir ucunda, padişah varmış gibi vefa gösterirse Padişahın huzurunda can feda edenlerden daha iyidir. Demek ki efendi yokken yarım zerre kadar bile olsa işi koruyup gözetmek. onun huzurunda yüzbir gayretle iş görmekten iyidir¹⁸⁰.

Mevlânâ, Tanrıyı dünyada görmenin mümkün olmayacağını belirtmek için güneş sembolünü kullanır. Çıplak gözle güneşe bakmak nasıl mümkün değilse, nuru her şeyi kapsayacak kadar parlak olan Tanrının tanınması için de örtüye veya renkli camlara ihtiyaç vardır. Bütün dünyevi güzellikler birer örtüdür. İnsan bu güzelliklerin arkasındaki sonsuz gücü tahmin edebilir. Allah'ı inkar edenleri de Mevlâna, güneş ışığından nefret eden yarasalara benzetir¹⁸¹ ve şöyle devam eder:

- Dedim ki, o apaçık meydana çıkarsa ne sen kalırsın ne kulağın kalır, ne yanın, ne belin dile, özle; fakat ölçülü dile, bir saman çöpü bir dağı kaldıramaz. Dünyayı aydınlatan güneş birazcık yaklaşırsa her şey yanar gider¹⁸².

Mevlânâ, Tanrı'yı tasvir etmenin mümkün olmadığını ünlü bir hikâyeyle izah eder. Hakim Senai, tarafından da kullanılan Hindistan-Fil hikâyesinin özeti şöyledir:

Hindliler karanlık bir ahıra, halka göstermek için bir lîl getirmişlerdi. Fîli o karanlıkta görmeye imkan yoktu.

¹⁸⁰ Mevlânâ, Mesnevi I, s.592 vd..

¹⁸¹ A. Schimmel, *Ben Rüzgarın Sen Ateş*.İstanbul 2000 s.79.

¹⁸² Mesnevi I, s.59.

Herkes file elini sürmekteydi, Birinin eline, filin hortumu geçti; fil dedi bir oluğa benziyor ayağına dokundu.

Filin şeklini dedi, direk gibi gördüm. Birisi elini sırtına koydu. Bu fil dedi bir tahta gibiymiş,

Birisi elini kulağına koydu. Bu fil dedi yelpazeye bir şey. Her birinin elinde bir mum olsaydı, gözlerinde aykırılık, ayrılık kalkıp giderdi¹⁸³.

Duygu gözü, elin avucuna benzer ancak; İnsanın avucu filin her yanını kavrayamaz ki.

Denizi gören göz başka, köpüğü gören göz başka. Köpüğü bırak da denizi gören göze hak¹⁸⁴

Mevlânâ, Allah'ın yarattığı her şeyde muhakkak bir hikmetin olduğunu; imanın, küfrün, iyiliğin ve kötülüğün o'nun kudretinin eseri olduğunu şöyle ifade eder:

- Bir ressam iki çeşit resim yapsa, Biri temiz, güzel; öbürü çirkin bir resim olsa iki çeşit resim de onun ustalığındandır.
- Çirkinliğinden değil, hünerindedir. Çirkinini pek çirkin yapar; Bütün çirkinlikleri onun çevresine örer.
- Böylece de hünerini, ululuğunu belirtir; Ustalığını inkâr eden de rezil olur, gider. Çirkin resmi yapmayı bilmezse, sanatı noksandır.

¹⁸³ Mevlânâ, Mesnevi III, s.168.

¹⁸⁴ Mevlânâ, Mesnevi III, s.169.

- Bu yüzden Tanrı hem o ateşe tapanı yaratmıştır, hem özü temiz inanç sahibini bu yüzden küfür de onun Tanrılığına tanıktır. İmanda da ikisi de secde eder. O'na¹⁸⁵

Mesnevîde; tasavvufun en önemli ilkelerinden biri olan. Allah'ın vermiş olduğu her şeyde, başa gelen belan ve sıkıntılarda da bir hayrın olduğu anlayışı sıkça işlenen bir konudur. Bu konunun en açık ve en çarpıcı örneği şöyledir:

- Bir nohuda bak. tencerede ateşe zebun oldu mu yukarıya sıçramaya başlar.
- Tencere kaynamaya başlayınca nohut, tencerenin üstüne sıçramaya, yüzlerce coşkunkluklar göstermeye koyulur
- Niçin beni ateşlere salıyorsun madem ki satın aldın. Ne diye bu hallere uğrattıyor. başaşağı ediyorsun beni der.
- Ev hanımıysa kepçeyi vurur da hayır! Der. Ateşten sıçrayıp kaçmaya kalkışma, bir güzelce kayna seni istemediğimden, sevmediğimden kaynatmıyorum ki bir tat tuz elde edesin diye.
- Gıda haline gelesin diye, cana karışasın diye kaynatıyorum. Bunu sınıyış seni horlamak için değil.
- Tanrının rahmeti, kahrından ileridir: bu yüzden birisini sınaması rahmetindedir¹⁸⁶.

Mevlânâ, bu konuyu, beşinci ciltte tersine çakılmış nal tabiriyle anlatır. Ve bir dervişin dilinden bu sırrı açıklar. Bu dervişin sol yanında ateş, sağ yanında ateş ırmağı olduğunu anlatmasını hikâyeye eder. Bu dünya'yı anlatan hikâyede ateşe

¹⁸⁵ Mevlânâ, Mesnevi II, s.336.

¹⁸⁶ Mevlânâ Mesnevi III, s.481

koşanların kurtulduğunu, suya koşanların ise aslında ateşe atıldığını anlatır. Bu durum dünya hayatını ve dünyadaki zevklerin insanları nasıl aldattığını göstermektedir¹⁸⁷.

Bütün bu anlatılanların yanlış anlaşılması ve insanları tembelliğe sürüklememesi için Tevekkül anlayışın nasıl olması gerektiği üzerinde de sıkça durulur. Birinci Ciltte Aslan ve Ormandaki Hayvanların hikâyesi, Kelile ve Dimne'den naklen anlatılır ve çalışmanın asıl olduğu vurgulanır¹⁸⁸. Hikâyenin sonunda Mevlânâ şöyle bir tavsiyede bulunur:

- Ayağın var, nasıl olurda kendini topal edersin, elin var diye pençeni saklarsın, dama basamak basamak çıkmak gerek burada, cebri olmak ham bir ümittir.
- Tevekkül ediyorsan, çalışma hususunda tevekkül et, Kazan da ondan sonra Allah'a dayan¹⁸⁹

Daha öncede belirttiğimiz gibi Mevlânâ'nın fikirleri genel olarak; Vahdet-i Vucud ve İlahi Aşk, ekseninde gelişmektedir. Birinci ciltte Nahivci ve Gemicinin hikayesi anlatılarak Vahdet-i Vücud hakkında fikir verilir. Hikâye'ye göre, Gemicisi ve Nahivci bir sohbet ederler. Nahivci Gemiciyi küçümseyerek, Nahiv bilip bilmediğini sorar. Gemicisi bilmediğini söyleyince, Nahivci, ömrünün yarısını boşa geçirmişsin der. Bu sırada şiddetli bir fırtına çıkar bu sefer Gemicisi, Nahivciye; yüzme bilip bilmediğini sorunca Nahivci bilmediğini söyler. Gemicisi, ömrünün tamamını boşa geçirmişsin der. Mevlânâ bu hikâyenin sonunda adeti olduğu üzere Tasavvufi hakikatlerden şöyle bahseder.

¹⁸⁷ Mevlânâ, Mesnevi V, s.77.

¹⁸⁸ A. Kabaklı, Mevlânâ, İstanbul 1991 s.146.

¹⁸⁹ Mevlânâ, Mesnevi I, s.237.

- Şunu bil ki burada mahfolmayı bilmek gerek, Nahiv bilmek işe yaramaz, yok olmuşsan dal suya
- Deniz ölüyü başında taşır. Fakat adam diriyse, denizden ne vakit nasıl kurtulur. Sen de insan huylarından öldün mü, sırlar denizi seni başının üstünde taşır¹⁹⁰.

Mevlânâ daha önce anlatmış olduğu, Bedevinin Bağdat sultanına Dicle ve Fırat'ı görmeden bir testi su götürmesi anlatmıştı. Burada tekrar o hikâyeye dönerek Vahdet konusunu anlatmaya devam eder:

- O su testisi bilgilerimizdir. O halifede Tanrı bilgisi Biz testilerimizi dolduruyoruz da, Dicle'ye götürüyoruz.
- Kendimizi eşek bilmezsek, gerçekten eşeğiz biz. Ama Bedevi bu işte mazurdu. Dicleyi bilmiyordu çok uzaktı¹⁹¹.
- Oğul bütün dünyayı testi bil; hem de ağzına dek bilgiyle güzellikle dolu bir testi.
- Fakat bu bilgi, bu güzellikle dolu oluşu yüzünden güzellik denizine sığmayan Zat'ın, güzellik Diclesinden bir katre ancak bir katre Tanrıyı ululamak, yüce bilmek nasıl olur, kendini hor bilmek, toprak saymakla
- Gizli bir defneydi, dopdolu olduğundan çatladı, yarıldı toprağı daha parlak bir hale getirdi.
- Tanrıyı bir bilmek nedir? Kendini o birin önünde yakıp yandırmak¹⁹².

¹⁹⁰ Mevlânâ, Mesnevi I, s.480 v.d.

¹⁹¹ Mevlânâ, Mesnevi I, s.483.

¹⁹² Mevlânâ, Mesnevi I, s. 516

Mevlânâ'nın Vahdet-i Vucud konusunda anlattığı hikâyelerden birisi de yine Kelile ve dimne'deki nakledilen. Kurt, Tilki ve Aslanın ava çıkması olayıdır. Bu av sırasında bir dağ öküzü, bir keçi ve bir semiz tavşan avlanılır. Aslan, Kurt'a bunları bölüştürmesini söyler. Kurt, Aslana en büyük parçası verir. Keçiye kendisine, tavşanı tilkiye verir. Bunun üzerine Aslan Kurdu öldürür. Sonra Tilkiye aynı görevi verir. Tilki Kurttan ibret alarak kendini yok sayar ve bütün parçaları Aslana verir. Mevlana Kurdu, Aslan karşısında varlık iddia ettiği için öldüğünü. Tilkinin ise var olduğunu ve Aslan tarafından ödüllendirildiğini söyler¹⁹³.

Mevlânâ'nın vahdet konusunda anlattığı hikâyelerden birisi de bir aşğın hikâyesidir. Aşık sevgilisinin evine gider ve kapıyı çalar. İçeriden kim o? Sesi gelince Benim der. Sevglisi, madem ki ayrıyız, içeride kimse yok. Aşık bir süre sonra tekrar gelir ve yine aynı soruyla karşılaşınca, kapıdaki sensin der. Bunun üzerine sevgilisi şu cevabı verir:

- Madem ki bensin gel içeri gir, dedi.

Ev dar iki kişi sığmıyor

İğne yordamından iki iplik geçmez.

Mademki tek katsın, gel geç şu iğne yordamından¹⁹⁴

Mevlânâ'nın Vahdet-i Vucud'u estetikçi bir karaktere hüründürdüğünü daha önce söylemiştik. Bunu şöyle ifade eder:

- O güzellikler tek bir güzelin belirtileridir,

O izler bir tek kulak edilen kişinin ayak izleri¹⁹⁵

¹⁹³ Mevlânâ, Mesnevi I., s.517 v.d.

¹⁹⁴ Mevlânâ Mesnevi I, s.521, v.d.

¹⁹⁵ Mevlânâ, Mesnevi II, s.243.

Her güzeli seviyorsun ya; ondaki güzellik Tanrıdan

Tanrı o'nu altınla yıldızlamış

Bilgisizlik kalpa güzel deme o kadar

Altınlık aslına gitti. Bakır kaldımı,

Tabiat doyar ona başlayı verir.

Çünkü kalpteki güzellik eğretidir.

Süsün püsün altında çirkinlik vardır.

Işık duvardan kalkar, güneşe gider.

Sen de sana layık olan güneşe git¹⁹⁶.

Mevlânâ, Firavun ve Hallac'ın bu demesini karşılaştırır. Birisinin ben demesinin yok olmasına, Hallac'ın ise var olmasına sebep olduğunu söyler ve devamında şu tespitlerde bulunur:

- Baş kesmek nedir? Savaşta nefsi öldürmek, nefisten vazgeçmek

Nefsi pirin gölgesinden başka kimse öldüremez

Nefsi öldürenin eteğine, sımsıkı sarıl

“Attığın zaman sen atmadın” iyi bil (Enfal 17)

Can ne ckerse o canın da cananıdır.

El tutan, yük yüklenen odur. Soluktan soluğa o soluğu ondan um¹⁹⁷

¹⁹⁶ Mevlânâ Mesnevi III, s. 67.

¹⁹⁷ Mevlânâ Mesnevi II, s.264

Mevlânâ bunları söylerken eşyanın varlığını da tamamen inkâr etmiyor. Bunu da bala karışan sirke örneğiyle açıklıyor. Balı tattığın zaman sirkenin tadını alamazsın, ancak tattığın zaman sirkenin olduğu ortaya çıkar diyor. Ve birleşmeyi; kendi sıfatlarının O'nun sıfatlarında yok olması olarak açıklayarak Vahdet-i Şuhud anlayışına yaklaşıyor¹⁹⁸

Mevlânâ'nın en önemli ilkelerinden birisi de ilahi Aşk Prensidir. O aşkı şöyle açıklar:

- Aşk, iki dünyaya da yabancısıdır.

Onda Yetmiş iki türlü delilik, divanelik vardır.

Aşkın mezhebi yetmiş iki dinden ayrıdır.

Padişahların tahtları, onun tahtına karşı bir tahta parçasıdır.

Aşk çalgıcısı, sema çağında bunu çalar:

Kulluk bağıdır, efendilik baş ağrısı.

Öyleyse aşk nedir? Yoksuluk denizi,

Aklın ayağı orada kırıldı.

Kulluk da bilindi sultanlık da. Aşıklık bu iki perdeden de gizli¹⁹⁹

Dördüncü ciltte Mevlânâ Beyazid-i Bistaminini "Kendimi noksan sıfatlardan tenzih ederim, zuhurum ne de büyük" sözünü açıklayarak bunun bir vecd ve istiğrak hali olduğunu söyler²⁰⁰. Beyitlerin devamı şöyledir:

¹⁹⁸ Mevlânâ Mesnevi III, s.439 v.d.

¹⁹⁹ Mevlânâ ,Mesnevi III, s.556

²⁰⁰ Mevlânâ ,Mesnevi IV, s.294.

- Kur'an Peygamberin ağzından çıktı ama

Tanrı söylemedi diyen kâfirdir.

Kendinden geçmiş devlet kuşu uçunca

Beyazid yine o sözü söylemeye başladı.

Cübbenin içinde ancak Tanrı var.

Yeryüzünde gökyüzünde ne arıyorsun dedi.

Müridlerin her biri de deli divane oldu.

Tertemiz bedenini bıçaklamaya başladılar.

- Kim Şeyhine bıçak saplıyorsa gördü ki

İş tersine dönüyor, kendisine bıçak saplıyor²⁰¹

Bu şekilde devam eden hikâyede Beyazid'in bedenine hiçbir zarar verilemediği söylenir. Onun yanına gelenlerin bedeninin insan bedeni olmadığına şahitlik ettiği aktarılır. Mevlâna bu durumu şöyle açıklar:

- Çünkü kendinden geçmiş kişi yok olmuştur.

Ummana ulaşmış, ebedi olarak eminlik yurduna yerleşmiştir.

Onun şekli, sureti yok olmuştur, bir ayna kesilmiştir O.

Başkalarının yüzlerinden başka varlık, başka bir şey yoktur Onda²⁰²

²⁰¹ Mevlânâ, Mesnevi IV, s.296.

²⁰² Mevlânâ Mesnevi IV, s.297.

Mevlânâ, Beşinci ciltte de aynı konuya değinir ve Beyazid'in bu sözünü şöyle açıklar:

- Sana zulmeden gerçekten bir alettir, o bir alete benzer

Arif olan derler ki Tanrıyı görür, aleti görmez.

Alete baksa bile görünüşte bakar, bilgisizliğinden değil

Nitekim Allah sırrını taktis etsin Ebu Yezid demiştir ki,

Ben bunca yıldır yaratılmışa söz söylememişim.

Yaratılmıştan söz duymamışım

Ama halk onlara söz söylüyorum, onların sözünü duyuyorum

Sanır çünkü onlar söz söylenecek zatı görmezler.

Onlar bence birinin sesine ses veren dağa benzerler.

Allah kişi sese bakar.

Ahmakçasına mızraktan acıyış umma,

Mızrağı elinde tutan padişahıtan um.

Mızrağa, kılıca nasıl yalvarıyorsun, o bir yüce kişinin elinde tutsak.

Sanat bakımından o Azerdir. Bense Putum

Ne yaparsa o beni o olurum ben²⁰³

²⁰³ Mevlânâ, Mesnevi V., s.284.

Mevlâna beşeri aşkın ilahi aşka bir vasıta olduğunu söyler ve beşeri aşktan ilahi sırlar çıkarır. Mecnun ve Leyla hikâyesini örnek verir. Hastalanan Mecnun'dan kan almak isteyen Hacamatçıya Mecnun engel olur. Sebebini şöyle açıklar.

- Ama bedenim Leylayla dolu, içimde leyladan başka hiçbir varlık yok. Bu sefer, O incinin sırlarıyla dolmuş Hacamatan, korkuyorum beni hacamat ederken, Neşteri Leylaya vurursun

Gönlü açık kişi bilir ki benimle Leyla arasında fark yok²⁰⁴

Bu hikayeyi Mevlânâ yine bir aşkın sevgilisine beni mi çok seversin kendini mi diye sormasını anlatır. Aşık ona ben kendimde ölmüşüm, sen de dirilmişim. Kendimden, kendi sıfatlarımdan geçmişim. Senin bilginle dolmuşum diye cevap verir. Kendimi seversem seni sevmiş olurum, seni seversem de kendimi sevmiş olurum der ve devam eder:

- Tam inanç aynası kesilen kişi,

Kendini görse bile Tanrıyı görmüş olur²⁰⁵

Aşkta asılanın yok olmak (fena) olduğunu, Mevlânâ, Sevgilisinin aşkı yüzünden gözüne uyku girmeyen sürekli acı çeken aşğın hikâyesini anlatarak açıklar:

- Sevgilisi evet dedi, bütün bunları yaptın

²⁰⁴ Mevlana, Mesnevi V, s.328.

²⁰⁵ Mevlânâ, Mesnevi V, s.328.

Ama kulağını aç da iyi dinle

Aşkın sevginin temeli neyse yapmadın.

Bütün bu yaptıkların parça – buçuktur.

O aşık sordu da temel dediğinde nedir? Dedi.

Sevgili, aşkın temeli, ölmektir dedi, yok olmaktır.

Bütün bu yaptıklarınla dirilik gösterdin

Haydi, canıyla oynayan bir aşıkısan öl bakalım

Aşık o solukta yatıp uzandı, can verdi.

Gül gibi başıyla oynadı, sevinerek, gülererek geçti gitti²⁰⁶

Mevlânâ gerçek aşka ulaşmanın hiçbir kayıtle sınırlandırılmayacağını şöyle ifade eder:

- Hiç kimseye yok olmadıkça ululuk tapısına yol yoktur.

Göklere ağmak nedir? Şu yokluk

Aşıklara mezhep de yoktur din de²⁰⁷

Mevlânâ, Allah`ın varlığında yok olanları gündüz güneş ışığında yok olan yıldızlara benzettir de şöyle devam eder:

- Tanrı varlığında yok olan; kendi şerrinden de

Hiünerinden de aman bulan, kendinden geçenlerin sıfatları Tanrı olmuştur.

²⁰⁶ Mevlânâ ,Mesnevi V, s.218.

²⁰⁷ Mevlânâ ,Mesnevi VI, s.47.

Yok olana ne afet vardır, ne zarar korkusu²⁰⁸

Mevlânâ, Vahdet-i anlatmak için Allah'ı denize benzetir.

-Deniz birdir. Eşi ortağı yoktur. Onun incisi de dalgasından başka bir şey değildir. balığı da

Ona eş ve ortak olmasına hiç mi hiç imkan yoktur .Böyle bir şey o denizden uzaktır .Tertemiz dalgasından da Denizde ikilik yoktur. Eşi ortağı olamaz ama, şaşıya ne diyelim! Hiçbir söz söylemeyeyim, hiçbir söz²⁰⁹.

Mevlânâ, her şeyin Allah'tan olduğunu söylemesi ve bu konudaki genel Tasavvuf inancına bağlı olarak dinlerin aynı olduğu görüşünü şöyle açıklar:

-Mü'min olsun, Hristiyan olsun, Yahudi olsun, Ateşe tapsın, yahut da Muğ olsun, herkes ulu upadişaha sığınır hatta taşın, toprağın, dağın, suyun bile gizlice Tanrıya sığınmış bir duası vardır²¹⁰.

Mevlânâ, bütün mutasavvıflarca kutsî Hadis kabul edilen ve Vahdet-i Vücut'un en kuvvetli delillerinden biri olan hadisi sıkça kullanır. Metin şöyledir:

-Tanrı, "Ben" der. Göklere boşluğa, yüce akıllara, Nefislere sığmadım da,

Neliksiz niteliksiz olarak, Mü'minin gönlüne sığıdım, bir konuk gibi²¹¹.

Mevlânâ'ya göre Kainat Veçhullahtır. İnsan kainatta neye bakarsa baksın Allah'ı görür.

-Gözleri aydın olanlara da Tanrı. Altı gönü delillere mazhar kıldı. Gözleri aydın olanlara, hangi bitkiye, hangi hayvana bakarlarsa baksınlar , Rabbin

²⁰⁸ Mevlânâ .Mesnevi V, s.129

²⁰⁹ Mevlânâ, Mesnevi VI, s.301.

²¹⁰ Mevlânâ, Mesnevi VI, s.374.

²¹¹ Mevlânâ, Mesnevi VI, s.464.

güzelliğinin bahçelerinden yararlanmalarını diledi. Bundan dolayı da aşıklara, “Nereye dönerseniz dönün dedi. orada onun yüzü, onun sıfatı vardır” Susuzluktan yanar bir tas su içersin. bilir ki suda hakkı görürsün. Ama a gözü açık, aşık olmayan, suyun içinde kendisini görür²¹².

Mevlânâ, Altıncı cildin sonunda üç Şehzadenin babalarının yasaklamalarına rağmen Zatus-Süver adlı kaleye gitmelerini anlatır. Burada bulunan bir resme aşık olan şehzadeler, onu elde etmek için .babasının sarayına giderler ve hayatlarını kaybederler. Bu örnek Eflatunun mağara örneğine çok benzer .

-Damın üstünde bir güzel toplum oturmuş, Her biri gölgesini yerde görmede sağlam damın üzerinde oturan, düşünce suretidir. O işde gölge, aşağıda görünmede. İş yerde, duvarda görünür ama. Tesir bakımından, kavuşma bakımından ikisi de birdir²¹³.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Mevlânâda ve bütün Tasavvuf erbabında Eflatunun fikirlerinin tesiri görülmektedir. Mağara örneği ve Zatus Suver kalesi örneği birbirine çok benzemektedir. Allah'ın suretinin görülemeyeceği konusunda da Mevlânâ ile Filon ve Eflatunun görüşleri paralellik arzirmektedir. Filon'a göre: Allah'ı, gerçek mahiyetiyle göremeyeceğimiz için onu sukunet içinde temaşa etmeliyiz. Fazilet ancak insanın nefsinin reddetmesiyle elde edilir. Tefekkür etmek, eylemden daha yüksek bir haldir²¹⁴.

İslam Tasavvufunda Yeni Eflatuncu felsefenin tesiri de çok büyüktür. İbni Sina ve Farabiden sonra Sühreverdi, Platonun Sudur nazariyesinden sonra yeni bir görüş geliştirmiştir. Bu görüş Vahdet-i Vucud felsefesinin temelidir. O'na göre

²¹² Mevlânâ, Mesnevi VI, s.541.

²¹³ Mevlânâ, Mesnevi VI, s.548.

²¹⁴ E.Güngör, a.g.e., s.57.

varlık birdir, ve onun birbirinden farklı görüntüleri sadece mükemmellik bakımından farklıdır. Böylece bütün kainat bir tek varlığın mahiyet olarak aynı fakat derece bakımından farklı tezahürleridir²¹⁵.

Sühreverdinin Fikirleri kurmuş olduğu İsrakiyye felsefesi İbni Arabinin Vahdet-i Vucud felsefesinin en büyük kaynağıdır. Bu görüş bütün mutasavvıfları derinden etkilemiştir. Mevlânâ da güneşten çıkan ışıkların nasıl derece derece farklılaştığını anlatırken bu konuyu ifade etmiştir²¹⁶.

Mevlânânın, Beyazîd hakkında anlatmış olduğu hikâyeye Vahdet-i Vucud'u çok açık bir şekilde ortaya koyar. Tasavvuf ve keramet konusunu birbirinden ayıramazsınız. Pek çok Evliya kerameti anlatılır ve bunların sıhhat derecesine bakılmaz çünkü Tasavvufta esas olan Allah'ın hiçbir kanuna ve kurala tabi olmadığı anlayışıdır. Allah istediği herşeyi yapabildiğine göre İnsan-ı Kamil seviyesine çıkan benliğinden sıyrılan kişiler, Vahdet'e ermiştir ve keramet konusunda hiçbir sıkıntı çekmez²¹⁷.

Tasavvufun ayrılmaz bir parçası haline gelen veli-keramet kültü, o kadar çok yaygınlaşmıştır ki artık gerçek hayal birbirinden ayrılmaz bir hale gelir. Bu menkıbelerde Yahudi ve Hristiyan etkilerinin yanında Eski Türklerde Şamanların gösterdiği olağanüstü haller de etkili olmuştur. Ancak bu tür olağanüstü hikâyelere en önemli etkiyi Budizm ve aziz telakkisi göstermiştir²¹⁸.

Evliya menkıbelerinin dört ana kaynağı vardır:

1- İslami kaynaklar.

2- Eski Türk inancına bağlı kaynaklar

²¹⁵ E.Güngör, a.g.e., s.85.

²¹⁶ E.Güngör, a.g.e., s.103.

²¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak, Menâkıbnameler*, Ankara 1997, s.31.

²¹⁸ A.Y. Ocak, a.g.e., s.32.

3- Budist kaynaklar

4- İrani-Farsi Kaynaklar

Mesnevîde bu tür hikâyeler pek çok defa anlatılır. Peygamber mucizelerinin yanında Evliya mucizelerine de yer verilir. Bundan gayet doğal olaylarmış gibi anlatılır. Bazen Hz. Muhammed'e çok olağanüstü mucizeler yüklenir. Bunu Peygamber inancı bölümünde daha geniş bir şekilde inceleyeceğimiz için şimdilik bu kadarlık bilgi ile yetiniyoruz.

Mevlânâ felsefesinin temeli aşka dayanır. Bu husus Hristiyan mistizminin de temelini teşkil etmektedir. Hristiyan mistikler kendilerini aşkın simgeciliğiyle anlatırlar²¹⁹.

Mevlânâ'nın birkaç tanesini zikrettiğimiz aşık maşuk ilişkisi Vahdet-i Vucud noktasında görüşlerinin temelini oluşturur. Ayrıca tabiattaki güzelliklerle – Allah inancını birleştiren Mevlânâ'nın estetik bir anlayışa sahip olduğunu daha önce belirtmiştik. Yine Hristiyan Mistizminde de Yeni Eflatuncu felsefenin etkisiyle Allah'ı, güzellikler, heyecan veya sonsuz bir hayat anlamı altında tabiyatta görmeyi esas alan bir sistem oluştururlar²²⁰.

Mevlânâ'nın, bal ve sirmenin karışması örneğinde varlık ve Tanrının tamamen aynı şeyler olmadığını sadece bütün varlıkların Tanrının varlığı karşısında yok olduğunu açıkladığını görmüştük. Hristiyan Mistizminin Vahdet anlayışı bu çerçevede gelişir. Onlara göre Vahdet; Tanrı ile aynı olmak değil, sadece insan nefsinin, Tanrı tarafından kapsanarak realite haline gelmesidir.

²¹⁹ Titus Burckhardt, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, (Çev.Fahreddin Aslan), İstanbul 1995, s.40.

²²⁰ Cavit Sunar, *Mistizmin Ana Hatları*, Ankara 1996, s.66.

Bunun yolu ise sadece akıldan arınmakla değil, beni ben yapan herşeyden soyunmakla ve Allahla içli dışlı olmakla olur²²¹.

Mevlânâ ile Hristiyan mistiklerinin bir başka ortak noktası Spirüüel Düğün veya Şeb-i Aruz diye tabir edilen, aşk birliği, kavuşma doktrindir. Mevlânâ Şeb-i Aruzla, sevgiliye kavuşma, bekâ bulma ifade eder. Mevlânâ bir gazelinde bunu şöyle ifade eder: Senin latif ruhunla benim ruhum Suyun şarapla birleştiği gibi birleşirler²²².

Mevlânâ, anlattığı nohut hikâyesinde, aslında kötü diye bir şeyin olmadığını, bize kötüymüş gibi görünen bir şeyin aslında iyi olabileceğini açıklamıştı. Eflatun felsefesinde de bu yönde fikirler yer almaktadır. Eflatun hayrın lezzet olmadığını söyleyerek, asıl hayrın ve iyiliğin gerçeği bilmek olduğunu belirtir. Fazilet hakkı bilmektir, demektir.²²³

Eflatunun bir başka önemli fikri de birinci bölümde anlattığımız gölge dünya meselesi ve görünen, bozuşmaların ve çatışmaların varlığın derinliğinde yok olduğu fikridir. Mevlânâ bu konuyu şöyle ifade eder: “Aşkın mezhebi yetmişiki dinden de ayrıdır”: yine gerçek aşkın hiç bir şeye ihtiyacının olmadığını da belirtir.

Mevlânâ Allah’ı denize, diğer varlıkları köpüğe benzetmişti. Pisagorda da bu fikir vardır. Ona göre varlık bir denize benzer. Denizdeki dalgalanmalar nasıl ona zarar vermiyorsa, canlıların halleri de Tanrıya bir zarar vermez. Ayrıca Pisagor kendini bil bu yolla Tanrıyı da bilirsın sözü de vardır.²²⁴ Bu anlayış ta Tasavvufçular tarafından sık sık tekrarlanan ve kutsi hadis olduğu söylenen “Kendini bilen Rabbini bilir” sözüne benzetmektedir.

²²¹ C.Sunar, a.g.e., s.88.

²²² C.Sunar, a.g.e., s.89.

²²³ Mehmet Ali Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 2000, s.143.

²²⁴ Cihangir Ganer, *Ezoterik Batini Doktrinler Tarihi*, s.61.

Mevlânâ'nın sevgili ve aşık hikâyelerinde anlattığı ben sensin. sen beni; yani ben diye bir şey yok Hinduizm dininin esaslarına benzettir. Upanişadlarda şöyle bir ibare geçer.

Brahman, (varlığın yaratıcısı) birdir. O herşeyin görünmez mahiyetidir. Her şeyde ve her şeyle teceli eden odur. O nefstir. Dolayısıyla O sensin.²²⁵

Hinduizmde benin yok edilerek Tanrıya ulaşmak esastır. Benin yok edilmesi ancak riyazetle yani sende olan her şeyle bağlarını kesmekle olur. Bunun yolu Yoga'dan geçer. Genel olarak Yoga, uzun süreli tutulan oruçlar, uzun süre sabit kalarak yoğunlamak demektir.²²⁶

Hinduizmde çoktanrılı ve tek Tanrılı inançlar birlikte görülse de aslında panteizm yani Tanrı Alem birliği esastır.²²⁷ Brahmanizme göre başlangıçta Tanrı vardı. Diğer tanrıları da o yaratmıştır. Gerçek ölümsüz Brahmandır. O her yerde vardır ve hazırdır. önde, arda, sağda, solda. Köpükler, dalgalar, denizin tüm görünüşleri ve manzaraları nasıl denizden ayrı değilse, Evren ve Brahman arasında da hiç bir fark yoktur.²²⁸

Mevlânâ'nın Allah'ı denize benzetmesi, içindeki dalgaların ve incilerin önden ayrı olmadığını söylemesi Brahmanizmin bu ilkesin çok benzer.

Brahmanizmde Ben ve Tanrı yani Brahman ve Atman aynı şeydir. Ayrılık ve çokluk kötülüktür. Eğer birlik olsaydı bu kötülükler de olmayacaktı.²²⁹

Mudakya Upanişadda Ben ve Tanrı arasındaki ilişki şöyle izah edilir. İnsan hayatı, düş görme, uyanıklık ve düşsüz uyku durumları arasında var

²²⁵ C. Sunar, Tasavvuf Tarihi, s.20.

²²⁶ Ali Şeriatî, Dinler Tarihi, s.283.

²²⁷ Osman Cilacı, Günümüz Dünya Dinleri, Ankara 1995, s.150.

²²⁸ Felicien Chalaya, Dinler Tarihi (Çev. Semih Tiryakioğlu), İstanbul . 1994, s.55.

²²⁹ F. Chalaya, a.g.e. s.56.

olmaktadır. Bunu dışında “üstün şuurlu görüş” denilen, dördüncü bir durum da vardır. Tanrıdan başka hiç bir şey yoktur. Var olan her şey onun tezahürüdür. Varlığın özünde gizli olan Atman Tanrının özüdür.²³⁰

Benin 3 halinden bahsetmiştik. Birinci hal olan uyanıklık hali maddidir. Bu durumda sadece maddi nesnelere farkına varılır.

İkinci hal yani Benin düş görme halinde latif maddelerin farkına varılır.

Üçüncü hal olan düşsüz uyku aklidir. Zihin aydınlanmıştır ve varlık sevinç halindedir.

Dördüncü hal vahdet durumudur. Kişisel ben evrensel ben'e yani Tanrıya ulaşır. Bu halde Ben, ikincisi olmayan bir olur. İyilik ve mutluluğa dönüşür. İnsanın gözünde bütün evren kaybolur ve duyular ötesi bir hal yaşanır.²³¹

Bu mertebeler de Tasavvuftaki üç mertebeyi hatırlatır. Vahdet-i Vucud konularına benzemektedir.

Daha önceki bölümde Kalenderiler ve Melamatilerden bahsederken, Mevlânânın yaşadığı dönemde Budist Rahiplerinin Anadolu'da var olduğunu ve Müslüman alimlerini fikirlerini etkilediklerini söylemiştik. Özellikle Nirvana fikri ile fena doktrinini arasında büyük benzerlikler vardır.

Budizmin amacı Nirvana ulaşmaktır. Nirvana, ateşin sönmesi veya yok olmak anlamına gelir. Bu da, her şeyin yakıcı yok edici bir ateş olduğunu, öfke ve nefret ateşi olduğunu söylemektedir.²³²

²³⁰ Mehmet Ali Işım, *Upanişadlar (Tanrının Soluğu)*, İstanbul 1976, s.75.

²³¹ M.A. Işım, a.g.e, s.76.

²³² İlhan Güngören, *Buda ve Öğretisi*, İstanbul 1981, s.117.

Budanın bir başka öğretisi de şöyledir “Damla denizde yok mu oluyor yoksa deniz mi oluyor”²³³ Nirvana konusundaki bu örnek - Eflatun ve Mevlânânın deniz örneğine benzemektedir.

Brahmanizm ve Budizmdeki Karma ve Tenasüh inancı, Mevlânânı Hayvan-i Ruh, İnsan-i Ruh inancına benzemektedir.²³⁴ Mevlânâya göre insanda iki yön vardır. Hayvani ve insani yön. Hayvani yönden kurtulanlar insani Ruh'a erişecektir. Bu İnsani Ruh ise Tanrı ile birleşecektir. Yediğimiz gıdalar yoluyla hayvan-i Ruha erişiriz. Budizm ve Hinduizmde de insanın hayvani yönünü vurgular ve faziletli bir yaşamla gelecekteki hayatta insan olarak tekrar dirilme imkanına sahip olunacağı inancı vardır.²³⁵

Yalnız Hint kökenli dinler ve İslam Tasavvufunun ayrıldıkları bir nokta faziletin gerçekleşme yeridir. İnsani Ruh'a ulaşım vahdete ermek daha çok İslama göre farklı bir dünyada olacakken, Hinduizmde bu dünyada gerçekleşecektir.²³⁶

İslam Tasavvufunun, Yahudi Mistizminden ve Kabbalasından da etkilendiğini görüyoruz. Hz. Musa ve Hızır arasında geçen olaylar Ledün ilmi, konusunda etkili olmuştur.²³⁷ mutasavvıflar bütün ilimlerin Allah katından geldiğine inanırlar. Ancak şer'i ve zâhiri ilimler Melek ve Resul aracılığıyla gelirken ilham aracısız gelir. İşte bu lednü ilmidir ve kişiye özgü bir bilgidir.²³⁸ Mesnevîde di bir çok yerde Hz. Musa ve Hızıra atıfta bulunulur. İlm-i Ledünden bahsedilir. Hatta pek çok mucizede Allah'tan direk ilham alındığı anlatılır. Ve bu olayları sahih olup olmadığına bakılmaksızın, gerçe bilgi olarak kabul edilir.

²³³ İ. Güngören, a.g.e. s.199.

²³⁴ Mevlânâ, Mesnevî II, s.69.

²³⁵ A. Küçük, G. Tümer, a.g.e. s.102.

²³⁶ Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, İstanbul 1996, s.193.

²³⁷ M.A. Aynî, a.g.e. s.83.

²³⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvufi Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1999, s.264.

Yahudi Kabbalizmi ilahi kitaplara Batini anlamlar yükler ve Hz. Musanın Mısır'dan çıkıp Hz. Şuayb'ın yanında kaldığı süreyi riyazet ve çile olarak yorumlarlar. Bu inancın İslam tasavvufundaki çile ve riyazet anlayışının oluşmasında etkili olduğu söylenir.²³⁹

Tevrat felsefesi Allah'la yüzyüze görüşmeye dayanır. Ayrıca Allah aşkı ve sevgisi de sıkça kullanılır. Hatta Tanrı çok kıskançtır. Tanrı Yehova sevgilisi İsrailin başka ilahlara tapmasını istemez.²⁴⁰

Mevlânâ Mesnevide, İsraili rivayetlerde geçen ve özellikle İslam Mutasavvıflarının sıkça kullandığı Hz. Musa ve Çoban arasında geçen hikaye'yi anlatır. II. Ciltte anlatılan bu hikayede, Allah'a insani vasıflar yükleyen bir çoban vardır. O'na ne ihtiyacın varsa karşılayayım, söktüğün varsa dikeyim der. Hz. Musa bunu duyunca çobana çok kızar ve yaptığıının yanlış olduğunu söyler. Çoban bu duruma üzülünce, Tanrı tarafından Musa'ya vahiy gelir ve uyarılır. Mevlânâ bu hikayeyi bizim halimize benzeterek yorumlar. Bizim Tanrı hakkında söylediğimiz her söz, çobanın sözleri, kadar saçmadır. Ancak İnsan-ı Kamil olan insan, peçenin arkasından gerçekliğin nasıl olduğuna baktığında bütün insan kavramlaştırmalarının yanlış olduğunu görür.²⁴¹

Mevlânâ güneşi Tanrıya benzetmiş ve diğer canlıların da ondan çıkan ışıklar olduğunu söylemiştir. Bu canlıların o olmadığı ama Ondan olduğu fikri Eski Yunan Felsefesine benzemektedir. Bu felsefeye göre, kavranamaz bir Tanrıyı görmek mümkün olmayacağına göre, ibadetler ve diğer etkinliklerle onun hallerini bilebiliriz. Bunlar dünyayı aydınlatırlar fakat bizzat Tanrı değildirler.²⁴²

²³⁹ S. Fraydın, a.g.e, s.49.

²⁴⁰ Ziya Uygur, *Tevratta Göre Siyonizmin Ana Prensipleri*, İstanbul 1963, s.309.

²⁴¹ Karen Armstrong, *Tanrı Tarihi İbrahinden Günümüze Dörtbin Yıllık Tanrı Anlayışı*, Ankara 1998, s.309.

²⁴² K. Armstrong, a.g.e, s.283.

Mutasavvıflar tarafından sıkça kullanılan “Nefsini bilen Rabbini Bilir” sözü hadis kabul edilir. Mevlânâ’da bu sözü kullanır ve yorumlar. Ayrıca Mevlânâ, Mesnevide insanın büyük kainat olduğu fikrini savunur. Bu görüş bize Hristiyan Mistiklerinden St. Augustin’i hatırlatmaktadır. Ona göre sonsuza kadar yaşayan, kendi başına var olan ezeli hakikat, gerçek aşk ve aşık olan Tanrıdır. Bilen her varlık bildiği tek bir şeyde ve her şeyde zımmen Tanrıyı bilir.²⁴³

Mesnevinin ikinci cildinde Mevlânâ aklı kül’den bahsederek İbni Sina, Farabi gibi filozofların düşünçelerine yaklaşır. Beyit şöyledir.

- Bu dünya Akı Küllün bir düşüncesidir: Akıl padişaha benzer, şekiller peygamberdir.²⁴⁴

Mevlânânın bu fikri daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hint Tantra geleceğinin Tanrı -Evren birliği görüşüne benzemektedir. Onlara göre Gözlemci ve Objektif gerçeklik birdir.²⁴⁵

B) PEYGAMBER İNANCI

Mevlana mesnevide peygamber konusunu çok farklı şekillerde işlemektedir. İlk olarak Peygamberlerin insanlardan farklı olduğunu söyleyerek, Erenleri de peygamber varisleri olarak gördüğü için peygamberlerle beraber zikretmesiyle ilgili örnekler verilecektir:

- Bütün dünya, bu yüzdən yol azıttı, Tanrı Abdalını az kişiler anladı.

Peygamberlerle beraberlik davasına kalkıştılar. Erenleri kendileri gibi sandılar.

²⁴³ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, (Çev. Mehmed Aydın) İstanbul 1999, s.68.

²⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevi II*, s.165.

²⁴⁵ Michael Talbot, *Mistik Düşünce Yeni Fizik*, (Çev. Sebahattin Kurtay), İstanbul 1997, s.8.

İşte dediler biz de insanız, onlar da insan. Biz de uykuya muhtacız

onlar da.

Körlüklerinden orada sonsuz fark olduğunu göremediler.

İki çeşit arı da çiçeği emdi, fakat birine zehir peydahlandı, öbürüne bal.²⁴⁶

Bir başka yerde konu şöyle geçer:

- Mustafa ne mutlu benim yüzümü görene

Ne mutlu yüzümü göreni görene, dedi

Bir mumdan yakılan mumu gören,

Gerçekte asıl mumu görmüştür.

İşığı istersen son mumdan al, istersen ilk mumundan hiçbir farkı yok.

İstersen geçmiş mumların ışığını al.²⁴⁷

Mevlânâ ikinci cilt 910. beyitten itibaren Peygamberlerin ve Velilerin mucizelerini anlatır. Hz. Adem, Şit, Nuh ve Deniz, İbrahim ve ateş, İsmail ve kurban oluş, Davut ve Demir, Süleyman ve Devlere hakimiyet, Yakup, Yusuf ve Rüya, Musa ve Sopa Meryem oğlu İsa ve Göğe Çıkma, Hz. Muhammed ve Ayın ikiye ayrılması, Ebubekir ve Sadakat, Ömer ve Faruk ismi Osman ve Zu'n Nureyn lakabı, Murtaza ve Allah'ın Aslanı Lakabı, Cüneyd, Beyazıd, Kerhi, İbrahim b. Ethem, Şakiyk-i Belhi beraber geçer.²⁴⁸

²⁴⁶ Mevlânâ, Mesnevi I, s.105.

²⁴⁷ Mevlânâ, Mesnevi I, s.380.

²⁴⁸ Mevlânâ, Mesnevi II, s.160-161.

Mevlânâ, Peygamberlerin mucizelerinden çok fazla bahseder ve onların mucizelerinin insanlığın ulaşacağı son sınır olduğunu belirtir:

- Firavunun yüzbinlerce mızrağını, Musanın bir sopasıyla kırdı geçirdi.

Yüzbinlerce Calinus'un hekimliği, İsa'ya ve O'nun soluğuna karşı yok oldu gitti.

Yüzbinlerce şiir defteri vardı, o Ümminin bir harfi karşısında ayıp oldu, ar kesildi.²⁴⁹

Mevlânâ bu mucizeleri sadece anlatmaz, batını yorumlar vererek Tasavvufî hakikatlere değinir:

- Ateş İbrahime dış geçiremedi, çünkü Tanrı seçkiniydi O, nasıl ısırabilirdi O'nu. Din ehli de şehvet ateşi ile yanmaz. Geri kalanları ise o ateş alır ta yerin dibine götürür.

Tanrı buyruğu gelince, yer; Karun'u altınları ve tahtıyla dibine dek çekti yuttu. Suyla toprak İsanın soluğunu otlayınca Kol kanat açtı, bir kuş oldu uçtu.

Senin tesbihin, suyla topraktan meydana gelen bir buğudur. Ama gönül gerçekliğinden üflenen soluktan suyla toprak canlanır, cennet kuşu olur. Tur dağı, Musanın ışığıyla oyuna daldı, olgun bir sufi kesildi, eksiklikten kurtuldu.

Dağ yüce bir sufi olduysa şaşılır mı buna, Musanın bedeni de bir kesik parçasından düzılmış.²⁵⁰

Başka bir yer de yine şöyle bir beyit vardır.

²⁴⁹ Mevlânâ, Mesnevi I, s.147.

²⁵⁰ Mevlânâ, Mesnevi I, s.147.

- Kimdir o Yusuf, senin Tanrıyı arayan gönlün, bir tutsak gibi mahallede bağlanıp kalmış

Hız. Muhammedle ilgili de pek çok Mucizeden bahsedilir. İlanncane direğinin inlemesi, Ebu Cehilin elindeki taşların Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahitlik etmeleri;²⁵¹ Hz. Muhammedin süt annesi Halimenin onu süttten kesitkten sonra Mekkeye getirirken kabotmesi ve putlardan yardım istemeye gitmesi, putların O'nun adını duyunca Secde etmeleri anlatılan farklı bir mucizedir.²⁵²

Mevlânânın peygamberler hakkındaki bir başka görüşü de onların şefaatinin ahirette mutlaka gerçekleşeceğı görüşüdür.

- Kâfirler ahirette Cehidirlor, Peygamberler dünyada.

Peygamberlerin ahiret işlerinde ihtiyarları vardır. Kafirlerin dünya işlerinde.

Çünkü her kuş kendi cinsine doğru uçar. Kendisi geridedir, canıysa ileride.²⁵³

Mevlânâ. Mesnevide peygamberlerin birliğı görüşünü de sıkça zikreder. İncil ve Tivratta Hz. Muhammed'in adının ve vasıllarının geçtiğini söyler. Peygamberlerin birliğı konusunda bir örnek şöyledir:

- İlani ustası, şaşı çırağı çağırınca, Tez dedi odaya git o şişeyi getireyim bir güzel anlat, dedi.

Çırak iki şişeden hangisini getireyim dedi .

Ustası yürü be dedi. iki şişe yok. şaşılığı bırak, biri fazla görme.

²⁵¹ Mevlânâ, Mesnevi I., s.419.

²⁵² Mevlânâ, Mesnevi IV, s.71.

²⁵³ Mevlânâ, Mesnevi I, s.156.

Çırak; Usta dedi. kınama beni. Ustası peki dedi, o iki şişenin birini kır.

Çırak birini kırınca iki şişe de gözünden gitti, İnsan istek ve öfke yüzünden şaşı olur.²⁵⁴

- Her Peygamberin her velinin bir yolu yordamı vardır. Değil mi ki hepsi Tanrıya götürüyor hepsi birdir.²⁵⁵

- İncil de Mustafanın, O peygamberler başının o temiz denizin adı vardı, vasıfları, şekli, savşaları orucu, iftarı, o kitapta anılmıştı.²⁵⁶

Peygamberlik konusunu Mevlânâ üçüncü ciltte Vahdet prensibi çerçevesinde şöyle anlatır:

- Tahiyatta temiz kişilere selam verilir, bütün peygamberler tümünden övülür.

Övüşlerin hepsi birbirine karışmıştır.

Sanki testideki sular legene dökülmüştür. Zati övene de tek bir kişiden fazla değil, Bu yüzden de bütün yollar tek bir yoldur ancak.²⁵⁷

Peygamberler Güneş'e, onları inkar edenler Yarasaya benzetilir:

- Yarasacıkların benden fiksınmesi

Ululuk sahibinin parıl parıl parlayan günşi olduğuma delildir.

Bok böceği gül suyuna rağbetetse anlaşılır ki

O gül suyu değildir.²⁵⁸

²⁵⁴ Mevlânâ, Mesnevi I, s.129.

²⁵⁵ Mevlânâ, Mesnevi I, s.523.

²⁵⁶ Mevlânâ, Mesnevi I, s.164.

²⁵⁷ Mevlânâ, Mesnevi .III, s.241.

Mevlânâ hadis konusunda farklı anlayışlar sergilemektedir. Batîni yorumunu yaptığı hadislerin yanında Şii kaynaklı hadislere de rastlamaktayız. Ayrıca bazen hadislerde tasarruflar yaparak farklı olayları hadisin içinde zikrederek tasavvufî yorumlar yapmaktadır. Şimdi bunlara örnekler görelim:

- Bahar yelini ganimet bilin, hadisini sonuna dek anlamı

Peygamber dostlar dedi, sakın bahar serinliğine karşı bedeninizi örtmeyin. Çünkü o ağaçlara ne yaparsa, bedeninize de onu yapar.

Fakat güz serinliğinden kaçınmın, çünkü bağa, üzüm çotuklarına ne yaparsa, size de onu yapar.

Bu hadisi rivayet edenler manasını görüntüğe göre vermişlerdir, bunu da yeter bulurlar. Hadiste ki göz nefistir, nefsin istekleridir.

Akılla, cansa baharın ta kendisidir, ölümsüzdür. Şu halde Hadisin manası tevil edilince şöyledir. Temiz soluklular bahara benzer, yaprakları filizlerin candır.²⁵⁹

Mevlânâ bir ayeti tevil ederek Peygamberlerin gelip sebebini şöyle açıklar:

- Tanrı karışmış taneleri ayırıp, tabaklara koymak için pay gönderdi.

Ondan önce hepimiz de birdik, iyi miyiz, kötü müyüz? kimse bilmezdi.

Dünyada kalp akça da yürür geçerdi, sağlam akçada. Çünkü hep gece yolcularıydık. Peygamberlerin güneşi doğunca, git uzaklaş a kalp dedi, sen gel o ayarı arı duru.

Tanrı onun için and olsun kuşluk çağına dedi. Kuşluk çağı Mustafanın gönlünün ışığıdır.²⁶⁰

²⁵⁸ Mevlânâ, Mesnevi III, s.311.

²⁵⁹ Mevlânâ, Mesnevi I, s.389-390.

Mevlânâ, Hz. Ali ve Ehli Beyt konusu üzerinde durmaktadır. Bu konudaki hadis rivayetlerini nakleder. Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin seyisinin kulağına, Ali'nin ölümü senin elinden olacak demesini ve daha sonra gelişen olayları uzun bir şekilde anlatır.²⁶¹ Şia tarafında sıkça kullanılan ve görüşlerinin en önemli delili olan; "Ben kimin Mevlâsıysam, Ali de onun Mevlâsıdır" hadisini nakleden Mevlânâ daha sonra peygamberimize bu sözünden dolayı itiraz eden münafıkları ve Hz. Muhammed'in onlara verdiği cevabı anlatır.

Ancak bunları anlatırken tamamen Şii fikirlerin etkisinde olduğunu da söyleyemeyiz. Mehdi ve Mesih konusunda şunları söyler:

- Şu halde dini olan her solukta işte güçte bulunan İmam o Erendir. İster Ali soyundan olsun ister Ömer soyundan.

A, yol arayan Mehdi de Odur, Hadi de O, Hem gizlidir, hem yüzüne karşı oturan odur.

O ışık gibidir, akıl cebrailidir onun, ondan aşağı derecede bulunan Eren de kandilidir onun. Bu kandilden aşağı derecede bulunan da kandilliğimiz bizim.

İşığın mertebe bakımından dereceleri vardır.²⁶²

Mevlânâ hadisler üzerinde tasarrufla bulunur. Peygamberimize davasından vazgeçmesi üzerine istediği her şeyi vermeyi tekilf eden Arap ulularının bu teklifini peygamberimizin reddettiği olayın üzerine Hz. Musa'nın sopasına benzeyen bir olay ekleyerek yeni bir hikâye anlatır. Hikaye kısaca şöyledir: Arap Beyleri ve Hz. Muhammed hahse girerler. Bu sırada çok büyük bir sel Mekkeye

²⁶⁰ Mevlânâ, Mesnevi II, s.71.

²⁶¹ Mevlânâ, Mesnevi I, s.642.

²⁶² Mevlânâ, Mesnevi II, s.140.

doğru gelmeye başlar, her bey mızrağına sarılır ve atar. Sadece Hz. Muhammed'in mızrağı seli durdurur. Ve bu olayı Mevlânâ batini manasıyla şöyle yorumlar:

-Eđreti devlet zayıf olur, Tanrı vergisi devletse höyle yüce olur.

Onların adlarını tek akan, yeğin akan sel silip süptürdü. Peygamberimizin adı da duruyor devleti de²⁶³.

Mevlânâ, Beşinci ciltte de Hz. Muhammed'in üstünlüğünü belirtmek için sahihliği konusunda şüpheler olan "Sen olmasaydın, gökleri yaratmazdım" hadisini tevsir eder ve Hz. Muhammed'in yaratılma sebebini aşk olduğunu söyler²⁶⁴.

Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu da söyleyen Mevlânâ Miraç hadisesini delil gösterir:

-Hani İsa gibi su onu başının üzerine alırdı. Ab-ı Hayat içinde batmaktan emin olarak yürürdü.

Ahmet der ki: yakıyni fazla olsaydı, Havayı binek edinir, emin olarak havada yürürdü. Benim gibi hani Miraç gecesi havaya bindim. Yürtyüp gittim²⁶⁵.

Son olarak Mevlânânın çok tartışmalı bir konu olan Garanik; hadisesi ile ilgili beyitlerinden bahsedeceğiz. Hikâye kısaca şöyledir: Peygamber Efendimiz, Necm süresinin 19. Ve 20. Ayetlerini okurken "Lat ve Uzzayı gördünüz mü? Ve üçüncüsü olan Menat'ı" ayetini okurken şeytan araya: "Onlar ak yüce kuşlardır (Garanik) şefaathleri umulur" sözünü ekler ve müşrikler secde eder. Mevlânâ olayı şöyle anlatır:

²⁶³ Mevlânâ, Mesnevi IV, s.392-393.

²⁶⁴ Mevlânâ, Mesnevi V, s.426.

²⁶⁵ Mevlânâ, Mesnevi VI, s.190.

-Mesnevi birlik dükkanıdır. Birden başka her ne götürsen puttur.

Halkı avlamak için put yapmayı. “Onlar ak yüce kuşlardır” sözü bil.

O sözü, Ven Necmi suresinden okudu ama tez yok oldu o söz. Bir sınınamaydı o, sureden değildi.

Bütün Kâfirler de sözün sonunda secde etti. Bu bir sırdı o yüzden onlarda secde ettiler²⁶⁶.

Mevlânâ, Mesnevi de ayet mealleri de verir ancak hadis konusu daha çok geçer. Kullandığı hadisler genel olarak, Camius Sağır, Sefinetü'l-Bihar, Buhari ve Müslim, Minhac'tan alır²⁶⁷.

Mevlânâ Peygamberlerin birliğini ifade ederken her şeyin Allah'tan olduğunu vurgular. Ona göre İslamın dışındaki dinler Hak din olmasa da Hakkın taktiriyle var olan dinlerdir²⁶⁸.

Mevlânâ Yahudi ve Hristiyanların dini motiflerine değinir. Hz. Musa çok önemlidir. Firavunla arasında geçen olaylara sık sık atıfta bulunur. Ancak bunu onları incitmeden, hoşgörü sınırları içinde gerçekleştirir²⁶⁹. Hristiyanlığın bozuluşunu anlatan hikâyede de bu inancı görüyoruz. Bu bozuluşun tamamen dış etkenlerden kaynaklandığı, aslında Hristiyanların saflığından yararlanan kişilerin suçlu olduğu vurgulanmaktadır.

²⁶⁶ Mevlânâ, Mesnevi VI, s.235.

²⁶⁷ A.Karahan, “Bir Hadis Bilgini Olarak Mevlânâ” 6.Milli Mevlânâ Kongresi., Konya 1992, s.15.

²⁶⁸ Ş.Can, “Mevlânâ'ya Göre Din, İman ve Küfür” 5. Milli Mevlana Kongresi, Konya 1991, s.20.

²⁶⁹ Mehmed Aydın, “Hz. Mevlânâ Gözüyle Mesnevîde Dinler” 2. Milli, Mevlânâ Kongresi, Konya 1990, s.149.

Müslimin dışında. Sünni sahih kaynaklarından olan Tirmizi ve Ahmet bin Hanbeli de görmekteyiz²⁷⁰. Mevlâna Hz. Ali ve Ehli Beyt sevgisi Mehdi konusunda da farklı yorumlar da bulunur. Şianın, Mehdinin Hz. Fatma ve Hz. Ali soyundan geleceği inancı vardır²⁷¹. Mevlânâ bu inancı reddeder. Her dönemde insanları ihya eden bir kişinin olduğu bunun ister Ali soyundan olsun ister Osman soyundan hiçbir şeyin değişmeyeceğini söyler.

Yahudilerde, Hristiyanlarda, Hinduizm'de bu tür Mehdi veya Mesih inançları mevcuttur. Bu durum dinlerin dışında psikoloji ile ilgili bir durumdur. İnsan psikolojisi hep bir kurtarıcı beklemektedir. Bu da Mehdi ve Mesih doktrinini doğurmuştur. Peygamberi aşırı yüceltme psikolojisi üzerinde uygulanan Tasavvufi anlayışın kullandığı en önemli hadis; "Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım" kutsi hadisidir. Hadis alimlerine göre, bu haberin temelsiz, asılsız hadisidir. Tasavvufta bu hadise bağlı olarak bir literatür bile oluşturulmuştur²⁷².

Mevlânâ Hz. Muhammed'i yüceltme psikolojisi içerisinde Hz. İsa'dan üstün olduğunu söyleyip Miraç olayına atıfta bulunur. Mesnevinin değişik yerlerinde Miraç hadisesine değinilir ve bu konuya çok önem verirler. İsrâ ve Miraç hadisesinde konuya çok önem verilir. İsrâ ve Miraç hadisesinde kat edilen mesafe, Hz. Muhammed'in diğer Peygamberlerle görüşmesi, en son noktada Cebrailin gidememesi sadece Hz. Muhammed'in gitmesi. Cennet ve Cehennem'in gösterilmesi olayları anlatılır. Bütün dinlerde bu tür yükseliş motiflerine rastlanmaktadır. Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm, Hinduizm Eski Türk İnançları, Zerdüştilik gibi dinler bunlar arasında zikredilir. Özellikle Zerdüştün melek yardımıyla yapmış olduğu seyahat, Müslümanlar arasında yaygın olan Miraç

²⁷⁰S.H. Nasr, 3 Müslüman Bilge, s.130.

²⁷¹ Mustafa İslamoğlu, Üç Muhammed, İstanbul 2000, s.77.

²⁷² A.Y. Ocak, a.g.e., s.71.

telakkisine çok benzemektedir²⁷³. Hz. İsa'nın su üzerinde yürümesi olayı Markos İncilinin Altıncı bölümünde geçmektedir. Bu olay Kuran-ı Kerimde yoktur²⁷⁴.

Mevlânânın tevil anlayışına hadisleri tevil etmek de girer. Bu konuda bütün Mutasavvıfların üstadı şüphesiz Yahudi Filondur. Filon Musevi ilahiyatına Tevili sokmuş; bunu kabul etmeyenleri de itikatsızlıkla suçlamıştı. Filon gibi Mutasavvıflar da iyi niyetlidir. Ancak bazen tevil ibni Arabi de olduğu gibi Zahiri anlamın tamamen dışına çıkmaya yol açabilmektedir²⁷⁵.

Hz. Muhammed'in, Garanik hadisesi olarak bilinen olayın sahih kabul edilmesi mümkün değildir. Eğer şeytanın bu tür bir yanılmaya sebep olabileceğini düşünmek vahiy ve vahyin doğabileceğini düşünmek vahiy ve vahyin doğruluğu hakkında bizi şüpheye düşürebilir. Her ne kadar Abdülbaki Gölpınarlı bu olayı Mevlânâ'nın anlatmasını tevil etse de aslında Mevlânâ bu olayın meydana geldiğini ancak bir an sonra bittiği anlatmaktadır. O dönem için anlatılan bir halk rivayeti olması muhtemeldir. Hiçbir sahih İslam Tarihi kaynağının bunu kabul etmesi, mümkün değildir. Aksine Peygamberimizin Kâbe'de müşriklerle putlar hakkında tartıştığı yönünde rivayetler vardır²⁷⁶.

C) KİTAP İNANCI

Mevlânâ, Birinci ciltte İncil nasıl değiştirildiğini, Pavlusun yaptıklarını halk diliyle uzun bir şekilde anlatır. Havariler ve diğer insanlar tarafından bir çok İncil yazıldığını hikâye eder.

Kuran-ı Kerim konusunda da çeşitli yorumları da bulunur. İlk olarak onun sadece okunmakla kalmayıp, anlaşıp uygulanması gerektiğini söylemektedir:

²⁷³ Ali Osman Ateş, Ehlî Sünnet ve Şia'nın Delil Aldığı Bazı Hadisler, İstanbul 1996, s.130.

²⁷⁴ Mustafa Öz, İmamiyye Şiasında Onikinci mam ve Mehdi İnanç, İstanbul 1995, s.37.

²⁷⁵ Avni İlhan, Mehdilik, İstanbul 1993, s.47.

²⁷⁶ A.Osman Koçkuzu" Mesnevinin Beşinci Defterindeki Peygamberimize ve Sözlerine Yapılan Atıflar", 8. Millî mevlânâ Kongresi, Konya 1996, s.111.

-Ne mutlu o kimseye ki, kendisinden kurtuldu da, bir dinin varlığına ulaştı

Eyvahlar olsun o diriye ki ölüyle düşüp kalktı, dirilik kaçtı gitti ondan

Sen de Tanrı Kur'anına kaçarsan peygamberlerin canlarına ulaşırsın, onlarla katılırsın.

Kur'an peygamberin halleridir, onlar tertemiz ululuk denizinin balıklarıdır.

Kuran okur fakat dediğini tutmazsan, tut ki peygamberi, erenleri görmüşsün ne çıkar. Fakat Kurandaki hikâyeleri okur, buyruklarını tutarsan, can kuşun kafeste daralır. Kafesteki kuş, zindandaki mahpusa benzer. Kurtulmayı istemeyişi bilgisizliğindedir²⁷⁷.

Mevlânâ Kur'anın farklı anlamları olduğunu ve tevil edilmesi gerektiğini vurgular. Ancak bu tevilin heva ve hevese uyarak yapılmaması gerektiğini vurgular.

-Anlamına dokunulmamış, sözü tevil etmişsin; Kur'anı değil kendini tevil et. Kendi havana uyuyor da Kuran-ı Tevil ediyorsun; yüce anlam senin yüzünden alçalıyor, eğriliyor.

Bu tür tevili Mevlânâ bir hikayeyle anlatır ve herkes kendi dünyasına tevil eder der:

-O sinek eşek sidiğinin üstündeki saman çöpüne konmuş, kaptan gibi başını kaldırıyor.

Ben diyordu, denizi gemiyi okumuş bir zaman bunun düşüncesine dalmıştım.

²⁷⁷ Ş.Gündüz, Y. Ünal, E.Sarıçoğlu, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Ankara 1996, s.55.

İşte şu deniz, bu da gemi, ben de kaptanım Ehliyetli, doğru düşündür, yerinde hüküm verir bir kaptanım. Denizin üstünde, gemisini sürüp duruyordu; o kadarcık su, ona uçsuz bucaksız görünüyordu. Dünyası, görüşü ne kadarsa o kadardır. Aslı olmayan tevil sahibi de sineğe benzer, O'nun vehmi eşek sidiğidir, düşüncesi de saman çöptü²⁷⁸.

Mevlânâ, Kuran-ı Kerim'in: "Hiçbir ayet indirmedik ki, ardından daha iyisini indirmeyelim" ayetini şöyle tevil eder:

-Tanrı, hangi şeriati kaldırırsa o, tuttu, onu yoldu, yerine gül bitirdi²⁷⁹.

Mevlânâ her insanın Kuranın anlamını farklı şekillerde anladığını, her insanın ilgi, istidat ve kabiliyetine göre yorumlarda bulunduğunu şöyle ifade eder:

-Söz söyleyen olgun er, sofrâ döşemiş adama benzer, sofrasında her çeşit aş bulunur. Hiçbir konuk aç kalmaz; azıksız kalmaz herkes, sevdiği yemeği bulur.

Hani Kur'an gibi, Anlamı yedi kattır;

İleri gelenleri de doyuracak yemek vardır onda geri kalanları da²⁸⁰.

Mevlânâ Kuran-ı Kerimin mucizelerle dolu olduğunu ve sebepleri gidermek için geldiğini ifade eder.

-Yüzlerce uçan kuşların taşları, filleri delik, deşik eder. Kesilmiş ineğin kuyruğunu, ölen adama vur da der, kefenin içinde hemencecik diriliversin.

Böylece Kur'an ta baştan sona dek, tümünden sebepleri giderir vesselam.

²⁷⁸ Mustafa İslamoğlu, *Yahudileşme Temayülü*, İstanbul 1995, s.191.

²⁷⁹ M.İslamoğlu, *ag.e.*, s.331.

²⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevi I*, s.320.

Fakat bunları anlamak, işleri uzatıp duran aklın harcı değildir, kulluk et de sana açılan²⁸¹.

Mevlânâ tevil konusunda peygamber Efendimizin bir hadisini zikrederek açıklamaya devam eder:

-Selam ona; Mustafa, "Kur'anın dış yüzü var: iç yüzü var, iç yüzünün de yedinci iç yüzü kadar iç yüzü var." Dedi; bunun tefsiri

Kuranın harfleri, bil ki görünür; fakat bu görünen harflerin, onlardan çıkan manaların altında pek kahredici, pek güçlü bir de iç manası var.

Onun altında bir iç mânâ daha, ondan sonra bir üçüncü iç mânâ var ki orda bütün akıllar yiter gider.

Kur'an'ın dördüncü iç manasının, eşi, örneği olmayan Tanrıdan başkası bilemez.

Ey oğul, sen Kuran'ın görünen, bilinen dış yüzüne bakma. Şeytan da Adem'i; ancak toprak görür²⁸².

Mevlânâ tevil konusunda, Kuranın yine Kuranla tefsir edilmesi konusuna değinir:

-A pek yüzlü, kendine gel, Tanrı sözünü, Tanrı sözüyle tefsir et, saçma sapan söyleme

O düğümü o bağladı, gene o çözer, mühreyi atan kapar²⁸³.

Bu konu. Beşinci ciltte şöyle geçer:

²⁸¹ Mevlânâ, Mesnevi I, s.251-252.

²⁸² Mevlânâ, Mesnevi I, s.643.

²⁸³ Mevlânâ, Mesnevi III, s.222.

-Kuran'ın anlamını ancak Kur'andan sor hevâ ve hevesine uymayı, ateşe vurup yanmış kişiden öğren

O kişi Kur'anın karşısında kurban olmuştur, alçalmıştır, onun canın Kuranın ta kendisi kesilmiştir.

Güle tamamiyle kendisini feda etmiş yağı ister gülyacı diye kokla, ister gül diye²⁸⁴

Mevlânânın son olarak vereceğimiz görüşü, yine Vahdet-i Vucud inancı çerçevesinde gelişen insanın aşka ve vahdet derecesine ulaşması halinde vasıtasız bilgi elde edeceği görüşüdür. Mevlâna, birinci ciltte Ruh ülkesi ressamlarıyla, Çinli Ressamların yarışını anlatır. Bir taraf çok uğraşır güzel bir resim yapar, diğer taraf büyük aynalar koyar ve aynaları parlattır ve kapı açılınca uğraşan tarafında aksi karşı tarafa vurur. Bu örneği Mevlânâ, görür evini temizleyerek arı duru bir hale getirenin Tanrı aynası kesileceği ve vasıtasız bilgi alacağı şeklinde yorumlar²⁸⁵.

Ayrıca gönül ehlinin bilgilerinin üstün olduğunu da şöyle belirtir:

-Gönüle vuran bilgi adama yardım eder, dost olur. Fakat bedene vuran bilgi yük kesilir. Tanrı, kitapları yüklenmiştir, dedi; On'dan olmayan bilgi yük olur adama²⁸⁶.

Demir gibi, demirlikten çık renksiz bir hale gel; riyozotlarla passız bir ayna kesil.

Kendini kendi huylarından arıt da aparı özünü gör.

O vakit, kitapsız, müzâkereci olmadan, hocaya başvurmadan, peygamberlerin bilgilerini gönlünde görürsün²⁸⁷.

²⁸⁴ Mevlânâ, Mesnevi III, s.274.

²⁸⁵ Mevlânâ, Mesnevi III, s.488 vd.

²⁸⁶ Mevlânâ, Mesnevi VI, s.350.

Mevlânâ, Kuran-ı Kerim'in ancak kalp gözü açık olan kişiler tefsir edebilir. Kendi nefesine uyan, basireti bağlı kişilerin yapmış olduğu tevilin basireti bağlı kişilerin yapmış olduğu tevilin ancak kendilerini bağladığını ifade eder²⁸⁸. İlimsiz ve bilgisiz olarak yapılan tefsirin yanlış ve eksik olduğunu ifade eder.

Mevlânâ Kuran-ı Kerimdeki bazı ayetleri tefsir ederken veya Peygamberlerle ilgili rivayetleri aktarırken, İsrailiyattan yararlanmaktadır. Kuran-ı Kerim de çok fazla teferruata girilmeyen konularda Kitab-ı Mukaddesten yararlanır. Hz. Süleyman ve Rüzgarın esmesi konusundaki hikâye konumuza sadece bir örnektir²⁸⁹.

Mevlânâ, kitap inancı konusunda da Vahdeti vücud inancı içerisinde kalır. Önemli olan çok şey bilmek değildir der. Samimiyet ve nefsanî arzulardan uzaklaşmakla gerçek bilgi olan ilahî vahye ulaşılabileceği ve artık yakın derecesine ulaşıncaya her türlü kayıttan kurtulacağını ifade eder.

Mevlânâ Kuran'ın çok fazla anlamının olduğu, tevil edilmesi konusunda Yahudi Filon ve İsmailî doktrinlere yaklaşmaktadır. Ancak tevil ve tefsir konusunda samimiyetin esas alınması gerektiğini söylemektedir.

Kuranın tevil edilmesi konusu İbn-i Arabide had safhaya ulaşmıştır. Kuranın sembolik tefsirlerle tevil edilmesi onun en önemli ilkelerinden birisidir. Ona göre her zahir bir batın'a işaret eder. Tevil veya manevî tefsir uygulaması zahirden batına, dış gerçeklikten iç gerçekliğe gitmek demektir. İbn-i Arabide ve pek çok Sufî de Sembolizm hayati önem taşımaktadır²⁹⁰.

²⁸⁷ Mevlânâ, Mesnevi V, s.478.

²⁸⁸ Mevlânâ, Mesnevi I, s.567.

²⁸⁹ Mevlânâ, Mesnevi I, s.565.

²⁹⁰ Mevlânâ, Mesnevi I, s.566.

D) AHİRETİ İNANCI :

Mevlânânın ahiret konusundaki görüşleri ilahi aşk çerçevesinde gelişir. Allah aşkıyla yanan birisi için bu dünya zindanıdır. Ölüm ve ahiret ise kavuşma gecesi, Onun tabiriyle Şeb-i aruzudur. Daha birinci cildin başında Ney'in diliyle ayrılığı çok içli bir şekilde anlatır. O'nun kamışlıktan ayarılışını, insanın özünden ayrılmaya benzetir.

Mevlânâ, dünyayı Müslümanın zindanı olarak niteler ölüm konusundaki görüşlerinde işlenen en önemli temelardan birisi bu hadistir.

- Bu dünya zindandır, biz de dünyadaki mahpuslarız. der zindını da kurtar kendini Nedir dünya ?
- Tanrıdan gafil olmak; kumaş, para, ölçü, tartı; kadın dünya değildir²⁹¹

Yine başka bir yerde Mevlânâ bu hadisi şöyle açıklar;

- A akıllı fikirli er, sevgiliyi perdesiz görmek istiyorsan, ölümü seç yırt o perdeyi

Ama bu ölüm, o ölüm değil ki ötesinde mezara gidesin; sen değiştiren, ışığa götüren ölüm²⁹².

- Hey gidi hey Bu neden bilinir? Ölüp dirilmeden Sen ölmeden sonraki dirilmeyi ara, öldükten sonra dirilmenin sözünü az et.

Öldükten sonra dirilmenin şartı, önce ölmektir. Çünkü dirilmek, ölümden sonra gelir²⁹³.

²⁹¹ Mevlânâ, Mesnevi I s. 242

²⁹² Mevlânâ, Mesnevi. VI, s. 129

²⁹³ Mevlâna Mesnevi VI, s. 139

- Kendine gel de diriysen ölü görme beni; kulsan padişahın avucunda olduğumu gör.

İsa ululuk etti de ölüyü diriltti; bense İsa'yı yaratanın avucundayım.

Tanrının avucunda oldukça nasıl olur da ölü kalırım ben? Bunu insanın eline layık görme²⁹⁴.

Daha öncede geçtiği gibi h.z. Muhammed h.z. Alinin ölümünü haber vermişti. H.z. Ali katilini gördükçe seviniyor ve şöyle diyordu:

- Ali dedi ki: Gece – Gündüz, düşmanımı gözümle görüyorum da, gece gündüz, ona karşı hiçbir öfke duymuyorum.

Çünkü ölümüm, kudret helvası gibi hoş geliyor bana ölümüm, dirilmemle el ele vermiş.

Ölümsüzlük ölümü helladır bize; azıksızlık azığı azıktır bize

Görünüşü ölümdür, iç yüzüye yaşayış Görünüşte sonu gelmez, güdüktür; gizli alemdeyse sürer gider²⁹⁵.

Mevlânânın dünya görüşü ölüme çok sıcak ve sempatik bakmayı sağlar

- Ecel onlara şeker gibi gelirken, gözleri devlete bahta karşı sarhoş mu olur?

Bedenin ölmesi, onlara acı gelmez; çünkü onlar kuyudan zındandan çıkıyorlar çayırılığa çimenliğe gidiyorlar.

²⁹⁴ Mevlanâ, Mesnevi V, s. 156

²⁹⁵ Mevlânâ, Mesnevi I, s. 649

İnsanı ezen bozan zindandan kurtuluyorlar hiçbir kimse yok olan,kendisinin olmayan bir şeyin elden çıkmasına ağlamaz²⁹⁶.

Allah, ahiret gününü insanları yaptıklarının karşılığını görmek için yaratmıştır. Eğer ahirette hesap vermek olmasaydı. Adeletsizlik olurdu. İyi olan da kötü olan da aynı karşılığı görecekse iyi olmanın hiçbir anlamı olmazdı. Her insan kafasına göre hareket ederdi. Mevlânâ bunu dile getirdikten sonra adaletin her şeyi yerli yerine koymak olduğunu yani herkese hakkettiğini vermek olduğunu söylemektedir.

Ayrıca dünya'yı çocukların oynadıkları oyuna benzeterek sadece vakit geçirildiğini, kar elde edilmediğini söyler²⁹⁷

Mevlânâ, h.z. Muhammed'in "Dünya leştir, onu isteyenlerde köpeklerdir" mealindeki hidisini tefsir ederek dünyanın manen ölü olduğunu bunun içinde diri olan insanların ölü dünya da eğlenmeleri gerektiğini söyler. Bu şekilde olan dünya'ya bağlananları da bilgisizlik çocuklara benzetir²⁹⁸.

Mevlâna Cehennem ve Cennet hakkında da çeşitli açıklamalarda bulunur. Cehennemi nefse benzetir. Cehenneme doydunuz mu denilince daha doymadım cevabını vermesi, nefse ve nefsanî arzulara benzetiliri. Cehennemi sadece Tanrı yatıştırabileceği gibi insan nefsinde de ancak Allah aşkı ve sevgisi yatıştırabilir der²⁹⁹.

Peygamberimizin, "cehennem çabuk geç der Mü'mine , ışığın ateşimi söndürecek" diye bir hadisinin olduğu söylenir ve tefsir edilir³⁰⁰.

²⁹⁶ Mevlâna, Mesnevi V, s. 287

²⁹⁷ Mevlâna, Mesnevi III. s. 370

²⁹⁸ Mevlânâ, Mesnevi V, s. 545

²⁹⁹ Mevlânâ, Mesnevi .I, s. 279

³⁰⁰ Mevlânâ, Mesnevi VI s. 197

Mevlânâ, dördüncü ciltte Cennet ve Cehennem nerededir? Diye soranları Tanrı kudretini hakkıyla bilmemekle suçlamaktadır. Allah'ın her istediği yerde cennet veya cehenme oluşturabileceğini, buna gücünün yettiğini açıklar³⁰¹.

Mevlânâ dünya'yı uykuya da benzetir insanların öldüğü zaman uyanacaklarını söyler³⁰².

Mevlânâ ölüm konusunda da batını anlamlar yüklemeyi sürdürür. Şöyle ki,

- Tövbesiz ömür, tümünden can çekişmedir, Gelip çatan, adamı yaşayan ölümse; Tanrıdan habersiz olmaktır.

Ömür de Tanrıya hoştur, ölüm de; Tanrıya kavuşmadıktan sonra Ab-ı hayat bile ateştir³⁰³.

Eflatun ve Sokratın ölüm konusundaki fikirleri Mevlânâ ile paralellik göstermektedir. Özellikle Eflatun ölüm konusunda olumlu bir tavır içerisindedir ve hayatın bir mahkumiyet, bir hapisane olduğunu ifade etmektedir. Ölüm bu hapisaneden kurtuluş, adeta kaçıştır³⁰⁴.

Mevlânâ'nın tabi ve iradi ölüm diye ikiye ayırdığı ölüm anlayışı İbni Sinanın sınıflamasına dayanır.

Ona göre iradi ölüm yani insanın kendi isetğine bağlı olan ölüm, her türlü Şehveti terkederek, bunlardan uzaklaşmaktır. İbni Sina, ölümün, insanın Allah'tan gelip Allah'a dönmesi olduğunu söyleyerek ölümden korkanların kendilerinden korktuklarını ifade eder³⁰⁵.

³⁰¹ Mevlânâ, Mesnavi IV s. 394

³⁰² Mevlânâ IV, s..508.

³⁰³ Mevlânâ, Mesnevi V s. 139

³⁰⁴ Faruk, Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul 2000, s. 43

³⁰⁵ F. Karaca, a.g.e., s. 63

Mevlânâ ile Gazali ölümün uyanıklık, Ahiretin ise gerçek heyet, bu dünyanın uyku durumu olduğu konusunda aynı fikirlerin paylaşırlar³⁰⁶.

Mevlânâ her an kıyametin koptuğuna inanmaktadır. Bu konuda Muhyuddin Arabinin görüşünü paylaşır . İbnri Arabi, her an gayb aleminden şehadet alemine bu alemde de gayb alemine bir gidişin olduğunu söylemektedir³⁰⁷.

Mevlânâ Celaleddinin ölüm konusundaki fikirlerin den birisi de dünyada yok olma fikridir. İnsanın veya kainatın yok olmadığı sürece acı çekeceğini söyler. Bu inancı Vahdet-i Vucud inancının bir devamıdır. İkilik kalkıp birlik olmadıkça acıların da devam edeceğini belirtir. Bu inanç Hint kökenli dinlerde de mevcuttur. Acı çekmek, ikilik sebebiyledir. Yoga yoluyla kurtuluşa ulaşmak gerekir³⁰⁸. Genel olarak bütün mutsavvıflarda görülen fena doktrinin kurucusu Cüneyd Bağdadidir. O fena'yı Allah'ın insanı kendisinde yaşatması için onda öldürdüğünü iddia eder³⁰⁹.

Mevlânâ, ölüm konusunda da Tasavvufi inançların bir özetini vermiştir. Aşk, Tanrı ile bir olma, insani sıfatlardan sıyrılma, şehevi arzuları ve dünyevi istekleri terk etme şeklinde batini anlamlar yükleri, ölüme. Dünya hayatının acı ve ayarlıklarla dolu olduğu ifade edilir. Allah'tan ayrılan ruhun tekrar ona dönmesi, ölümlerle dirilmek olarak ifade edilir. kısacası Hümanist bir anlayış sergilenir.

E) MELEK İNANCI :

Mevlânânın Melekler konusundaki ilk görüşü insanın aklını kullandığı taktirde meleklerin üzerine çıkacağı görüşüdür.

³⁰⁶ F. Karaca, a.g.e., s. 65

³⁰⁷ Ahmet Avni Konuk, *Fusus'u Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), İstanbul, s. 77

³⁰⁸ Mircac Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, (Çev. Ümit Altuğ)

³⁰⁹ Henri Serouya, *Mistizm, Gizemcilik Tasavvuf*, (Çev. Nihal önal,) İstanbul. 1967. S. 128

- Topraktan yaratılmış Adem'e Tanrı, bilgi öğretti de ta yedinci kat göğedek her yanı o bilgiyle ışıttı Hakta şüpheye düşen kişinin körlüğüne rağmen meleklerin adlarını da kırdı sanlarını da³¹⁰.

- Melekler onda Tanrı ışığının parladığını gördüler de secdeye kapandılar, onu ağırladılar³¹¹.

- Adem nefsinin tadına bir adım attı. Cennetin baş köşesinden ayrılış buyunduruğu boynuna geçiverdi.

Melek, şeytandan kaçır gibi ondan kaçtı, bir lokma ekmek için ne kadar göz yaş dökü. Ondan meydana gelen suç; bir kıl kadardı ama o bir kıl iki gözünde bitmişti.

Adem önüne ön olmayanın ışığının gözüydü, gözde biten kıl, insana pek büyük bir dağ kesilir³¹²

Mevlânâ insanın yücelmesinin, meleklerin üzerine çıkmasının yolunu da açıklar :

- İnsan, Tanrı'dan ışıklanırsa, Tanrı Onu seçer de Melekler secde ederler ona

Canı, melek gibi azgınlıktan, şüpheden kurtulan kişiye de secde ederler³¹³.

Mevlânâ; dördüncü ciltte , "İnsanın akli şehvetine üstün gelirse meleklerden üstün olur, Şehveti aklından üstün olursa hayvanlardan daha aşağıdır" hadisini tefsir eder³¹⁴.

³¹⁰ Mevlânâ, Mesnevi .I, s. 245

³¹¹ Mevlânâ, Mesnevi .I, s. 267

³¹² Mevlânâ, Mesnevii, s. 18

³¹³ Mevlânâ, Mesnev II, s. 205

³¹⁴ Mevlânâ, Mesnev V, s. 222

Mevlânâ melekleri akla benzetir. Akılla mukayese eder.

- İlk can Allah kapısına varmaya, Tanrı eşiğine ulaşmaya mazhar oldu; canın canıysa Allah'a mazhar oldu.

Melekler tümünden akıllıdırlar, candırlar; öylesine bir yeni can geldiği melekler, o canın bedeniydiler ancak³¹⁵

- Akıl melek gibi her sabah, levh-i Mahfuzdan dersini alır.

Yokluğa, elsiz parmaksız yazılmış yazıları görür. Öylesine yazılar ki kara sevdalılar bile o kara yazıları görünce şaşırır kalır³¹⁶.

- Melek ve akıl bir mayadandır, fakat bir hikmet yüzünden iki oldular

Melek kuş gibi kanatlandı, akılsa kanattan da geçti, yüceldikçe yüceldi; ışıklandıkça ışıklandı.

Sözün kısası her ikisi de birbirine yardımcı oldular. O iki güzel yüzlü birbirine arka oldular.

Melek de Hakk'ı bulmuştur, akıl da; her ikisi ve Adem'e yardımcı olmuştur, Adem'e secde kılmıştır. Nefisle Şeytansa., tâ evvelden bir olduğundan Adem'e düşman olmuş, hased etmiştir³¹⁷.

- Akıl Cibril gibidir, Ahmed der, bir adım daha atarsan yakar yandırır bu adım beni

³¹⁵ Mevlânâ, Mesnevi VI, s. 25

³¹⁶ Mevlânâ, Mesnevi V, s. 58

³¹⁷ Mevlânâ, Mesnevi III, s. 388-389

Artık beni bırak, bundan böyle sen yürü ileriye, a can padişahı, beni sınıırım burasıydı³¹⁸. Mevlânâ Melek ve Şeytanın farkını da belirtir. Melek iyiliğe, şeytan kötülüğe sevk eder. Bu yüzden namazda onlara selam veririz der³¹⁹.

- Parça buçuk akıl, aşkı inkâr eder; gizli şeyleri bilir görünür ama böyledir bu

Anlayışlıdır, bilgindir ama yok olmamıştır; melek bile yok olmadıkça şeytandır³²⁰

Mevlânâ meleklerin günahsızlığına da vurgu ayaparak insanların da böyle olmaya çabalamalarını istemektedir. O sarhoşluk, bu sarhoşluğu giderir, Melek nerden Şehvete kapılacak³²¹

Mevlânânın Melekler konusundaki gördüğü halk inancının dışındadır. Melekle-akıl kıyaslaması yapmaktadır. Ayrıca, Karn-ı Kerim'in, İnsanın yaratılışı esnasında Meleklerin itirazlarını anlatan ayetleri kullanan Mevlânâ aslında meleklerin tamamen emre itaat etme, iradesiz varlıklar olarak görülmemesini istemişlerdir. Yaygın kanaatin aksine Melekler, iradelerini günah işlememe halife olmama yönünde kullanmışlardır. Melekler, Şeytandan önce kıyas yapan akıl yürüten varlıklardır³²².

İslam felsefesinde yaratılış sudur nazariyesiyle ifade edilir. Akl-ı evvelden sudur eden canlılar derece derece farklılaşır gök akılları melekleri sömbole eder. İbni sina felsefesinde bu konu geniş bir şekilde yer alır³²³.

³¹⁸ Mevlânâ, Mesnevi I, s. 250

³¹⁹ Mevlâna, Mesnevi V, s. 465

³²⁰ Mevlânâ, Mesnevi I, s. 383

³²¹ Mevlânâ, Mesnevi. III.s. 88

³²² M. Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı*, İstanbul 1998, s. 99

³²³ Ali Durusoy, *İbni Sina Felsefesinde İnsan ve Aklın Yeri*, İstanbul. 1993, s. 77.

Mevlânânın insanı Meleklerin üzerine çıkaran görüşünü İbn Arabi de paylaşmaktadır. O'na göre insan ilahi isimlerin mazharı olduğu için bütün alemin hakikatlerini üzerinde taşır³²⁴.

Mevlânânın bu görüşünün ana kaynağı peygamberimizin hadisi olmakla birlikte bütün dinlerde bu tür inançlar mevcuttur. Özellikle mistik karakterli dinlerde bu inanç daha yaygın bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Örneğin Yahudi Kabbalasında yapılan özel dua ayinleri sırasında hayvani ruh yok olur veya boyun eğdirilerek kontrol altına alınır³²⁵.

Mevlânânın Melek inancı çerçevesinde geliştirmiş olduğu görüş insanın mahiyet olarak Melekten üstün olduğu görüşüdür. Bu görüş de yine Vahdet-i Vucud inancına bağlı olarak gelişir. Melek – akıl benzetmesinden dolayı aklın ve meleğin belli bir sınıra kadar varlığı idrak edebilecektir. Onun ötesine geçemez. Miraç gecesinde Cebrailin, Allah'ın koymuş olduğu sınırın ötesine geçememesi gibi İnsan aklı da bu şekilde sadece belli bir noktaya kadar anlayışı ve kavrayışa sahip olabilir. bütün bunların dışında insanın kalbine ait olan bilgi, anlayış ve kavrayış seviyesinin sınırı yoktur. Allah ile aynı özü paylaşan ruh, aşkla onunla bir olunca sonsuzluğa erişir.

Mevlânânın, kısaca değinmiş olduğumuz Melek inancı konusundaki düşünceleri, devrinin felsefi, dini inançlarıyla paralellik gösterir. Kuran ve hadis çerçevesinde geliştirdiği görüşlerinde İbni Sina, İbni Arabi gibi şahısların da fikirlerinin etkisi de görülmektedir. Ancak genel olarak Melek konusundaki fikirleri, İslamın geleneksel yapısıyla paralellik göstermektedir. Ancak çevresinde var olan bu tür inançlardan da az da olsa etkilenmiştir. Çünkü o dönem felsefesinin en önemli meselelerinden birisi de Melekler ilmiydi. Ancak Mevlânâ

³²⁴ Muhyuddin İbnu'l Arabi, *El futuhat el Mekkiyye*, (Çev. Nihat Keklik), Ankara. 1990, s.434

³²⁵ Perle Esptein, *Kabbala Musevi Mistiklerin Yolu*, (Çev. Nusret Karayazgan, Şiyma Barkın), İstanbul 1993, s. 202

bu tür tartışmalara pek fazla girmemektedir. Sadece Melek akıl meselesi, meleklerin akıl yürütmesi ve itirazı gibi çok az bir şekilde felsefi konulara değinilmiştir.

F) İNSAN SEVGİSİ ve HOŞGÖRÜ ANLAYIŞI

Mevlânâ'nın insan sevgisi ve hoşgörü anlayışı inanç felsefesinin temelini oluşturmaktadır. "Ne olursan ol yine gel" sözü bu hususa örnektir. Mevlânâ her konuda olduğu gibi insan konusunda Vahdet-i Vucud felsefesi etrafında fikirlerini geliştirmektedir. Mevlânâ, Melek inancında da belirttiğimiz gibi insanı iki şekilde düşünmektedir. Birincisi aklın ışığında tanınan insandır. Bu insan, zavallı, düşük, hırs ve arzularının esiri olan adeta hayvani ruhun hakim olduğu bir varlıktır. Aşk ışığıyla aydınlanan, onunla açıklanan insan ise her şeydir, kainatın kalbidir, varlık en kamil şekliyle onda gizlenmiştir yani makrokozmozdur. Evrenin yaratılış sebebi odur³²⁶.

Mevlânâ insan konusundaki felsefesini insanın yaratılışı, üstün vasıflar verilmiş ve Allah tarafından "ben sizin Rabbiniz değilmiyim" sorusuna "evet" demeleriyle verdikleri söz üzerinde yoğunlaşır. Mevlânâ ve bütün tasavvuf ehlinin, "Elest bezmi"³²⁷ olarak formüle ettikleri bu durum, insanın bütün hayatı boyunca etkili olması gereken bir unsur olarak görülmelidir.

İnsanın bütün yaratıklardan üstün olduğu görüşü Mesnevi de şöyle geçer:

- Denizlerdeki yaratıklar, dağdaki, ovadaki yaratıklar, bu hüner yüzünden insana karşı çaresiz bir hale düşmüşlerdir.

³²⁶ Agah Oktay Güner, "H.z. Mevlânâ ve İnsan Sancısı" 2. Milli Mevlânâ Kongresi Konya 1988, s. 19

³²⁷ A.M. Schimmel, Ben Rüzgarım Sen Ateş, s. 102

İnsanlardan kaplan da, arslan da fare gibi korkar Timsah da onun yüzünden çoşmuş köpürmüştür, deniz de; ikisinin de ödü patlamıştır ondan³²⁸.

Mevlânâ peygamber Efendimizin, “İnanlar birbirinin aynasıdır” hadisini ele alarak insan sevgisi, hoşgörü prensiplerinin üzerinde durmaktadır³²⁹.

Mevlânâ insan konusunda da Vahdet-i Vucud anlayışı içerisinde yorumlar yapmaktadır demiştir. Bu konu Mesnevide şöyle geçer:

- Varlığın aynası nedir? Yokluk ahmak değilsen yokluğu seç

Varlık yoklukta görünebilir; mal mülk sahibi olanlar yoksula cömertlikte bulunabilirler

Ekmeğin aparı aynası yoksulluktur, kav da çakmağın aynası

Bir yerde yoksuluk, noksan var mı? orası bütün sanatların hürerinin aynasıdır³³⁰.

Mevlânâ'ya göre insan görünüşte küçük olan, aslında büyüktür. Bunu şöyle açıklar:

- Demek ki sen görünüşte, küçük alemsin fakat gerçekte büyük alemsin sen

-

Görünüşte o dal, meyvenin temelidir fakat iç yüzde dal, meyva için var olmuştur³³¹.

³²⁸ Mevlânâ, Mesnevi I, s. 247

³²⁹ Mevlânâ, Mesnevi I, s. 274

³³⁰ Mevlânâ, Mesnevi I, s. 535

³³¹ Mevlânâ, Mesnevi IV. s.85

Mevlânânın insanların dış görünüşe mala, mülke aldanmamalarını söyler. Bunların hepsinin geçici olduğunu asıl önemli olanın bilgi olduğunu vurgular; h.z. Yusuf'tan bahsederken şunları belirtir:

- Hak On'a güzellik mülkünü vermiş, üstelik de ders vermeden meşk ettirmeden düş yorma mülkünü bağışlamıştı.

Güzellik mülkü O'un zindana çekti; bilgi mülküyse Zuhâl yıldızının bulunduğu yere ağdırdı³³².

Mevlânâ'ya göre mutlak kötü yoktur. Bu nedenle her insana hoşgörülle bakmak gerekir.

- Demek ki dünyada mutlak kötü yok: bunu da bil ki kötü de nisbidir, kötülükle de nisbi.

Dünyada hiçbir zehir, hiçbir şeker yoktur ki birine ayak, öbürüne ayak bağı olmasın.

Yılan zehiri, yılanı hayattır; fakat insana nisbetle ölümdür.

Su mahkumuna deniz, bağ bahçedir, sanki, kara mahkumunaysa ölümdür, dalgalanmadır.

Zeyd birine göre şeytandır, başka birine göreyse Padişah³³³

Mevlânâ bir vaizin kötü insanlara dua edişini anlatarak hoşgörünün sebebini açıklar:

- Vaz eden biri vardı. Kürsüye çıktı mı, yol kesenlere dua ederdi.

³³² Mevlânâ, Mesnevi VI, s. 466

³³³ Mevlânâ, Mesnevi IV, s. 18

Yarabbi derdi, kötülere, bozgunculara, azgınlara sen acı Hayır yapanlarla alay edenlerin hepsine, bütün kâfir gönüllere, kiliselerde, manastırlarda bulunanlara sen merhamet et.

Temiz kişilere dua etmezdi, pis kişilerden başkasına hayır duada bulunmazdı.

O'na, böyle bir adet yok dediler, sapıklığa sapanlara hayır duada bulunmak cömertlik sayılmaz. Dedi ki: ben iyiliği bunlardan gördüm; bunlardan öğrendim; bu yüzden de duada onları seçiyorum O kadar pis işler işlediler, o kadar zulmettiler cefada bulundular ki, sonunda beni şerden aldılar da hayır işlere koydular³³⁴.

Mevlânâ, “Sen olmasaydın alemi yaratmazdım” hadisinin mealini sıkça kullanır. İnsan anlayışında da, yaratılışın tek gayesi olarak insanı görür. O'na göre Kemâle ermiş insan, hangi cins veya sınıftan olursa olsun saygı ve sevgiye layıktır. İnsanı yaratılışın başı ve sonu sayarak dinlerin üstüne çıkmıştır³³⁵. Hristiyanlara, sarhoşlara, herkesin tiksindiği cüzzamlılara sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmış onları kesinlikle icitmemiş, incitenleri ve horlayanları da uyarmıştır³³⁶. Mevlânânın dinlerin ve insanların birliği konusundaki görüşlerini daha önceki bölümeğimizde anlatmıştır. Muhyiddin Arabi ve Mevlânâ aşkla açıkladıkları dünyada dinlerin özünün aynı olduğu, kapuktan yani görünenlerden sıyrılıp asla ulaşmak olduğunu söyleyen ve bunu sistemleştiren en önemli mutasavvıflardandırlar.

³³⁴ Mevlânâ ,Mesnevi IV, s. 22

³³⁵ Semih Sergen, “Mevlânânın İnsana Bakışı”, 2. Milli Mevlânâ Kongresi , Konya 1988 ,

s. 108

³³⁶ S. Sergen, a.g.m. , s. 110

Mevlânâ'ya göre insanın en büyük rehberi, metafizik sevgidir. İnsan neyi ve kimi severse sevsin bu sevgi onun gerçek varlığıdır ve asıl kaynağı Tanrıdır. İnsan sevgi sebebiyle hırstan, kibirden, varlık ve benlikten kurtulma imkanına sahip olabilmektedir³³⁷. Mevlânânın sevgi konusundaki görüşlerinde yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve dini yapısında çok büyük etkisi vardır. 13. Yüzyılda Moğol istilası, Şii –Batini etkiler, yolsuzluklar had safhaya ulaşmıştı³³⁸. Anadoluya dünyanın her yerinden özellikle de Orta Asya dolaylarından gelen farklı kültür ve inanç sahiplerini bir arada tutmak dostluk ve kerdeşlik bağlarını geliştirmek gerekiyordu. Bu amacın manevi mimarlarından birisi de Mevlânâ olmuş, onun fikirleri insanları çok etkilemiştir.

Mevlânânın aşk ve sevgi anlayışıyla yoğurduğu insan anlayışı Ku'ran ve hadis kaynaklıdır. İdeal insan olma ve bu yolun aktarılmasında, Türk, İslam filozoflarının akıl, ruh ve nefis görüşlerini kullanmaktadır. Muhyiddin Arabi ve Sadrettin Konevinin ideal insan fikirleri, Mevlânânın aşk ve sevgiyi ekleyerek kullandığı fikirlerdir³³⁹.

Mevlânânın insan sevgisi ve hoşgörü konusunu sınırlandırmak mümkün değildir. Mesnevi tamamen bu konu üzerinde yazılmıştır. Bu eserde Mevlânâ insanlığın, mahiyetini, dünyadaki amacını, öldükten sonra Nereye gideceğini açıklar³⁴⁰. Tamamen sevgi ve Hoşgörü esasları çerçevesinde insanlığı dostluk, kerdeşlik ve barışa sürükler. Devrinin, siyasal, ekonomik ve dini yönden farklı olan toplumlarında kaynaşmayı ve dayanışmayı öğütler. Mevlânâ'nın tüm insanlarca bu kadar çok sevilmesinin en önemli sebebi bu görüşlerdir.

³³⁷ İbrahim Düzen, "Mevlânâ'nın Tasavvufi Görüşüne Göre İnsan" 5. Milli Mevlânâ Kongresi Konya 1991, s. 32

³³⁸ Nezihe Araz, Mevlânâ'da Her Şey İnsan İçin", 5. Milli Mevlana Kogresi, Konya 1991., s. 44

³³⁹ İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, İstanbul. 1998 s. 49

³⁴⁰ A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, Ankara 2000, s. 70

G) İBADET ANLAYIŞI:

Mevlânâ ibadet konusunda samimiyetin asıl olması gerektiğini söylemektedir. Allah aşkıyla ve gösterişten uzak bir şekilde ibadetlerin yapılmasını istemektedir. Bu konuyla ilgili beyitlerden bazıları şöyledir:

-Münafık, Tanrı buyruğuna uyanlarla beraber namaza durur; fakat gösteriş içindir bu yalvarmak için değil inananlar namazda da, oruçta da, Hacda da, zekatta da iki yüzlülükle tutulup kalmadılar inananlar sonunda kazanırlar, iki yüzlüyse sonunda mal olur gider³⁴¹.

Mevlânâ namaz veya diğer ibadetlerde samimiyet ve mânâ'nın yanında şeklinde önemli olduğunu şöyle vurgular:

-Mânâyı anlatmak yeterli olsaydı dünya halkı, işten güçten kalırdı, düzen bozulurdu. Sevgi, yalnız düşünce, tamamiyle mânâ olsaydı namazının, orucunun şekilleri de yok olur giderdi. Dostların birbirine sundukları armağanlar bile Dostluğu belirten şeylerdir. Bu armağanlar gizli olan, görünmeyen şeyler ortaya çıksın diye sunulur³⁴².

Mevlânâ namaz konusunda asıl olanın samimiyet ve Riyadan uzak oluş, olması gerektiğini vurgular

-Nice kişiler vardır ki ibadet ederek yol azıtmışlardır; ibadetleriyle Tanrı razılığına ulaşmaya sevap elde etmeye gönülvermişlerdir.

Peygamber gösteriş yapan birine, tekrar nama kıl a genç; çünkü sen namaz kılmadın dedi.

³⁴¹ Hüseyin Güllüce, Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevi. s.116

³⁴² H.Güllüce, a.g.e., s.117.

İşte bu korkulara bir çare bulmak içindir ki her namazda: “Bizi doğru yola ilet” denegelmiştir³⁴³.

Mevlâna bu konuya Cevher-Araz konusu içinde açıklar.

-Bostan ekmek arazdır; ekilen bitti ne biçildi mi; Aynayı cilalamak da arazdır a efendim, fakat bu arazdan cevher arınır³⁴⁴.

Mevlâna namazın çok önemli olduğunu, her türlü sıkıntıda namaza başvurulması gerektiğini Hz. Davud’un ağzından şöyle açıklar:

-Halvet yerime gideyim, namaza durayım da bu halleri sırları bilene sorayım

Namazda rabbime yönelirim; gözüm namazda ışıklanır; bu huyumdur benim³⁴⁵.

Mevlâna üçüncü ciltte dünyanın yaratılış amacının ibadet ve kulluk olduğunu söyleyerek ibadetin önemine değinir.

Mevlânâ, Hz. Süleymanın hikâyesini anlatırken namaz ve Sema etmeyi beraber zikretmektedir. Mevlana için Semasında büyük bir önemi vardır.

-Süleyman her sabah mescide gider, kulları doğru yola götürmek için

Kimi sözle kimi nağmeyle, kimi de işle yâni rukû ederek, namaz kılarak öğüt verirdi³⁴⁶.

Mevlânâ ibadetlerin özünün anlaşılmasını ister

³⁴³ S.H.Nasr, Üç Müslüman Bilge.

³⁴⁴ Mevlânâ, Mesnevi I, s.107.

³⁴⁵ Mevlânâ, Mesnevi I, s.459.

³⁴⁶ Mevlânâ, Mesnevi I, s.559.

-Namaz da, oruç da bütün görünen kulluklar da içteki nura kulluk eder.

Şu zekat vermek, armağan sunmak, hasetten vaz geçmek de içteki gizli şeylere tanıklık eder.

Oruç der ki; Bu kişi helâlden bile çekindi, harama nasıl el atar?

Zekat der ki; o kendi malından ayırdı da yoksula verdi; din ehlinin malını nasıl çalar.

Ama bunları gösteriş için, insanları aldatmak için yaparsa o iki tanığın tanıklığı, Tanrının adalet mahkemesince kabul edilmez³⁴⁷.

Namaz ibadetini aşk prensibiyle açıklayan Mevlânâ aşıkların her an namazda olduğunu belirtir.

-Yol gösteren kulluk, namaz beş vakittir. Aşıklar ise hep namazdadır.

Başlardaki o mahmurluk ne beş vakitte geçen ne beşyüz vakitte³⁴⁸.

Mevlânâ, ibadetlerin cemaatle yapılmasını söyleyerek, İslamiyette ruhbanlık yoktur hadisini açıklar:

-Kuş, hoca, dedi yapayalnız oturma; Ahmed'in dininde rahiplik yoktur.

O elçi ümmete yasak etti O'nu, a bu işlere girişen, sen bu bidati nasıl oldu da kabullendin? Cuma namazı kılmak, namazı Cemaatle kılıp halka iyi işleri buyurmak, kötülükten kaçınmak şarttır.

Sabredip kötü huyluların eziyetini çekmek, halka bulut gibi fayda vermek gerek³⁴⁹.

³⁴⁷ Mevlânâ, Mesnevi II, s.163.

³⁴⁸ Mevlânâ, Mesnevi III, s.263.

Mevlânâ başka bir şiirinde aynı hadisi şöyle tefsir etmektedir³⁵⁰:

-Kanadını yolma, gönlünü çek bu işten; çünkü bu savaş için, düşmanın bulunması şart.

Düşman olmayınca savaşmana imkan yoktur; Şehvetin yoksa, şehvetten çekinin buyruğuna uyman mümkün değil.

Muhtaçları doyuran buyrulmuştur. Şartsız bir buyruk ama, onu kazançlar elde edin de sonra muhtaçları doyurun diye oku³⁵¹.

Mevlânâ zekat ibadetine de büyük önem vermektedir. Zekat veren kişinin daha çok kazanacağını ifade eder³⁵²;

-Ekin ekenin ambarı boşalır ama bu işin iyiliği tarlada belli olur.

Fakat buğday ambarda kalırsa harcanır, bitlere kurtlara, farelere benzeyen olaylar onu tamamiyle temizler giderir³⁵³.

Mevlânâ Hac konusuna değinirken, şeklin önemsiz olduğunu, önemli olanın mânâ olduğunu bir kez daha vurgular.

-Sen de şekillerde kalırsan puta tapıyorsun demektir;

Herşeyin şeklini bırak manasına bak.

Hacca gideceksen bir hac yoldaşı ara, ister Hintli olsun, ister Türk,

ister Arap.

³⁴⁹ Mevlânâ, Mesnevi IV, s.73.

³⁵⁰ Mevlânâ, Mesnevi V, s.33.

³⁵¹ Mevlânâ, Mesnevi VI, s.410.

³⁵² Mevlânâ, Mesnevi VI, s.88.

³⁵³ Mevlânâ, Mesnevi V, s.104.

Şekline, rengine bakma, ne kuruyorsa ona bak, maksadına bak³⁵⁴

Rengi kara bile olsa seninle aynı maksadı taşıyorsa ak de on'a; senin rengindedir o³⁵⁵

Mevlânâ Beyazid'in bir hikâyesini anlatarak, hac konusunu Vahdet-i vücud anlayışı içinde farklı bir şekilde yorumlar

- Beyazid, o pirin huzurunda oturdu; halini hatırını sordu... O'nu hem yoksul buldu hem de çoluğu çocuğu çok

Şeyh, Beyazid dedi, neyereye gidiyorsun, gurbet varını yoğunu nereye çekeceksin?

Beyazid Hac çağı dedi; Kâbeye gidiyorum. Şeyh kendine gel dedi; Kâbe'ye gidiyorum. Şeyh kendine gel dedi, yol masrafı olarak yanında ne var?

Beyazid ikiyüz dirhem gümüş param var; işte şuracıkta, elbisemin ucuna sımsıkı bağlamışım dedi. Şeyh dedi ki, çevrem de yedi kere dön; bunuda hacdaki tavaf'tan daha iyi say.

A eli açık er, o dirhemleri dök önüme; bil ki Haccettin, muradına erdin.

Umre ettin, ölümsüz bir ömür buldun; arındın Safa'ya koştun.

Kabe onun lutuf evidir ama benim varlığım da Onun sır evidir.

O evi kuralı içine girmemiştir Tanrı; bu evyese her an diri olan Tanrıdan başka kimsecik girmemiştir.

³⁵⁴ Mevlânâ, Mesnevi I, s.408.

³⁵⁵ Mevlânâ, Mesnevi I, s. 485

Bana hizmet Tanrıya kulluk etmektir. O'nu övmektir. Sonmaki Tanrı benden ayrı.

O şeyhin yüzünden Beyazidin dereceleri arttı, Sondan da sona vardı³⁵⁶

Son olarak Mevlânânın düşünme ve teşekkür konusundaki beyitlerini verelim.

- Peygamber ne de güzel söyledi, Aklın bir zerresi oruçtan da yeğdir namazdan da cevherdir bu ikisiyse araz, bu ikisi onu tam olumuyla çünkü aklın farz olur³⁵⁷.

Mevlânâ ibadet konusunda zahiri anlamın yanında batini alana da önem verirdi. Örneğin Ramazan orucu ve üç aylarda oruç tutmasının yanında tasavvuf anlayışının genel kaidelerinden biri olan hasların hasının orucunun, Allah'tan başka her şeyi terk etmek olduğuna da inanırdı³⁵⁸. Namaz konusunda da aynı şey geçerlidir. Kendisine Allah'a yaklaşmak için namaz dan daha hayırlı bir yol var mıdır? Diye sorduklarında şöyle cevap vermiştir. “Yine namaz fakat namaz bu dış şeklinden ibaret değildir³⁵⁹. Ayrıca Mesnevinin üçüncü cildinde namaz kılariken ve kurban keserken besmele ile başlamayı da yorumlayan Mevlânâ namazı, nefsin Allah'a kurban edilmesi olarak açıklar³⁶⁰.

Mevlânânın hac konusundaki Tevil ve diğer ibadetleri konusundaki görüşleri daha önce açıkladığımız gibi geçer Tasavvufi – Batini – İsmaili Doktrinler çerçevesinde gelişir. Yalnız o çok aşırıya gitmez batini anlamın yanında zahini anlama da önem verir.

³⁵⁶ Mevlânâ, Mesnevi II, s. 334

³⁵⁷ Mevlâna, Mesnevi V, s. 80

³⁵⁸ Şefik Can, Mevlânâ, s. 121.

³⁵⁹ E.V. Meyerovitch, Güneşin Şarkısı, s. 81

³⁶⁰ Mevlânâ, Mesnevi III, s. 243

Mevlânâ İslam da ruhbanlığın olmadığını söyleyerek halkla bir olmak ve çalışmayı esas alırdı. Mevlevilerin genel karakteri halkla bir olmak, onlarla aynı zatlarda yaşayıp, çalışıp kazanmayı esas almaktır³⁶¹. Melamet erbabı konusunda da anlatıldığı gibi bu görüş tembellek ve dilencilik inancına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Allah sevgisini esas alıp, ibadetlerde özü arayan Mevlânâ, şariat kurallarına uymayı da bir gereklilik sayarak bu konu da Gazalinin fikirlerine yaklaşır. Ona göre de, ibadette Tanrı sevgisi zorunlu olmakla birlikte şariat kurallarına uymak da Ahlâki bir zorunluluktur³⁶². Suretelerden kurtulma, asla ulaşmak konusunda Niyaz-i Mısırinin de çok önemli fikirleri vardır.

Mevlânânın namaza çok önem verdiği söylenmiştir. Namaz Allah ile birleşmeyi sembolize eder. Onun için Mevlânâ gerçek aşıkların her an namaz halini yaşadığını ifade eder. Namazın gerçek manasını kimsenin anlayamayacağını, söyleyerek şu tespitte bulunur:

Mihrabı dost cemali olan kimse için yüz çeşti namaz, yüz çeşit ruku ve secde vardır³⁶³.

Mevlânânın ibadet konusunda en önemli görüşlerinden birisi de Sema konusudur. Namaz ve Sema'yı aynı beyitte zikreden Mevlânâ için Sema ayrı bir yere sahiptir. Sema Mistik bir kurtuluş dini olan Orphik dinlerden itibaren pek çok dinde var olan bir harekettir. Orphik dinler, şarkıvcı ve büyücü karakterin birleştiği Orphos'a bağlanırlar³⁶⁴. Sema ayinlerinde de Musiki çok önemlidir.

³⁶¹ Ahmet Güner, *Tarikatler*, İstanbul 1936, s. 64

³⁶² Oliver Leamen, *Ortaçağ İslam Felsefesine Giriş*, (Çev. Turan Koç), İstanbul 2000, s. 223

³⁶³ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul 1997, s. 66.

³⁶⁴ Behçet Necatigil, *1000 Soruda Mitologya*, İstanbul 1978 s. 103

Sema'nın en önemli kaynağı şüphesiz eski Türk inancındaki Şamanların oyunlarıdır. Ayin ve Oyun kelimesi birbirine çok benzer aslında Şamanların ibadetleri birer oyundan ibarettir. Mevlevi ayinleri de kutsal oyundur³⁶⁵.

Günümüzde Sema'nın menşei hakkında ileri sürülen bir başka fikir de yeni Eflatuncu felsefenin etkisiyle gelişmiş olmasıdır. Sema aşkla güneşin etrafında dönen gök cisimlerinin etkisiyle oluşan bir hareket olarak yorumlanır³⁶⁶.

Bu tür yorumlar genellikle Hristiyanlar tarafından yapılmaktadır. Onlar Mevlânânın, Mesih İsa inancından çok etkilendiğine inanırlar. Devrinde Horasan ve Konya civarında var olan Hristiyanlarla sıkça görüşüğünü söylerler. Ayrıca şiirlerinde İsa'dan çok söz etmesi de onlar için önemlidir. Musiki ve raksın Hristiyan ibadetinin ayrılmaz bir parçası olduğunu da vurgularlar. Bilge Eflatun manastırındaki keşişle dostluğunu da eserlerinde kullanırlar³⁶⁷.

Mevlânânın her konuda olduğu gibi Sema konusunda da bir takım sembolik uygulamaları da vardır. Sema ilk ve son yaratılış sembolize eder. Siyah cübbe yokluğu ve karanlığı, sembolize eder. Semaya başlarken siyah cübbe atılır. Altın beyaz elbise çıkar. Bu da varlığın yaratılışını her şeyin Allahtan çıktığını sembolize eder. Tecelli bu şekilde açıklanır³⁶⁸. Tanrı ve evren birliği doktrini de bu ayin de ortaya çıkar her şey ondan gelir ve ona döner. Ondan başka varlık yoktur. Üç dönüş tasavvufi üç merhaleyi ifade eder "İlme'l yakiyn, ayne'l yakiyn , hakkke'l yakiyn"³⁶⁹

³⁶⁵ İsmet Kayaoğlu, "Sema'nın Menşei Hakkında Birkaç Söz" 9. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1997, s. 89

³⁶⁶ İ. Kayaoğlu, a.g.m., s. 91

³⁶⁷ G. Barker, *Onun İzinde, Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul 1985 s. 159

³⁶⁸ Mehmed Bayraktar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989 s. 101

³⁶⁹ Osman Cilacı, *Dinler ve İnsanlar*, Konya 1990 s. 155

Mevlevi semasından önce Namaz kılınır. Sema ayinlerinden sonra dua ve aşirler okunurdu³⁷⁰.

Sema pek çok dini anlayışın birlikte bulunduğu bir ayin şeklidir. İran Sufiliği, Horosan Melamatiği ve Anadolu Sufiliğinde, müzik ve raks da sembolleşerek devam etmiştir³⁷¹.

Mevlânânın hac konusundaki görüşü de batini anlam anlayışının bir devamıdır demiştik. O'na göre gerçek Kâbe insanın kalbidir. Mekkedeki kâbe, Azer oğlu Halil'in yaptığı bir binadır. Gerçek Kâbe olan insan kalbi ise Allah'ın baktığı yer ve onun binasıdır³⁷².

³⁷⁰ Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul 1990, s. 151

³⁷¹ Erhan Tuna, *Türklerde Şamanlık ve Oyunculuk*, s. 179

³⁷² Yaşar Bağ, *Türklerde ve Çerkezlerde, İslam öncesi Kültür Din ve Tanrı*, İstanbul 1997, s. 40

SONUÇ

Çalışmamızda görüldüğü üzere Mevlânânın döneminde var olan Tasavvuf, Felsefe, Eski Türk İnançları, Budizm gibi inançların bütünü Mevlana üzerinde etkili olmaktadır. Mevlânânın özellikle Sema konusunda Eski Türklerde var olan, davullu Şaman ayinlerinden etkilendiğini görmekteyiz. O döneme kadar İslamda yasak olan dans ve müzik, Anadolu Tasavvuf anlayışının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Mevlânâ ile birlikte en parlak dönemini yaşayan Tasavvuf anlayışındaki Vahdet-i Vücut prensibi Muhyiddin Arabiyle doruk noktaya ulaşmıştır. Vahdet-i Vucud anlayışında Hint dinlerinin yanı sıra, Eflatun gibi filozofların fikirlerinin de etkisi görülmektedir.

Mesnevîde görülen bir başka özellik de Kuran-ı Kerim ve Hadislerin tevîl edilmesi, özellikle hadisler konusunda bir takım tasarruflara gidilmesidir. Mesela sahih olduğu hakkında şüpheler olan bir takım hadisler çeşitli yorumlar da eklenerek kullanılmıştır. Batını yorumlar hususunda doruk noktaya ulaşan İsmailî fikirler bütün Tasavvuf erbabına olduğu gibi Mevlânâ'ya da tesir etmiştir. Yahudi Filo'nun Tevrat konusunda yapmış olduğu yorumlar İslamdaki Zahir-batın anlayışını etkilemiştir.

Mevlânânın Hz. Muhammed'i aşırı yüceltme, mucizeler atfetme özelliğinin de Hristiyanlık kültürünün etkisi görülmektedir. Peygamberler ve veliler hakkında anlatılan mucizeler yine Vahdet-i Vucud anlayışı içerisinde şekillenmiştir. Bunun için mucize veya keramet göstermek sıradan hadiseler olarak aktarılmaktadır. Bu tür rivayetlerde genellikle Kitab-ı Mukaddes kaynaklı rivayetlere yer verilerek, İsrailî rivayetler sıkça kullanılmıştır.

Mevlânânın en önemli fikirlerinden birisi de hoşgörü ve insan sevgisidir. O'nun görünüşe önem vermeyen, her şeyin manasını özünü kavrama gayretleri tüm insanları sevmesine, bütün dinlere hoşgörü ile yaklaşmasına sebep olmuştur. Bu tarihi zemin, Mevlânâ'nın, anlayışı inanç ve fikirleri farklı olan insanlar tarafından sevilmesine sebep olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- ABLAY, Mehmet Necati, "Mevlânâ ve Göthe Panteizmin İki Büyük Temsilcisi", 1. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1987.
- AÇIKGÖZ, Özkan, "Türklerin İslama Giriş Sürecinde Tasavvuf ve Melamilik Yorumu", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.130, Şubat 2001.
- ALTINTAŞ, Hayrani, Mevlânâ Celâleddin-i Rumi, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi yayınları Ankara 1986.
- ARASTEH, A.Reza, Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş, (çev. Bekir Demirkol,) Kitabiyat yayınları, Ankara 2000.
- ARMSTRONG, Karen, Tanrının Tarihi, Ayraç yayınları, Ankara 1998.
- ARAZ, Nezihe, "Mevlânâ'da Her Şey İnsan İçin", 5. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1991.
- ATEŞ, Ali Osman, Ehli Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler, Beyan yayınları İstanbul 1996.
- AYAN, Gönül, "Mevlana ve Kısa Hikayecilik", 5 . Milli Mevlana Kongresi, Konya 1991
- , "Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin Fihî Mâfih İsimli Eseri ve Günümüze Aktarılması", 8. Milli Mevlânâ Kongresi , Konya 1996.
- AYDIN, Mehmet, H.Z. Mevlana ve Muhyiddin Arabi'de Aşk Kavramı", 3. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1989
- , "Mevlânâ Gözüyle Mesnevide Dinler ", 2. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1988.
- AYNİ, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi, Kitabevi yayınları, İstanbul 2000.
- BAĞ, Yaşar, Türklerde ve Çerkezlerde İslam Öncesi Kültür Din, Çiviyazıları yayınları , İstanbul 1997.

- BARKER, G., **O'nun İzinde (Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi)**, Zafer Matbaası, İstanbul 1985.
- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II.**, M.E.B. yayınları, İstanbul 1998.
- BAYRAKTAR, Mehmet, **Tasavvuf ve Modern Bilim**, Seha Neşriyat, İstanbul 1998.
- BEYTUR, Mithat Bahari, **Divan-ı Kebirden Seçme Şiirler**, M.E.B. yayınları, İstanbul 1995.
- BİĞİN, Azmi, "Fuat Köprülü ve Tekke Edebiyatı", **İlmi Araştırmalar**, S. 4, İlim Yayma Cemiyeti yayınları, İstanbul 1997.
- BİRDOĞAN, Nejat, **Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı**, Mozaik yayınları, İstanbul 1963.
- BRUCKHARDT, Titus, **İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş**, (çev.Fahrettin Aslan), Kitabevi Yayınlar, İstanbul 1995.
- CAN, Şefik, "Mevlânâya Göre Din, İman ve Küfür", **5. Milli Mevlana Kongresi**, Konya 1991.
- , **Mevlânâ**, Ötüken yayınları, İstanbul 1997.
- , **Mevlânânın Sureti ve Sireti**, **6. Milli Mevlânâ Kongresi**, Konya 1992.
- CELALEDDİN, RUMİ, **Mevlânâ, Mesnevi**, (çev. Abdalbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı yayınları, İstanbul 2000.
- , **Fihî Mafih**, (çev. Avni Konuk), İz yayınları, İstanbul 1994.
- , **Divan-ı Kebir**, (çev. Abdalbaki Gölpınarlı), Remzi Kitabevi, Ankara 1993.
- , **Mecalis-i Seb'a**, (çev. Abdalbaki Gölpınarlı), Konya Turizm Derneği yayınları, Konya 1965.
- CHALAYA Felicien, **Dinler Tarihi**, (çev. Semih Tiryakioğlu), İstanbul 1994.

- CİLACI Osman, **Günümüz Dünya Dinleri ve Mezhepleri**, Dİ.B. yayınları, Ankara 1995.
- , **Dinler ve İnsanlar**, Damla yayınları, Konya 1990.
- ÇELEBİ, Nilgün, "Fihî Mafih'i Okumak", 2. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1990.
- DAFTARY, Ferhat, **Muhelif İslamın 1400 Yılı İsmaililer**, (çev.Ercüment Özkaya), Raslantı yayınları, Ankara 2000.
- DEMİRCİ, Mehmet, "Fihî Mafih'te Tevhit", 3. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1988.
- DURU, Muhittin Celâl, **Tarihi Simalardan Mevlevî**, Kader Basımevi, İstanbul 1952.
- DURURY, Nevil, **Şamanizm**, (çev.Erkan Şimşek), İstanbul 1996.
- DURUSOY, Ali, **İbni Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri**, İ.F.A.V. yayınları, İstanbul 1993.
- DÜZEN, İbrahim, **Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşüne Göre İnsan**, 5. Milli Mevlana Kongresi, Konya 1991
- EFLAKİ, Ahmet, **Ariflerin Menkibeleri**, (çev.Tahsin Yazıcı), Ankara.
- ELİADE, Mircea, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (çev.Ali Erbaş), İnsan yayınları, İstanbul 1997.
- , **Ebedî Dönüş Mitosu**, (çev.Ümit Altug), İmge yayınları, Ankara 1994.
- EPSTEİN, Perle, **Kabbala**, (çev. Nusret Karayazı), Dharma yayınları, İstanbul.1993
- ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İ.F.A.F.V. yayınları, İstanbul 2000.
- , **Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları**, Mavi yayınları, İstanbul 1997.
- ERÖZ, Mehmet, **Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik**, İstanbul 1992.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi, İstanbul .1987.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk yayınları, Ankara 1996.

FÜRÜZANFER, Bediüzzaman, Mevlânâ Celaleddin, M.E.B.yayınları, İstanbul 1997.

GENER, Cihangir, Ezoterik Batını Doktrinler Tarihi, Gece yayınları, İstanbul 1994.

GİLSON, Etienne, Tanrı ve Felsefe, (çev. Mehmet S.Aydın), Birleşik yayıncılık, İstanbul 1999.

GÜLLÜCE, Hüseyin, Kuran Tefsiri Açısından Mesnevi, Ötüken yayınları, İstanbul 1999.

GÖLPINARLI, Abdalbaki, Türkiyede Mezhepler ve Tarikatlar, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1998.

-----, **100 Soruda Tasvvuf ve Tarikalar, İstanbul**

-----, **Mevlevi Adab ve Erkanı, İnkilap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1963.**

GÜNAY, Ünver, Harun, Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ocak yayınları, İstanbul 1997.

GÜNDÜZ Şinasi ,Yavuz Ünal ,Ekrem Sarıkçıoğlu , Dinlerde Yükseliş Motifleri ,Vadi yayınları , Ankra 1996.

GÜNER, Agah Oktay, "H.Z. Mevlana ve İnsan Sevgisi ", 2. Milli Mevlânâ Kongresi , Konya 1990.

GÜNER, Ahmet, Tarikatlar, Milliyet yayınları, İstanbul 1986.

GÜNGÖR, Erol , İslam Tasavvufunun Meseleleri, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987.

GÜNGÖR, Harun,"Geleneksel Türk Dininde Tek Tanrı İnancı", Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi , Dinler Tarih Derneği yayınları, Konya 1998.

- GÜNGÖREN , İlhan, **Buda ve Öğretisi**, Yol yayınları, İstanbul 1991.
- İŞİM Mehmet Ali, **Upanişatlar**, Dergah yayınları, İstanbul 1976.
- İBNÜ'L ARABİ, Muhyiddin, **El Futuhat El Mekkiyye**, (çev. Nihat Keklik),
Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1990.
- İLHAN Avni, **Mehdilik**, Beyan yayınları , İstanbul 1993.
- İNCİL, Yeni Yaşam yayınları, İstanbul 1997.
- İSLAMOĞLU, Mustafa, **Yahudileşme Temayülü**, Denge yayınları, İstanbul
1995.
- , **Üç Muhammet**, Denge yayınları, İstanbul 2000.
- İZ, Mahir, **Tasavvuf**, Kitabevi yayınları , İstanbul 1990
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, **İslamda Felsefe Akımları**, Kitabevi yayınları, İstanbul
1995.
- KABAKLI , Ahmet , **Türk Edebiyatı II** , Türk Edebiyatı Vakfı yayınları ,
İstanbul 1997
- , **Mevlânâ** , Türk Edebiyatı Vakfı yayınları , İstanbul 1991.
- KARACA, Faruk, **Ölüm Psikolojisi** , Beyan yayınları , İstanbul 2000.
- KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III Tıp
Tahlilleri**, Dergah yayınları, İstanbul 2000.
- KARAHAN, Abdulkadir, "Bir Tasavvuf Şairi Olarak Mevlânâ " **6. Milli
Mevlânâ Kongresi**, Konya 1992.
- , "Bir Hadis Bilgini Olarak Mevlânâ , **6. Milli Mevlânâ Kongresi**,
Konya 1992.
- , "H.Z. Mevlananın Mümtaz Şahsiyeti ve Tükenmez Enerjisi", **7. Milli
Mevlana Kongresi**, Konya 1993.
- KAYAOĞLU İsmet, "Semanın Menşei Hakkında Birkaç Söz", **9. Milli Mevlânâ
Kongresi**, Konya 1997.

- KOCATÜRK, Saadettin, "Mevlânâ'nın Mesnevisinde İnsanlara Mesajı", 1. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1987
- KOÇKUZU, Ali Osman, "Mesnevinin Birinci Defterinde Peygemberimize ve Hadislerine Yapılan Atıflar", 8. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1996
- KONUK, Ahmet Avni, *Fususul Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Haz. Mustafa Tahralı), İ.F.A.V. yayınları, İstanbul 1999.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ötüken yayınları, İstanbul 1989.
- , *Edebiyat Araştırmaları II*, Ötüken yayınları, İstanbul 1987.
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, M.E.B. yayınları, Ankara 1997.
- KURTKAN, Amiran, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf*, Kutsun Kitabevi, İstanbul 1997.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, Günay Tümer, Ocak yayınları, Ankara 1997.
- LEAMAN, Oliver, *Ortaçağ İslam Felsefesine Giriş*, (çev. Turan Koç), İz yayınları, İstanbul 2000.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1998.
- MAHMUT Enver, "Mevlânâ'nın Duygusal Şiir Sanatı Hakkında Bazı Düşünceler", 2. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1990.
- RİTTER, H. , "Celaleddin Rumi" , M.E.B. İslam Ansiklopedisi III, Eskişehir 1997.
- , "Mevlevi" , M.E.B. İslam Ansiklopedisi VIII, Eskişehir 1997.
- MEYEROVİTCH, Eva de Vitray, *Güneşin Şarkısı*, (çev. Cemal Aydın), Şule yayınları, İstanbul 2001.

- NASR, Seyyid Hüseyin, **Üç Müslüman Bilge**, (çev. Ali Ünal), İnsan yayınları, İstanbul 1985
- , "Kuşların Vahdete Uçuşu, Attarın Mantıkut'tayrı Üzerine Düşünceler", **İslam Felsefesinde Sembolik Hikayeler**, (çev.İbrahim Kalın) , İnsan yayınları, İstanbul 1997.
- NECATİGİL, Behçet, **100 Soruda Mitologya**, Gerçek yayınları , İstanbul 1979.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Kültür Tarih Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- , **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderiler**, İstanbul 1992.
- , "Bir 13. Yüzyıl Sufisi Olarak Mevlânâ" , **4 . Milli Mevlânâ Kongresi** Konya 1990
- ÖNDER, Mehmet , "Mevlânâ ve Şemsin Konyada Buluştuıkları Yer" **4. Milli Mevlânâ Kongresi**, Konya 1988.
- ÖZ, Baki, **Bektaşilik Nedir ?**, Der yayınları, İstanbul 1997.
- ÖZ Mustafa, M. Muhammed Eş-Şakka, "İsmailiyye ", T.D.V. İ.A. XXIII, İstanbul 2000.
- ÖZ, Mustafa, **İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı**, İ.F.A.V. yayınları, İstanbul 1995.
- REYYAHİ , Mehmet Emin , "Necmi Razi ve Risaleti'-t Tuyur" , **İslam Felsefesinde Sembolik Hikayeler** , (çev.Derya Öz), İnsan yayınları, İstanbul 1997.
- SARMIŞ, İbrahim, **Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf**, Ekin yayınları, İstanbul 1997.
- SCHİMMELE Annamaria, **Ben Rüzgarım Sen Ateş**, İstanbul 2000.
- , **Dinler Tarihine Giriş** , Kırkambar yayınları, İstanbul 1999.

- SERGEN, Semih, "Mevlânâ'nın İnsana Bakışı", **2. Milli Mevlânâ Kongresi**, Konya 1990
- SENA, Cemil, **Tanrı Anlayışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978.
- SEREUYO, Henri, **Mistizim, Gizemlilik, Tasavvuf**, (çev. Nihal Önal), İstanbul 1967.
- SUNAR, Cavit, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara 1975.
- , **Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. yayınları, Ankara 1996.
- , **Mistizmin Ana Hatları**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara 1996.
- ŞERBETÇİOĞLU, Mustafa Necati, "Mevlânâ Celaleddin Rumide Hikaye", **2. Milli Mevlânâ Kongresi**, Konya 1988.
- , "Eski Bir Türk Oyunu Sema", **4. Milli Mevlânâ Kongresi**, Konya 1990
- ŞERİATİ, Ali, **Dinler Tarihi**, (çev. Erdoğan Vatansever), Seçkin yayınları, İstanbul ?.
- SÜREYYA Şeyh Baba Muhammet, **Tarikat-ı Aleviyyey-i Bektâşiye**, T.D.V. yayınları, Ankara 1993.
- ŞİMŞEK M. Sait, **Yaratılış Olayı**, Beyan yayınları, İstanbul 1998.
- TACOU Constantin, **Din ve Fenomenoloji**, (çev. Havva Köser), İz yayınları, İstanbul 2000.
- TALBOT, Michael, **Mistik Düşünce ve Yeni Fizik**, (çev. Sabahattin Kurtay), İnsan yayınları, İstanbul 1997.
- TANYU, Hikmet, **İslamiyetten Önceki Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. yayınları, Ankara 1980.
- , **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara 1973.

- TUNA, Erhan, Şamanlık ve Oyunculuk, Okyanus yayınları, İstanbul 2000.**
- TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ, III, İstanbul ?.**
- ULUDAĞ Süleyman, Tasavvufi Terimler Sözlüğü, Marifet yayınları, İstanbul 1999.**
- URAZ, Murat, Türk Mitolojisi, Mitologya yayınları, İstanbul 1992.**
- UYGUR, Ziya, Tevrate Göre Siyonizmin Ana Prensipleri, Türkiye Basımevi, İstanbul 1963.**
- ÜNAL, Mustafa, Din Fenomenolojisi, Kayseri 1999.**
- YAKIT, İsmail, Batı Düşüncesi ve Mevlânâ, Ötüken yayınları, İstanbul 1993.**
- YAMAN Ertuğrul, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, T.D.V. yayınları, Ankara 1998.**
- YENİTERZİ, Emine, Mevlânâ Celaladdin Rumi, D.İ.B. yayınları, Ankara 1997.**
- YİTİK, Ali İhsan, Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi, Ruh ve Madde yayınları, İstanbul 1996.**

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Elazığ'da doğdum. İlk öğrenimimi Diyarbakır'da tamamladıktan sonra, orta öğrenimime Elazığ'da devam ettim. 1994 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat fakültesine girdim. Bu üniversiteden 1999 yılında mezun olduktan sonra aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Felsefe ve Dinbilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans eğitimime başladım.

1999 yılında Milli Eğitim Bakanlığı emrine Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak atamam yapıldı. Halen İstanbul Zeytinburnu Şemsettin Sami İlköğretim Okulunda görev yapmaktayım.

Gül ÖZER

